T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Hadis Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ŞARK MEDRESELERİNDE NAHİV İSTİŞHÂDI OLARAK ZİKREDİLEN HADİSLERİN SIHHAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Feyzullah Burak

17909005

Danışman

Prof. Dr. H. Musa BAĞCI

Diyarbakır-2020

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâmi Bilimler Anabilim Dalı

Hadis Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ŞARK MEDRESELERİNDE NAHİV İSTİŞHÂDI OLARAK ZİKREDİLEN HADİSLERİN SIHHAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Feyzullah Burak

17909005

Danışman

Prof. Dr. H. Musa Bağcı

Diyarbakır- 2020

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Şark Medreselerinde Nahiv İstişhâdı Olarak Zikredilen Hadislerin Sıhhat Açısından Değerlendirilmesi" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

28/08/2020

Feyzullah Burak

ÖNSÖZ

Yaradanın adıyla…

İnsanoğlunu yeryüzüne halife olarak gönderen Allaha hamd, Kur'an ve sünnet ile bizlere rahmet olarak gönderilen Resûlullah'a (s.a.v) salât ve selam olsun.

İlk inen ayetlerin, okumaya, öğrenmeye, ilme vurgu yapması, Allah'ın kaleme ve yazıyayemin etmesi ve Allah Resûlü'nün (s.a.v) ilme önem verip teşvik etmesi İslam ile ilim arasında güçlü bir bağ kurmuştur. İslam ile ilim arasındaki bu sıkı bağ, ilim tahsili için özel olarak ayrılmış mekânlarda vücut bulmuştur. İlk örneğini asr-ı saâdette Suffe ile gördüğümüz medreseler hemen her dönemde varlığını sürdürmüştür. Temeli Nizâmiye Medreselerine dayanan Şark Medreseleri, sıra kitaplarını okumaya dayalı bir eğitim sistemine sahiptir. Birebir ders alma ve ders çalışma metodları ile kendine has bir yapıya sahip olan Şark Medreseleri öteden beri kaliteli dini eğitim veren kurumlar olmuşlardır.

Şark medreselerinde okutulan beş temel nahiv eseri olarak bilinen *Şerhu'l-Muğnî, Şerhu Katrü'n-Nedâ, Hallu'l-Meakîd, Behcetü'l-Merdıyye ve el-Fevâidü'd-Diyâiyye* adlı eserlerde zikredilen nahiv kaidelerinin ıspatı için Kur'an ayetleri ve Arap şiirlerinin yanı sıra hadisler ile de istişhâd edilmiştir. Bahsi geçen eserlerde istişhâd olarak kullanılan hadislerin kaynağı verilmeden senedsiz olarak zikredilmesi ve taktîe gidilerek bu hadislerin konuya delil olan bölümleri ile yetinilmiş olması bizi bu çalışmaya sevk etmiştir.

Bu çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmanın amacı, önemi, metodu ve kaynakları ele alınmıştır.

Birinci bölümde medreselerin tarihine değinilmiş, ilk yatılı eğitim kurumu olan Suffe ile Alparslan'ın veziri Nizâmülmülk tarafından kurulan dünyanın ilk örgün eğitim veren müessesesi olan Nizamiye Medreseleri ele alınmıştır. Şark Medreseleri ise birçok açıdan ele

alınmış, özgün eğitim sistemi üzerinde durulmuştur. Ayrıca ikinci bölüme ışık tutacak olan hadislerle istişhâd konusu ihtilafları ile birlikte ele alınmıştır.

Çalışmamızın ana gövdesini oluşturan ikinci bölümde ise söz konusu beş eser ve müellifleri tanıtıldıktan sonra tespit edilen hadisler; hadislerin metni ve tahriçleri, istişhâd mahalleri, sıhhat dereceleri ve değerlendirme başlıkları altında ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırmadan elde edilen neticelere yer verilmiştir.

Ciddi bir araştırmanın ürünü olan bu çalışmamda önerileriyle beni yönlendiren danışmanım Prof. Dr. H. Musa BAĞCI'ya, nasihatleri ile beni ilme teşvik eden ilk hocam Babam Hasan BURAK'a, duaları ile bu günlere eriştiğim Annem'e, tezimi baştan sona okuyup Türk Dili açısından düzenleyen eşime, doğu ve güneydoğuda medrese geleneğini yaşatan bütün seydalara, üzerimde emeği olan üstadlarıma, hassaten ilmi müktesebatıma vesile olan üstadım Seyyid Bahaddin GENÇ'e teşekkürü borç bilirim.

Feyzullah Burak

Diyarbakır-2020

ÖZET

Şark Medreselerinde okutulan nahiv kitaplarında istişhâd olarak zikredilen hadislerin sıhhat derecelerinin araştırıldığı bu çalışma, bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmanın amacı, önemi, metodu ve kaynaklarına yer verilmiştir.

Birinci bölümde medreselerin tarihine değinilmiş, Suffe ve Nizamiye medreselerinin eğitim ve öğretimleri ele alınmıştır. Şark medreselerine ise daha geniş yer verilmiş ve hadislerle istişhâd konusu tartışılmıştır.

İkinci bölümde Şark Medreselerinde okutulan beş temel nahiv eseri olan *Şerhu'l-Muğnî, Şerhu Katrü'n-Nedâ, Hallu'l-Meâkîd, Behcetü'l-Merdıyye ve Fevâidü'd-Diyâiyye* eserlerinde istişhâd olarak zikredilen hadisler tahrîc edilerek istişhâd mahallerine değinilmiş ve sıhhat dereceleri ele alınmıştır. Ayrıca her bir hadis, konusu itibariyle değerlendirilmiştir.

Sonuç kısmında bu araştırma ile elde edilen neticelere yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Medrese, şark medreseleri, nahiv, hadislerle istişhâd, sıhhat derecesi

ABSTRACT

This study, which has been taught in Şark Medreseleri (the Madrasahs of Orient) and mentioned as istishhad(citing as evidence) in the books of syntax and examines the degree of being sahih of the hadiths, consists of an introduction, two chapters and a conclusion.

In the introduction part, the purpose, importance, method and resources of the study are included.

In the first chapter, the history of madrasahs are mentioned and the education and training of Madrasahs of Suffa and Nizamiyyah are discussed. Şark Medreseleri(the Madrasahs of Orient) have been given wide coverage to and the istishhad with hadiths has been discussed.

In the second chapter, it's touched on istishhad chapters by mentioning hadiths that cited as istishhad in five main works of syntax, the *Şerhu'l Muğnî, Şerhu Katrü'n-Nedâ, Hallu'l Meâkîd, Behcetü'l-Merdıyye and el-Fevâidü'd-Diyâiyye* which has been taught in Şark Madreseleri(Madrasahs of Orient) and was discussed their degree of being sahih. In addition, each hadith was evaluated in terms of the subject.

In the conclusion, the results obtained with this research are included.

Keywords: Madrasah, şark Medreseleri(the Madrasahs of Orient), syntax, istishhad with hadiths, degree of being sahih

KISALTMALAR

b. : Bin.

bkz. : Bakınız

c. :Cilt

Çev. : Çeviri yapan

DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Hz. : Hazreti

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik eden

t.y. : Tarih yok.

r.a : Radiyallahu anh

s. : Sayfa

S. :Sayı

(s.a.v) : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

y.y. : Yayın yeri yok.

ö. :Ölüm tarihi

İçindekiler

GİRİŞ 1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ, METODU VE KAYNAKLARI 1
1.1. Amacı ve önemi 1
1.2. Metodu ve Kaynakları 2
BİRİNCİ BÖLÜM 3
MEDRESELERİN TARİHİ VE HADİŞLERLE İSTİŞHÂD 3
1. 1. MEDRESELERİN TARİHİ 3
1.2. SUFFE MEDRESESİ 5
1.2.1. Suffe Medresesi ve Ashabı Suffe -Ehli Suffe 5
1.2.2. Suffe Ashabını Oluşturan Kişiler 6
1.2.3. Suffe Ashabının Maddi İhtiyaçlarının Karşılanması 7
1.2.4. Suffe Ashabının Eğitim Ve Öğretimi 7
1.3. NİZAMİYE MEDRESELERİ 10
1.3.1. Nizâmülmülk ve Nizâmiye Medreseleri 10
1.3.2. Nizâmiye Medreselerinde Eğitim ve Öğretim 12
1.4. ŞARK MEDRESELERİ 13
1.4.1. Şark Medreselerinin Coğrafyası 13
1.4.2. Şark Medreselerinin Tarihçesi 14
1.4.3. Şark Medreselerinin Fiziki Yapısı 16
1.4.4. Şark Medreselerinin Finans Kaynağı 17
1.4.5. Şark Medreselerinde Eğitim ve Öğretim 18
1.4.5.1. Medrese Eğitiminin Karakteristik Özellikleri 18
1.4.5.2. Şark Medreselerinde Ders Verme Yöntemi 21
1.4.5.3. Medresede Ders Çalışma Yöntemleri 22
1.4.5.4. Şark Medreselerinde Kullanılan Bazı Tabirler 26
1.4.5.5. Medreselerde Okutulan Sıra Kitapları 31
1.4.5.6. Medreselerde Talebenin Bir Günü 34
1.5. NAHİV İLMİNDE İSTİŞHÂD 36
1.5.1. İstişhâdın Ortaya Çıkışı 36
1.5.2. İstişhâd Kavramı 38

1.5.3. İstişhâd Edilen Kaynaklar 38
1.5.3.1. Kur'an-ı Kerim Ayetleri 38
1.5.3.2. Arap şiiri 39
1.5.3.3. Nesir 41
1.5.3.4. Hadisler 41
1.5.4. HADİSLERLE İSTİŞHÂD 42
1.5.4.1. Hadislerle İstişhâdı Red Eden Görüş 43
1.5.4.2. Hadislerle İstişhâdı Kabul Eden Görüş 46
1.5.4.3. Hadislerle İstişhâdı Şartlı Kabul Eden Görüş 48
İKİNCİ BÖLÜM 52
ŞARK MEDRESELERİNDE NAHİV İSTİŞHÂDI OLARAK ZİKREDİLEN HADİSLERİN SIHHAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 52
2.1. ŞERHU'L-MUĞNÎ'DE İSTİŞHÂD OLARAK ZİKREDİLEN HADİSLER VE BUNLARIN SIHHAT DERECELERİ 53
2.1.1. Meylânî ve Şerhu'l- Muğnî adlı Eseri 53
1. HADİS 54
Hadisin Metni ve Tahrîci 54
Hadisin İstişhâd Mahalli 55
Hadisin Sıhhat Derecesi 55
Değerlendirme 55
2. HADİS. 57
Hadisin Metni ve Tahrîci 57
Hadisin İstişhâd Mahalli 57
Değerlendirme 57
2.2. HALLU'L-MEÂKİD'DE İSTİŞHÂD OLARAK ZİKREDİLEN HADİSLER VE BUNLARIN SIHHAT DERECELERİ 58
2.2.1. Ahmed Ez-Zili Ve Hallu'l-Meâkid Adlı Eseri 58
1. HADİS 59
Hadisin Metni ve Tahrîci 59
Hadisin İstişhâd Mahalli 59
Hadisin Sıhhat Derecesi 60
Değerlendirme 61
2. HADİS 62
Hadisin Metni ve Tahrîci 62
Hadisin İstişhâd mahalli 62
Hadisin Sıhhat Derecesi 63
Değerlendirme 64

3. HADİS 64
Hadisin Metni Ve Tahrîci 64
Hadisin İstişhâd Mahalli 65
Hadisin Sıhhat Derecesi 65
Değerlendirme 65
4. HADİS. 66
Hadisin Metni ve Tahrîci 66
Hadisin İstişhâd Mahalli 67
Hadisin Sıhhat Derecesi 67
Değerlendirme 68
5. HADİS 68
Hadisin Metni ve Tahrîci 68
Hadisin İstişhâd Mahalli 69
Hadisin Sıhhat Derecesi 69
Değerlendirme 70
6. HADİS 71
Hadisin Metni ve Tahrîci 71
Hadisin İstişhâd Mahalli 71
Hadisin Sıhhat Derecesi 72
Değerlendirme 73
7. HADİS 74
Hadisin Metni ve Tahrîci 74
Hadisin İstişhâd Mahalli 74
Hadisin Sıhhat Derecesi 76
8. HADİS 77
Hadisin Metni ve Tahrîci 77
Hadisin İstişhâd Mahalli 77
Hadisin Sıhhat Derecesi 77
Değerlendirme 78
9. HADİS 80
Hadisin Metni ve Tahrîci 80
Hadisin İstişhâd Mahalli 80
Hadisin Sıhhat Derecesi 80
Değerlendirme 81
10. HADİS 81
Hadisin Metni ve Tahrîci 81

Hadisin İstişhâd Mahalli 82
Hadisin Sıhhat Derecesi 82
Değerlendirme 83
11. HADİS 83
Hadisin Metni Ve Tahrîci 83
Hadisin İstişhâd Mahalli 83
Hadisin Sıhhat Derecesi 84
Değerlendirme 84
2.3. ŞERHU KATRÜ'N-NEDÂ'DA İSTİŞHÂD OLARAK ZİKREDİLEN HADİSLER VE BUNLARIN SIHHAT DERECELERİ 85
2.3.1. İbni Hişam ve Şerhu Katrü'n-Nedâ 85
1. HADİS 87
Hadisin Metni ve Tahrîci 87
Hadisin İstişhâd Mahalli 88
Hadisin Sıhhat Derecesi 88
Değerlendirme 89
2.HADİS. 89
Hadisin Metni ve Tahrîci 89
Hadisin İstişhâd Mahalli 90
Hadisin Sıhhat Derecesi 90
Değerlendirme 91
3. HADİS 91
Hadisin Metni ve Tahrîci 91
Hadisin İstişhâd Mahalli 92
Hadisin Sıhhat Derecesi 92
Değerlendirme 92
4.HADİS. 94
Hadisin Metni Ve Tahrîci 94
Hadisin İstişhâd Mahalli 94
Hadisin Sıhhat Derecesi 95
Değerlendirme 95
5. HADİS 96
Hadisin Metni Ve Tahrîci 96
Hadisin İstişhâd Mahalli 96
Hadisin Sıhhat Derecesi 97
Değerlendirme 98

6. HADİS 98
Hadisin Metni Ve Tahrîci 98
Hadisin İstişhâd Mahalli 99
Hadisin Sıhhat Derecesi 100
Değerlendirme 101
7. HADİS 101
Hadisin Metni Ve Tahrîci 101
Hadisin İstişhâd mahalli 102
Hadisin Sıhhat Derecesi 102
Değerlendirme 103
8. HADİS 103
Hadisin Metni Ve Tahrîci 103
Hadisin İstişhâd Mahalli 104
Hadisin Sıhhat Derecesi 104
Değerlendirme 105
9. HADİS 106
Hadisin Metni Ve Tahrîci 106
Hadisin İstişhâd Mahalli 106
Hadisin Sıhhat Derecesi 106
Değerlendirme 107
10. HADİS 107
Hadisin Metni Ve Tahrîci 107
Hadisin İstişhâd Mahalli 107
Hadisin Sıhhat Derecesi 108
Değerlendirme 109
11. HADİS 109
Hadisin Metni Ve Tahrîci 109
Hadisin İstişhâd Mahalli 110
Hadisin Sıhhat Derecesi 110
Değerlendirme 110
12. HADİS 111
Hadisin Metni ve Tahrîci 111
Hadisin İstişhâd Mahalli 112
Hadisin Sıhhat Derecesi 113
Değerlendirme 113
13. HADİS 114

Hadisin Metni ve Tahrîci 114
Hadisin İstişhâd Mahalli 114
Hadisin Sıhhat Derecesi..... 114
Değerlendirme 115
14. HADİS 116
Hadisin Metni ve Tahrîci 116
Hadisin İstişhâd Mahalli 116
Hadisin Sıhhat Derecesi..... 116
Değerlendirme 117
15. HADİS 118
Hadisin Metni ve Tahrîci 118
Hadisin İstişhâd Mahalli 118
Hadisin Sıhhat Derecesi..... 119
Değerlendirme 119
16. HADİS 120
Hadisin Metni ve Tahrîci 120
Hadisin İstişhâd Mahalli 121
Hadisin Sıhhat Derecesi..... 121
Değerlendirme 121
17. HADİS 123
Hadisin Metni ve Tahrîci 123
Hadisin İstişhâd Mahalli 123
Hadisin Sıhhat Derecesi..... 124
Değerlendirme 124
18. HADİS 125
Hadisin Metni ve Tahrîci 125
Hadisin İstişhâd Mahalli 125
Hadisin Sıhhat Derecesi..... 125
Değerlendirme 127
2.4.1. EL-BEHCETÜ'L-MERDIYYE'DE İSTİŞHÂD OLARAK ZİKREDİLEN HADİSLER VE BUNLARIN SIHHAT DERECELERİ 128
2.4.2. İmam Süyûtî ve el-Behcetü'l-Merdıyye Adlı Eseri 128
1. HADİS 131
Hadisin Metni ve Tahrîci 131
Hadisin İstişhâd Mahalli 131
Hadisin Sıhhat Derecesi..... 131

Değerlendirme 132
2. HADİS 132
Hadisin Metni ve Tahrîci 132
Hadisin İstişhâd Mahalli 133
Hadisin Sıhhat Derecesi 133
Değerlendirme 134
3. HADİS 134
Hadisin Metni ve Tahrîci 134
Hadisin İstişhâd Mahalli 134
Hadisin Sıhhat Derecesi 135
Değerlendirme 135
4. HADİS 137
Hadisin Metni ve Tahrîci 137
Hadisin İstişhâd Mahalli 137
Hadisin Sıhhat Derecesi 138
Değerlendirme 138
5. HADİS 139
Hadisin Metni ve Tahrîci 139
Hadisin İstişhâd Mahalli 139
Hadisin Sıhhat Derecesi 140
Değerlendirme 140
6. HADİS 141
Hadisin Metni ve Tahrîci 141
Hadisin İstişhâd Mahalli 141
Hadisin Sıhhat Derecesi 142
Değerlendirme 142
7. HADİS 144
Hadisin Metni Ve Tahrîci 144
Hadisin İstişhâd Mahalli 144
Hadisin Sıhhat Derecesi 144
Değerlendirme 145
8. HADİS 146
Hadisin Metni ve Tahrîci 146
Hadisin İstişhâd Mahalli 147
Hadisin Sıhhat Derecesi 147
Değerlendirme 148

9. HADİS 148
Hadisin Metni ve Tahrîci 148
Hadisin İstişhâd Mahalli 148
Hadisin Sıhhat Derecesi 149
Değerlendirme 149
2.5. EL-FEVÂİDÜ'D-DİYÂİYYE (MOLLA CÂMÎ)'DE İSTİŞHÂD OLARAK ZİKREDİLEN HADİSLER VE BUNLARIN SIHHAT DERECELERİ 151
2.5. Abdurrahman Molla Câmî ve el-Fevâidü'd-Diyâiyye Adlı Eseri 151
1. HADİS 153
Hadisin Metni ve Tahrîci 153
Hadisin İstişhâd Mahalli 153
Hadisin Sıhhat Derecesi 153
Değerlendirme 154
2. HADİS 155
Hadisin Metni ve Tahrîci 155
Hadisin İstişhâd Mahalli 155
Hadisin Sıhhat Derecesi 156
Değerlendirme 156
3. HADİS 157
Hadisin Metni ve Tahrîci 157
Hadisin İstişhâd Mahalli 158
Hadisin Sıhhat Derecesi 158
Değerlendirme 158
4. HADİS 159
Hadisin Metni ve Tahrîci 159
Hadisin İstişhâd Mahalli 159
Hadisin Sıhhat Derecesi 159
Değerlendirme 160
5.HADİS 161
Hadisin Metni ve Tahrîci 161
Hadisin İstişhâd Mahalli 161
Hadisin Sıhhat Derecesi 162
Değerlendirme 162
SONUÇ 165
KAYNAKÇA 168

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ, METODU VE KAYNAKLARI

1.1. Amacı ve önemi

Hadis ilmi, Peygamber Efendimize isnad edilen sözleri sened ve metin açısından inceleyen ilimdir. Bütün İslami ilimlerde kaynak olarak ikinci sırada olan sünnetin tespiti hadis ilmi sayesindedir. Hadis diye rivayet edilen sözlerin sıhhati ise hadis usulü ile bilinebilir.

Arap dili uzmanları ürettikleri kaidelerin doğruluğunu genellikle Kur'an ayetleri ve Arap şiiri ile ispatlarlar. İstişhâd denilen bu yöntemde hadislerin kullanımı ittifak edilen bir şey olmamasına rağmen nahiv âlimleri hadislerle de az veya çok istişhâd etmişlerdir.

Yazılan hemen bütün nahiv eserlerinde hadislerle istişhâd edildiği bilinmektedir. Şark Medreselerindeokutulan temel nahiv kitaplarında da hadislerle istişhâd edildiğini görmekteyiz. Bu eserlerdeki hadislerin sıhhat derecelerinin hocalar ve öğrenciler tarafından merak konusu olması ve daha önce böyle bir çalışma yapılmamış olması bizi bu çalışmaya sevk etmiştir. Araştırmamızın özellikle Şark Medreselerinde eğitim veren hocalara ve eğitim gören öğrencilere mezkûr hadisler hakkında detaylı bir bilgiye sahip olmaları hususunda yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Nahiv okurken hadis ilmine teşvik etmesini umduğumuz bu çalışmamızın medrese ehli tarafından kabul göreceğini ummaktayız. Ayrıca çalışmamız hadislerle istişhâd konusu çerçevesinde hadis usulü ve nahiv usulü ilişkisine değinmesi açısından önem arz etmektedir.

1.2. Metodu ve Kaynakları

Çalışmamızda medreseler ile alakalı eser ve makaleler, Şark Medreseleri ile alakalı Sempozyumlar incelenmiş ve Diyarbakır yöresinde eğitim veren Seydalar ile görüşmeler yapılmıştır. Hadisler ile istişhâd konusunda Süyûtî'nin "*el-İktirâh*" adlı eseri, Bağdâdî'nin "*Hizânetü'l Edeb*", Afgânî'nin "*Fi Usûli'n Nahv*" ve Suphi Salih'in "*Ulûmu'l Hadîs*" adlı eserleri temel kaynak olarak gösterilmiştir. Ele alınan eserler ve müellifleri için Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi başta olmak üzere birçok kaynaktan istifade edilmiştir.

Ele aldığımız her bir hadisin Arapça metni ve Türkçe tercümesini verdikten sonra hadisin geçtiği kaynakları vererek tahrîcini yaptık. Tahrîc metodunda her bir hadisi aslî kaynak olarak sırasıyla Sahihayn, Sünen-i Erbâa ve Kütüb-i Tis'a'da aradık. Kütüb-i Tis'a'da' bulamadığımız hadisleri bütün hadis külliyatında araştırdık. Uzun hadislerde hadisin istişhâd mahalline konu olan bölümünü vermekle yetindik. Hadisin istişhâd için kullanıldığı eserde ilgili konuya kısaca değindikten sonra hadisin sıhhat derecesi hakkında klasik ve çağdaş ulemânın görüşlerini verdik. Son olarak hadisin konusuna yönelik bir değerlendirme yaptık. Yaptığımız değerlendirmede daha çok Kütüb-i Sitte şerhlerinden istifade ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDRESELERİN TARİHİ VE HADİŞLERLE İSTİŞHÂD

1. 1. MEDRESELERİN TARİHİ

Medrese kelimesi sözlükte "okumak, anlamak, bir metni ezberlemek için tekrarlamak" anlamına gelen ders (dirase) kökünden bir mekân ismidir[1]. Dolayısıyla medrese "ders okunacak mekân" anlamına gelmektedir. Medrese kelimesinin mazisi derese, müzarisi yedrusu'dur.[2]

Medreselerin kökeni Mescid-i Nebevî'nin Suffe'sine hatta Mekke döneminde illegal şekilde varlığını sürdüren Dar'ul-Erkam'a kadar götürülebilir. Ancak Bina edildiği günden beri bir eğitim ve öğretim kurumu olarak görev yapan Mescid-i Nebevî içerisindeki Suffe'yi ilk medrese modeli olarak kabul etmek daha doğrudur.[3] Bu itibarla Mescid-i Nebevî İslâmiyet'in ilk büyük ibadethanesi olmasının yanı sıra ilk medresesi olması hasebiyle de İslâmiyet'in ilk yatılı üniversitesi konumundadır.[4]

Asr-ı saâdette ve sonraki asırlarda medrese tabirine rastlanmamakta, dini eğitim için özel yapılar inşa edilmemekteydi. Camiler bir ibadetgâh olmanın yanı sıra ders halkaları oluşturularak hadis, tefsir ve fıkıh dersleri yapılan eğitim kurumları olarak da görev yapmaktaydı. Ancak sonraki dönemlerde ders programlarının artması, ilimlerin birbirinden ayrılması, ilim talebelerinin gürültülü ders

[1]Nebi Bozkurt, ''Medrese", **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003, c.28 s.323.
[2] Cemalettin Ebûl-Fadl, Muhammed b. Mükerrem b. Ali. b. Ahmed b. Ebîl Kasım. b.Hukbe. İbnu'l-Manzûr, **Lisânü'l-Arap**, Daru'l-Meârif, y.y, t.y, s. 1360; İsmail b. Hammad el-Cevherî, **Tâcu'l-Lüğâti ve Sihâhi'l-Arâbiyyeti(es-Sihâh)**,Daru'l-İlmi li'l-melâyin, Beyrut Lübnan,1984, s.927.
[3]Bozkurt, ''Medrese", **DİA** c.28 s.324.
[4]Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, Beyan Yayınevi, İstanbul 2014, c.1 s.158.

müzakerelerinin camide yapılan ibadetleri olumsuz etkilemesi gibi sebeplerden dolayı müstakil dini eğitim kurumları inşa etme ihtiyacı hâsıl olmuştur.

Dini eğitim ve öğretim kurumu olarak nitelenebilecek olan medreselerin ilk olarak ne zaman kurulduğu hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Corci Zeydan batılı araştırmacıların medreselerin kuruluşunu Abbasî halifesi Me'mun'un Horasan valiliğine kadar götürdüklerini ancak kendisinin bu bilgiyi teyit edemediğini söylemektedir. Bir görüşe göre ilk medreseler Belh ve Buhara' da Budist viharaları[5] taklit edilerek yapılmıştır. Buhara adı da buradan gelmektedir. Ancak kaynaklarda medrese olarak anılan ilk eğitim kurumu, fakih ve muhaddis olan Ebû Bekir Ahmet b. İshak es-Sıbğî (ö. 342/954) tarafından Nişabur'da kurulan *Dârussünne'*dir. Bu medresede 1000'e yakın talebenin eğitim gördüğü ve Hasan b. Ahmet el-Mahledî ve Muhammed b. Hüseyin el-Hasenî gibi hadis âlimlerinin imlâ meclislerinin bulunduğu bilinmektedir. İbni Kesîr Nizâmiye Medreselerinden çok önce Büveyhi hükümdarı Bahâü'd-Devle (ö. 403/1012) tarafından kurulan Dar-ul-İlim medresesinin fakihler için özel olarak kurulan ilk medrese olduğunu söyler.[6]

Medrese denilince daha çok aklımıza Alparslan'ın (ö. 465/1072) ve ardından oğlu Melik Şah'ın (ö. 485/1092) veziri olan Nizâmülmülk (ö. 485 1092) tarafından birçok yerde kurulan Nizâmiye Medreseleri gelmektedir.[7] Allah Resulü'nün (s.a.v) öğretmenlik yaptığı Suffe Medresesi ise Nizâmiye ve diğer bütün medreselerin esin kaynağı olmuştur. Bu nedenle şark medreselerinden evvel Suffe ve Nizâmiye medreselerinden bahsetmek istiyoruz.

[5]Vihara; Budist tapınaklarına verilen isimdir. Bilginin toplandığı yer anlamındadır.
[6] Bozkurt, ''Medrese", **DİA** c.28 s.324.
[7]Bozkurt, ''Medrese", **DİA** c.28 s.324.

1.2. SUFFE MEDRESESİ

1.2.1. Suffe Medresesi ve Ashabı Suffe -Ehli Suffe

Suffe sözlükte "*gölgelik*" anlamına gelmektedir.[8] Eş anlamlısı olarak "zulle" ve "sekîfe" de kullanılmaktadır.[9] Resulullah (s.a.v) Medine'ye hicret ettikten sonra devesinden iner inmez ilk iş olarak inşa edeceği mescit için uygun bir yer tayin etmek istemişti. İnşa edilmek istenen bu mescit sıradan bir ibadetgâh değildi. Zira inşa edilecek olan bu mescit aslî fonksiyonu olan cemaatle namaz kılmanın yanı sıra, birçok tali fonksiyonu da barındıracaktı. Bu mescit yeri geldiğinde İslâm devletinin idarî işlerinin yürütüleceği bir idare merkezi, askeri işlerinin karara bağlanacağı bir karargâh, hastaların ve yaralı askerlerin tedavi edileceği bir hastane[10], devlet adamlarının, kabile reislerinin ve elçilerin ağırlanacağı bir misafirhane, kimsesizler için bir barınak, dini tebliğin yapılacağı bir konferans salonu, nikâhların kıyılacağı bir nikâh salonu, adli davaların karara bağlanacağı bir mahkeme salonu ve İslâmi eğitim veren yatılı bir Üniversite olarak kullanılacaktı.[11] Bu sebeple bu çok fonksiyonlu mescidi inşa etmek bir nevi bağımsız bir İslâm devleti olmanın nişanesi olacaktı. Mescid-i Nebevî'nin bu denli çok fonksiyonlu olmasının altında yatan sebep, Peygamber Efendimizin İslâm devletinin bütün işlerini bizzat kendisinin üstlenmesiydi. Zira Peygamber Efendimiz (s.a.v) mihrapta cemaate imam olduğu gibi aynı zamanda İslâm devletinin başında devlet reisi, savaşta orduya kumandan, Müslümanlar arasındaki vuku bulan adlî davalarda adaletle hükmeden bir kadı (hâkim), ve dini tebliğ eden bir öğretmendi.[12]

Medine'ye hicret eden Peygamber mescidin inşa edileceği yer için gelen farklı tekliflere karşı devesinin salıverilmesini, çökeceği yerde mescidi inşa edeceğini belirtti. Deve, Sehl ve Süheyl adında iki Medineli kardeşin hurma

---

[8] Mustafa Baktır ''Suffe'' **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2009 c. 37 s. 469.
[9] Yusuf Bahri Gündoğdu, **Mescidlerin Ayrılmaz Bir Unsuru Olarak Eğitim**, ty. yy. s. 4.
[10] Hz. Peygamber (s.a.v), Eslem kabilesinden Rufeyde El-Ensârîyye' adındaki bir bayana yaralıları ve hastaları tedavi etmesi için bir çadır kurdurmuştur.
[11] Gündoğdu, **Mescidlerin Ayrılmaz Bir Unsuru Olarak Eğitim,** ty. yy s. 4-6; Mehmet Abdullah Aksoy**, Suffa Ashabı Ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri**, (yayımlanmamış Doktora tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010 s.10.
[12] Mustafa Sabri Küçükaşçı, Nebi Bozkurt "Mescid-i Nebevî" **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2004 c. 29 s.289.

kuruttukları arsada çökünce Peygamber Efendimiz (s.a.v) arsayı bedeli ile satın aldı ve hemen mescit inşaatına başlandı. Peygamber Efendimizin bizzat kendisinin de çalıştığı mescit inşaatı kısa sürede bitti. Her türlü süsten uzak dört duvarı kerpiçten ve çatısız olan bu kutsi mekân, henüz kıble Kâbe olarak tayin edilmediğinden mihrabı, kuzey tarafında mescidi aksaya bakıyordu.[13] Üzeri hurma dalları ile kapatılan güney bölümündeki gölgelik alana "*Suffe*" burada barınan sahâbîlere de "*Ashab-ı Suffe*" veya "*Ehl-i Suffe*" denilmiştir. İhtiyaçları bizzat Resulullah (s.a.v) ve sahâbîler tarafından karşılandığı için "*Adyâfü'l-İslâm*"(*Müslümanların Misafirleri*), çeşitli kabilelere mensup oldukları için "*Efvâd*" da denilmiştir.[14] 17 ay sonra kıblenin Kâbe olarak değiştirilmesi ile mihrap kuzeyden güneye, Suffe bölümü ise güney bölümümden kuzeye taşındı.[15]

1.2.2. Suffe Ashabını Oluşturan Kişiler

Suffe ashabı aslında içtimai, siyasi ve askeri sebeplerden dolayı Medine döneminde ortaya çıkmıştır. Zira Suffe İslâm'ı genellikle kendi kavimleri arasında yaşama imkânı bulamayan, fakir, güçsüz ve bekâr insanların bir araya gelmesinden oluşmuştur. Bu kimsesiz fakir topluluk Suffe'yi bir okul ve barınak olarak kullanırlardı.[16] Bunun yanı sıra hali vakti yerinde olan evli kimselerinde ibadet etme ve ilim öğrenme maksadıyla Suffe'yi kullandıkları bilinmektedir.[17]

Suffe ashabının çoğunu Mekke'den hicret eden Bilal-i Habeşî, Abdullah b. Mes'ûd, Süheyb-i Rumî, Selman'ı Farisî gibi muhacirler oluştururdu. Bu nedenle buraya ilk başlarda Suffetü'l-Muhâcîrin (Muhacirler Suffesi)[18] denilmişti. Ancak Peygamber Efendimizin (s.a.v) müşrik kabileler arasında yeni Müslüman olmuş kimseleri, kendi kabileleri arasında ezilmemeleri için Medine'ye hicret etmelerini tavsiye etmesi üzerine, Mekke dışından, Ebû Hüreyre, Saîd b. Amr, Vâsile b. el-Eska gibi kimseler de Suffe ehline katılmışlardı. Böylelikle "*Muhacirler Suffesi*"

[13] Küçükaşçı, Bozkurt "Mescid-i Nebevî" **DİA** c. 29 s. 282; Salih Suruç, **Peygamberimizin Hayatı,** Nesil Yayınları, İstanbul 2002 s. 762.
[14] Baktır ''Suffe'' **DİA,** c. 37 s. 469.
[15]Aksoy**, Suffa Ashabı Ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri**, s.10.
[16]Aksoy, **Suffa Ashabı Ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri**, s.11.
[17]Aksoy, **Suffa Ashabı Ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri**, s. 21.
[18] Cemal Ferhân Mes'ad Er-Rîmî, **Ehlu's-Suffe**(YayımlanmamışYüksek Lisan Tezi), Camiâtu Vâdi'n- Nîl, Külliyyetü'l Ulûmİ'l-İslamiyyeti ve'l-Arabiyye, Kismu Usûli'd-Dîn, Sudan 2006, s. 12.

yerine "*Suffe*" ismi tercih edilmişti.[19] Sahabelerin yanı sıra İslâm hakkında bilgi almak isteyen elçi ve heyetler de Suffe de kalabiliyorlardı.[20]

Siyer kitapları Suffe'nin erkeklerden oluştuğunu açıkça belirtmesine rağmen bayanlara ait bir Suffe olup olmadığına değinmezler. Ancak Peygamber Efendimizin (s.a.v.) bayanlara dini tebliğ amacıyla belirlemiş olduğu bir günde özel bir Suffe ayırdığını söyleyebiliriz.[21]

1.2.3. Suffe Ashabının Maddi İhtiyaçlarının Karşılanması

Suffe ashabının maddî ihtiyaçları başta Allah Resulü (s.a.v) olmak üzere sahabe-i kiram tarafından karşılanırdı. Peygamber Efendimiz (s.a.v) Suffe ashabını bazen tamamını, bazen de birer ikişer olarak ashaba dağıtır geriye kalanları ise kendi evine götürür misafir ederdi. Hz. Peygamber'e (s.a.v) zekât geldiğinde tamamını, hediye geldiğinde ise büyük bir bölümünü ashabı Suffe arasında dağıtırdı. Ashâb-ı Suffe'nin geçimini sağlamak konusunda onları kendi ailesine bile tercih ederdi. Zira bir gün kendisinden köle isteyen kızı Fatıma ve damadı Ali'ye köleleri satıp Ashâb-ı Suffe'nin ihtiyaçlarını gidereceğini söyleyerek bu tekliflerini geri çevirmişti.[22]

1.2.4. Suffe Ashabının Eğitim Ve Öğretimi

Farklı fonksiyonlara sahip olan Mescid-i Nebevî'de ikame eden Suffe ehli ibadet etme, askeri ve diplomatik görevlerde bulunma, dini tebliğ ve müezzinlik gibi faaliyetlerin yanı sıra bizzat Hz. Peygamber'den dini eğitim alıyorlardı. Aldıkları bu dinî eğitim ile dinlerini yakından tanıma fırsatına nail olan Suffe ehli diğer sahîbîlere de öğretmenlik yapıyordu.[23]

---

[19]Aksoy, **Suffa Ashabı Ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri**, s. 21.

[20] Selim Kaval, **Ashabu's-Suffe ve Hadis Rivayetindeki Yeri**(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2018 s. 25.

[21]Aksoy, **Suffa Ashabı Ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri**, s. 23.

[22] Mehmet Efendioğlu, **Yardımlaşma Ve Dayanışma Açısından Hz. Peygamber Ve Ashabı-Hz. Peygamber Ve Ashab-ı Suffe,** (Tartışmalı İlmi Toplantı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul)22-28 Nisan 2018, s. 203, 204.

[23]Ali Akyüz, **Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri**- **Bir Yetişkin Eğitim Kurumu Olarak Suffa,** EnsarNeşriyat**,** İstanbul 2006, s. 28.

Suffe ehli Peygambere inen ayetleri çoğu zaman bizzat Peygamberden dinliyor, öğrendikleri Kur'an ayetlerini kendi aralarında müzakere edip pekiştirdikten sonra ezberliyordu. Kendi hayatlarını ezberledikleri Kur'an ayetlerine göre düzenleyen Suffe ehli içerisinde Kur'an'ı en iyi okuyanlar yer alıyordu. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.v); *"Kur'an'ı dört kişiden öğreniniz: Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Salim, Muaz b. Cebel ve Übey b. Ka'b"*[24]. buyurduğu bu dört kişiden ilk ikisi Suffe Ashabındandır. Muaz ve Übey ise, Suffe'ye öğretmenlik yapardı ve Suffe ehlinden başta Ebû Hüreyre ve diğer birçok sahabi onlardan Kur'an'ı öğrenirlerdi.[25]

Ayetlerin nüzulüne şahit olan Suffe ehli ayetleri ezberlemek ile yetinmez aynı zamanda inen ayetlerin sebebi nüzulü, kimin hakkında indiği, nasih ve mensuhunu öğrenir ve kendi aralarında müzakere ederlerdi. Böylelikle Kur'an tefsirini de öğrenmiş ve aktarmış oluyorlardı[26]

Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetleri detaya inmeden mücmel ya da sınırlama yapılmadan mutlak olarak iniyordu. Namaz, oruç, zekât ve hac gibi konularda inen ayetler genel olarak tafsilata girmeden veciz ifadeli emirler barındırıyordu. Söz gelimi namazı emreden ayetlerin nüzulüne şahit olan Suffe ehli aynı zamanda Hz. Peygamberin kıldığı namazın rekaâtlerine, şekline ve günlük adedine de şahit oluyordu. Böylelikle Peygamberin sözlü ve fiili sünnetini de bizzat müşahede ediyorlardı. Bu da onlara Kur'an'ı tefsir edebilme yeteneği verdiği gibi hadis ilmine de vukufiyet sağlıyordu.[27]

Kur'an ve Tefsir ilimlerinin yanı sıra Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadislerini de iyi bilen Suffe ehli bizzat Hz. Peygamber'den (s.a.v) işittikleri hadisleri diğer Müslümanlara aktararak ilmin yayılmasına katkıda bulunuyorlardı. Hadislerdeki sened zincirinin birçoğunun ilk halkasının Suffe ehline dayanması, müksirûn diye adlandırılan yedi sahabeden üçünün (Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-

---

[24] Buhârî, Fezâilu'l-Kur'an,8; Müslim, fezâilu's-sahâbe, 2464. Hadisin Arapça metni şu şekildedir: **ذُكِرَ عبدُ الله بن مسعود عند عبدِ الله بن عمرو فقال ذاك رجل لا أزال أحبه سمعت النبي صلى الله عليه و سلم يقول (خذوا القرآن من أربعة من عبد الله بن مسعود وسالم مولى أبي حذيفة ومعاذ بن جبل وأبي بن كعب)**

[25] Aksoy**, Suffa Ashabı Ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri**, s.34.

[26]Aksoy, **Suffa Ashabı Ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri**, s.35.

[27]Aksoy, **Suffa Ashabı Ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri**, s.36,37.

Hudrî) ve mukıllûn sayılanlardan onlarcasının Suffe ehlinden olması Suffe ehlinin ilmin ve hadislerin yayılmasındaki rolünün ne denli büyük olduğunu bizlere gösterir.[28]

Kur'an tefsiri ve hadis ezberi ile meşgul olan Suffe ehli aynı zamanda ibadet ve muamelatta bir sorunla karşılaştıkları zaman Allah Resulü'ne (s.a.v) sorarak çözüm bulmaya çalışıyordu. Allah Resulü(s.a.v) bazen hemen cevap veriyor bazen de vahiy gelmesini bekliyordu. Böylelikle Mescid-i Nebevî'de fıkıh meclisleri oluşuyor ve Suffe ehli bu meclislere iştirak ediyordu.[29]

Aynı hadisi ezber olan onlarca sahabînin hepsi aynı şeyi anlayamıyor ve fıkıh üretemiyordu. Bu konuda Allah Resulü (s.a.v) "*Benim sözümü dinleyip bir başkasına aktaranın yüzünü Allah nurlandırsın. Nice fıkıh bilgisi taşıyan vardır ki fakîh değildir ve nice fıkıh bilgisi taşıyan vardır ki kendinden daha fakîh olana bu ilmi nakleder*."[30]buyurarak fakîh olmanın farklı bir yetenek gerektirdiğini ve bilgili olmak ile fıkh etmenin farklı şeyler olduğuna işaret etmiştir. Özel yetenek gerektiren fıkıh ilmi şüphesiz sahâbe-i kirâm arasında ve söz konusu Suffe ehli arasında da revaçta idi. "Allah bir kulun iyiliğini murad ederse onu dinde fakîh kılar"[31]buyuran Allah Resulü (s.a.v) Mescid-i Nebevî'de fıkıh konularına özel olarak değinirdi.[32]Kur'an ve Sünnet bilgisinde aynı seviyeye sahip olmayan ashâb fıkıh bilgisinde de eşit değildi ve onlar arasında fakîh denilebilecek kişi sayısı İbni Hazm'a (ö. 456/1064) göre 162, İbn Kayyim el-Cevziyye'ye (ö. 751/1350) göre ise 130 idi. bunların arasında Suffe ehlinden yaklaşık 15 kişi yer alıyordu.[33]

Arap alfabesinin noktasız ve harekesiz olmasından kaynaklanan zorluk Arap toplumunu ezbere dayanan sözlü edebiyata sevk etmişti. Mekke'de ilk vahiy

---

[28] Efendioğlu, **Hz. Peygamber ve Ashab-ı Suffe,** s. 210; Baktır "Suffe" **DİA** c. 37 s. 470; Aksoy, **Suffa Ashabı Ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri**, s. 38.

[29] Kaval, **Ashabu's-Suffe ve Hadis Rivayetindeki Yeri,** s.37.

[30]İbni Mace, Sünnet, 18. Hadisin Arapça metni şu şekildedir: **" نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَبَلَّغَهَا، فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ غَيْرِ فَقِيهٍ، وَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ"**

[31]Buharî, İlim 13, Müslim Zekât, 1037. Hadisin Arapça metni şu şekildedir: **"مَنْ يُرِدْ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ"**

[32]Aksoy, **Suffa Ashabı Ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri**, s. 38,39.

[33] İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmu'l-Muvâkkıîn an Rabbil-Âlemîn**, Daru'l ibni'l-Cevzî, Riyad, 2002, c. 2, s. 18,19; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, **Cevâmiu's-Sîre ve Hamsu Resâile Uhrâ**, Daru'l Maârif, Mısır, s. 32.

indiğinde okuma yazma bilenlerin sayısının 17'yi geçmediği ifade edilmiştir. Allah Resulü (s.a.v) okuma-yazma bilenlerin hemen hepsini vahiy kâtibi olarak tayin etmişti. Kur'an ayetlerinin ve hadislerin yazılması ihtiyacının yanı sıra yazılan davet mektupları, diplomatik yazılar ve anlaşmalar yazının öğrenilmesini zorunlu kılıyordu. Bu münasebetle Suffe ehli Allah Resulü'nün (s.a.v) teşviki ile okuma yazmaya da önem veriyordu. Bedir esirlerinin her birinin 10 Müslüman'a yazı öğretmesi karşılığında serbest bırakılması ve sahabeler arasından yazı bilenlerin Suffe'ye öğretmen olarak görevlendirilmesi yazıya verilen önemi göstermektedir.[34]

Dini eğitim müesseselerine esin kaynağı olan Suffe medresesinde öğretmen olan Allah Resulü'nün (s.a.v) ahlâkı, ayetleri aktarıp açıklaması, sözleri ve davranışları, ibadet ve muamelâtta oluşan sorunlara cevap vermesi mevcut medresedeki eğitim ve öğretimi şekillendirmiştir.

1.3. NİZAMİYE MEDRESELERİ

1.3.1. Nizâmülmülk ve Nizâmiye Medreseleri

Selçuklu Medreselerinin kurucusu olan Nizâmülmülk lakabı ile tanınan Ebû Ali Kıvamüddin (Gıyâsüddevle, Şemsülmille) Hasen b. Ali b. İshak et-Tusî'nin (ö. 485/1092) İslâm eğitim tarihinde önemli bir yeri vardır. İlmi birikiminin yanı sıra siyasî dehası ile dikkatleri üstüne çeken Nizâmülmülk, Alparslan (ö. 465/1072) tarafından vezir tayin edilmiştir. Nizâmülmülk, başta Bağdat olmak üzere çeşitli şehirlerde kendi adına nispetle tesis ettiği ilk resmi eğitim kurumları olan *"Nizâmiye medreseleri"* ile ilmin gelişmesine katkıda bulunmuş, medreselere kitaplar bağışlamış, araziler vakfetmiştir. Şii-Batınî düşüncenin sakatlığını ortaya koymaya ve Sünniliği yayıp güçlendirmeye çalışan Nizâmülmülk, tarihte medrese yaptıran ilk vezir olarak tanınmıştır.[35]

Nizâmiye medreseleri kendisinden önce medreseler olmasına rağmen kendine has üslûp ve olanakları ile devrinin en gözde medreseleri olmuştur. Daha önceki medreseler plânlı ve programlı ders sistemine ve devlet tarafından denetim ve

[34]Aksoy, **Suffa Ashabı Ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri**, s.34.
[35] Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk" **DİA**, TDV Yayınları İstanbul 2007 c. 33 s. 194,195.

yönetime tabi değildi. Nizâmiye medreseleri tanınmış ilim adamlarını bünyesinde bulunduran, maaşlı müderrisleri, aylık ve erzak tahsisatı alan öğrencileri, ders programları ve yazma eserlerle donatılmış kütüphaneleri ile ücretsiz eğitim veren, yüksek eğitim ve öğretim müesseseleri olmuştur[36]

Ehl-i Sünneti müdafaa etmek, fakir öğrencilerin de okumasına olanak sağlamak ve devletin ihtiyaç duyduğu görevlileri yetiştirmek adına kurulan Nizâmiye Medreseleri aynı zamanda Şafiî mezhebinin yayılmasına da büyük katkı sağlamıştır. Zira Nişabur'dan sonra Bağdat'ta kurulan Bağdat Nizâmiye Medresesinin ve orada çalışanların masrafını karşılamak adına kurulan vakfın vakfiye şartlarına göz attığımızda medresenin Şafiî mezhebine mensup olanlara ait olduğunu ve müderrislerin Şafiîlerden tayin edildiğini görmekteyiz. Bunun yanı sıra vakfa ait olan emlâk, arazi ve medresenin önünde bulunan kapalı çarşının gelirinin Şafiî mezhebine mensup kişilere tahsis edildiği vb. şartlar yer almaktadır. Bunda Nizâmülmülk'ün ve toplum tarafından saygı gören büyük âlimlerin Şafiî olmasının payı büyüktür. Sultan Melik Şah'ın (ö. 485/1092) "*Biz Nizâmiye medreselerini bir mezhebi korumak için değil ilmi yüceltmek maksadıyla kurduk, mezhepler arası tefrik istemiyoruz."* şeklindeki sözlerine rağmen Nizâmiye Medreselerinde Şafiî mezhebinin ön plâna çıkarılması özellikle Şafiî ve Hanbelîler olmak üzere Sünnî mezhepler arasında bir rekabetin oluşmasına zemin hazırlamıştır.[37]

Şiîlere karşı bir müdafaa kalkanı mahiyetindeki Nizâmiye Medreseleri bir siyaset dehası olan Nizâmülmülk'ün elinde Sünnî birliği oluşturma ve güçlendirme politikasına dönüşmüştür. Bu ise devletin daha istikrarlı bir yapıya kavuşmasına ve bürokrasinin Sünnî doktrinle tanzim edilmesine olanak sağlamıştır. Devletin müdahalesinin dışında kurulan vakıf müesseseleri ile yeni medreselerin kurulması sağlanmış ve bu medreseler bizzat devlet desteği ile hizmete sokulmuştur.[38]

---

[36] Ömer Menekşe, **Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizâmiye Medreseleri**, Diyanet İlmi Dergi c. 39 S. 3 Temmuz-Ağustos-Eylül 2003 s.117-118, Abdülkerim Özaydın "Nizâmiye Medreseleri" **DİA,** TDV Yayınları, İstanbul 2007 c. 33 s. 188.

[37] Menekşe, **Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizâmiye Medreseleri** s. 119-121.

[38] Cafer Karadaş, **Nizâmiye Medreseleri Ve Gazali,** Medrese Geleneğive Modernleşme Sürecinde Medreseler, Uluslar Arası Sempozyum, 5-7 Ekim, 2012, Muş Alparslan Üniversitesi, s. 546.

Dünyanın ilk örgün eğitim veren müesseseleri ve zamanının üniversiteleri olarak nitelenen Nizâmiye Medreseleri Alparslan ve Melik Şah dönemlerinde kültürel ve mezhepsel yapı göz önünde bulundurularak başta Horasan ve Irak bölgeleri olmak üzere Nişabur, Bağdat, Belh, Herat, İsfehan, Basra, Merv, Amul, Musul, Fusenc, Harcird, Rey, Cizre, Zebid, Huzistan ve Zahir şehirlerinde kurulmuştur.[39]

1.3.2. Nizâmiye Medreselerinde Eğitim ve Öğretim

Nizâmiye medreselerinde dört mezhebe göre fıkıh başta olmak üzere dini ve müspet ilimler okutuluyordu. Bu ilimler arasında Kur'an, hadis, tefsir, kelâm, arap dili ve edebiyatı, tıp, tarih, coğrafya, musiki, riyaziyye(matematik), ferâiz(vasiyet hukuku) yer almaktaydı.[40] Bağdat Nizâmiye Medresesi baş müderrisi Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (Ö. 476/1083) vefatından sonra yerine atanan Gazâlî (ö. 505/1111) ile birlikte felsefe ve felsefenin bir dalı olan mantık ilmi de okutulmuştur.[41]

Nizâmiyelerden önceki medreselerde müderrislik için belli bir şart aranmazken Nizâmiye medreselerinde müderris olabilmek için özel şartlar aranmış, müderrisleri Nizâmülmülk bizzat kendisi seçmiş, âdeta kılı kırk yardığı uygulamalardan geçirmiştir.[42] Nitekim Gazâlî'nin öğrenci olarak başladığı ve ilk Nizâmiye unvanına sahip olan Nişabur Nizâmiye medresesinin ilk müderrisi ünlü Eş'arî kelâmcısı ve Şafiî fakihi Ebü'l-Meâli İmam'ul-Haremeyn el-Cüveyni'dir (ö.478/1085). Bağdat Nizâmiyesine ise yine dönemin büyük âlimlerinden olan Ebû İshak eş-Şirazî, Nizâmülmülk'ün ısrarları ile müderris olarak atanmış, vefatından sonra peş peşe birkaç müderris denendikten sonra yerine henüz 33 yaşında ilmi ile kendinden söz ettiren Gazâlî atanmıştır. Her ilme mütehassıs bir müderris tayin edilen Nizâmiyelerde, müderrislerin emri altında talebelere dersten sonra derslerini

[39] Karadaş, **Nizâmiye Medreseleri Ve Gazali,** s. 546.
[40] Menekşe, **Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizâmiye Medreseleri** s.121.
[41]Karadaş, **Nizâmiye Medreseleri Ve Gazali** s.549.
[42]Özaydın "Nizâmiye Medreseleri" **DİA,** s.189,Karadaş, **Nizâmiye Medreseleri Ve Gazali,** s.547.

müzakere sistemi ile belletmek ile görevli "Muîd"(Belletmen) denilen yardımcılar tayin edilmiştir.[43]

Müderrisler ders verirken genellikle bir minder ya da bir kürsü üzerinde oturur öğrenciler halka halinde ders dinlerlerdi. Bazen ezberden bazen ise yazılı bir metinden ders veren hoca ile önceden mütalâa ederek dersine hazırlamış talebeler arasında soru cevap sistemine dayanan bir ders işleme usulü ile hem dersin anlaşılması kolaylaşıyor hem de tartışma ortamı meydana geliyordu. Müderris ders esnasında asıl metin üzerinde uzun izahlarda bulunur kapalı olan nükteli yerleri açıklar talebeler ise hocalarının takrirlerini kitabın kenarına hâşiye olarak yazarlardı.[44]

Genel geçer bir ders programına sahip olmasa da Nizâmiye medreselerinde müderrislerin uzmanlığı ve inisiyatifine bağlı esnek bir programdan bahsetmek mümkündür.[45]

Nizâmiye medreselerinde örgün eğitim ile ders halkaları kurulduğu bilinse de geniş halk kitlelerine hitap eden yaygın eğitim faaliyetleri de yürütülmekteydi.[46]

Müderrisler derslerine düzenli devam eden yeterli müktesebatı elde etmiş talebelerine takip etmiş olduğu ilmin özel icazetini(diploma) verirlerdi. Böylece onlar bu ilim dalında tahsilini bitirmiş sayılırdı. Ve bu medreseden mezun olanlar devletin adli, dini, bürokratik ve mali işlerinde çalıştırılırlardı.[47]

1.4. ŞARK MEDRESELERİ

1.4.1. Şark Medreselerinin Coğrafyası

Şark Medreseleri deyince daha çok Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusunda bulunan medreseler akla gelse de çalışmada Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı tüm

[43]Muhiddin Okumuşlar, **Ehl-i Sünnetin Kurumsallaşmasında Nizâmiye Medreselerinin Etkisi**(Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi) Marife Dergisi, Yıl. 8 S.1 Bahar 2008 s.141; Menekşe, **Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizâmiye Medreseleri**, s.120.
[44] Menekşe, **Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizâmiye Medreseleri**, s.120.
[45]Menekşe, **Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizâmiye Medreseleri**, s.120.
[46] Özaydın "Nizâmiye Medreseleri" **DİA**, c. 33 s. 188,189; Özaydın, "Nizâmülmülk" **DİA**, c. 33 s. 195,
[47]Menekşe, **Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizâmiye Medreseleri**, s.121.

coğrafyada faaliyet göstermiş ve hala faaliyet gösteren medreseler kastedilmiştir. Bu anlamda Şark Medreselerinin coğrafyasını Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusu, Irak, Suriye'nin kuzeyi ve İran'ın batısı oluşturmaktadır. Osmanlı yıkılmadan ve batının yapay ulusal devlet sınırları konmadan evvel bütün Müslüman ülkeler tek bir toplumdu ve aynı gelenek, görenek ve kültürel değerleri taşıyordu. Günümüz Türkiye'sinin Doğu ve Güneydoğusunda varlığını sürdüren Şark Medreseleri, üzerinde Osmanlı Devletinin köklü bir etkisi bulunmayan tamamen bölge halkının maddî ve manevî desteği ile varlığını sürdüren medreselerdi. Cumhuriyet döneminde çıkan Tevhidi Tedrisat Kanunu ile bütün medreseler kapatılırken resmi bir hüviyete sahip olmadığı için aynı şey Şark Medreseleri için geçerli olmamıştı. Yeni kurulan devletin kısmen zayıf yapılanması, resmi kurumların bölgeye geç ulaşması ve medrese geleneğinin halk tabanına yerleşmiş olmasından dolayı Şark Medreseleri seksenli yıllara kadar varlık mücadelesini sürdürmüş ve her türlü baskıya rağmen günümüze kadar varlığını devam ettirebilmiştir.[48]

1.4.2. Şark Medreselerinin Tarihçesi

İslâmiyet asr-ı saâdette olduğu gibi bütün tarihi boyunca girdiği her yere ilmi götürmüş ve varlığını ilmin olduğu yerlerde sağlıklı bir şekilde sürdürebilmiştir.[49] İslâm, girdiği coğrafyalarda ilim tedrisatı için camileri seçmiş ancak zamanla ilme olan rağbet artınca ilim için özel mekânların inşa edilmesi zorunlu hale gelmiştir. Camilerden müstakil medreselerin tarihi Nizâmiye Medreseleri ile başlandığı bilinse de yapılan araştırmalar ilk müstakil medreselerin Nizâmiye Medreselerinden önce hicri 250 yılları dolayında kurulduğunu gösterir. Söz konusu Şark Medreselerinin müstakil bir yapı olarak ilk ne zaman inşa edildiği hususunda kesin bir bilgiye sahip olmasak da bölgenin Hz. Ömer'in hilâfetinde hicri 17'de İyâz b. Ğanem'in (ö. 20/641) komutasında Müslüman olması ile ilim tahsilinin bir şekilde bölgeye girdiğini söyleyebiliriz.[50]

[48] Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı**, s. 27-29.
[49] Mehmet Çelik, **Şark Medreseleri**, Sosyal Bilimler Genç Akademisyenler Sempozyumu 1, 8-9 Mart 2015 (Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü),ty. s. 161.
[50] Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı**, s. 31.

Bölgede müstakil medreselerin ilk ne zaman kurulduğunu kesin olarak tespit edemesek de Cizre'de bir Nizamiye Medresesi'nin varlığı müstakil medreselerin tarihinin en az Nizâmülmülk dönemine dayandığını gösterir. Ayrıca Molla Ahmed el-Cezerî'nin (ö. 1050/1640) divanının dili ve içeriği de o dönemde bu medreselerin yoğun bir şekilde var olduğunu göstermektedir. Şeyh Ahmed ise hicrî onuncu asırdan önce vefat etmiştir. Ayrıca Şark Medreselerinde okutulan bazı Kürtçe eserlerin müelliflerinin vefat tarihlerinin hicrî onuncu yıla tekabül etmesi bu tespiti destekler mahiyettedir.[51] Böylelikle medreselerin 500 yıllık bir geçmişi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Osmanlıların bölgeye nüfuz etme tarihinden yola çıkarak milâdî 16 yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede ilk resmi medreselerin kurulduğunu söyleyebiliriz.[52]

Tarihi süreç içerisinde devlet desteği ile çalışmalarını sürdüren söz konusu Şark Medreseleri Osmanlı döneminde eğitim ve öğretimin hükümet merkezine daha yakın olan Batı ve İç Anadolu bölgelerine kaydırılması ile yerel hükümetlerin himayesinde varlığını sürdürdü. Ancak zamanla yerel hükümetlerin desteğinin azalması ile tamamen halkın desteği ile kırsal bölgelere çekilerek varlığını sürdürmeye devam etti.[53]

Yukarıda da değindiğimiz gibi 1924'te Tevhidi Tedrisat Kanunu ile legal bir yapıdan illegal bir hüviyete bürünen Şark Medreseleri ilmi ilerlemeden ziyade var olanı korumaya çalışan bir düşünce yapısı ile zor şartlar altında bir varlık mücadelesi vermiştir. Yeni ilmî gelişmelerden ve diğer ulemâdan kopuk olarak tedrisâta devam etmeye çalışan Şark Medreseleri seydaları elde olana sahip çıkarak özveri ile bunu koruyup aktarmaya çalışmışlardır. [54]

Medreseler önceki dönemlerde halk arasında on iki ilim diye bilinen dini ilimlerin yanı sıra pozitif ilimlerin de öğretildiği bir müessese iken imkânsızlıklar ve uygulanan kısıtlamalar sebebiyle âlet ilimlerinde ihtisas yaptıran kurumlara dönüştü. Sıra kitapları olarak bilinen âlet ilimlerini okuyan bir talebenin diğer ilimlerdeki

[51] Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı**, s. 34.
[52] Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı**, s. 191.
[53] Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı**, s. 34.
[54] Seyda Molla Bahaddin Genç, **Kişisel Görüşme**, 30.03.2020.

açığını kendi kendine kapatması düşünülmüştü. Zengin ilmi yelpazesinden birçok şeyi kaybeden Şark Medreseleri özellikle Arap dili grameri ve fıkha azamî önem veriyordu. Zira Arap dili olmadan ilmî kitaplar anlaşılamaz ve fıkıh olmadan ibadet ve muamelât yapılamazdı.[55]

1.4.3. Şark Medreselerinin Fiziki Yapısı

Şark Medreseleri günümüze kadar resmi herhangi bir hüviyete sahip olmadığından genellikle mahalle sakinleri veya kırsal bölgelerde köy halkı tarafından, modern Kur'an kursları gibi müstakil ve çok bölümlü bir yapıdan ziyade cami merkezli ve kifaî ihtiyacı karşılayacak şekilde inşa edilirdi. Genellikle köy camisinin avlusu içinde "*hücre"* diye adlandırılan biri müderris odası olmak üzere iki odadan müteşekkil bir yapı inşa edilir, cami tuvaletlerinin yanına ise bir banyo yapılırdı. Hücre olarak nitelenen bu oda 3 vakit yemek yenilen bir yemekhane, misafirlerin ağırlandığı bir misafirhane, Seydanın odasına yakınlığından dolayı ders bekleme salonu ve yatsı namazından sonra *Behcetü'l-Merdıyye* ve üstü kitapları okuyan talebelerin mütalâa odası olmak üzere çok amaçlı kullanılırdı. Cami ise asıl fonksiyonu olan ibadetin yanı sıra talebelerin birebir ders tekrarı olan müzakerelerini ve metinlerini (derslerin ezberlenmesi gereken yerleri) ezber yaptıkları bir ders salonu görevini görüyordu. Aynı zamanda cami gece sünger serilmek suretiyle talebelerin yatakhane ihtiyacını da karşılıyordu.[56]

Medreselerin ekonomik kaynaklarının yetersizliğinin yanı sıra, bölgeye çok odalı inşaat kültürünün girmemiş olması, ilim kalitesini önceleyen seydaların fiziksel yetersizliğin ilmin bereketini ve sevabını arttıracağına olan inançları ve modern bir medrese binasının nasıl olması gerektiği hususunda bir fikir sahibi olmamaları

[55] Genç, **Kişisel Görüşme**, 30.03.2020.

[56]Genç, **Kişisel Görüşme**, 30.03.2020, Sabahattin Bala, **Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri(Mardin örneği)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Diyarbakır 2012 s.77,78; Çiçek**, Şark Medreselerinin Serencâmı,** s.38; Talip Atalay, **Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'da Geleneksel Cami Eğitimi**, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.7 S.2 Diyarbakır-2006, s.121,122.

medreselerin bu denli yetersiz düzensiz ve kifaî olarak inşa edilmesine sebep olmuştur.[57]

Günümüzde Kur'an kursları statüsü ile resmiyete bağlanan medreseler devletin resmi kamu kurum ve kuruluşlarına getirdiği şartlar ile bu kifaî ve idari yapılarından bir nebze olsun kurtulup resmiyetin uygun gördüğü camilerden müstakil çok odalı, düzenli ve donanımlı yapılar olarak inşa edilmektedir. Her bir müderrise ayrı oda, müzakere, mütalâa ve metin ezberleri için ayrı derslikler, yatakhane ve yemekhaneden konferans salonuna kadar her bir ihtiyaç için ayrı bölümler ile inşa edilmiş olan Tillo medreseleri yeni yapılan medreselerin modern bir yapıya bürünmelerinde rol model olmaktadır.

1.4.4. Şark Medreselerinin Finans Kaynağı

Nizamiye ve Osmanlı medreselerinin hilâfına resmi bir hüviyeti, devlet desteği ve vakıf sistemi olmayan Şark Medreselerinin sahibi konumundaki bölge halkı medreselerin inşasını üstlendiği gibi medrese seydasının, talebelerin ve medresenin finansmanlığını da üstleniyor ve dışarıdan bir yardım bekleme olgusuna da kapılmıyordu.[58]

Köye ders vermek şartı ile kabul edilen seydanın geçimi köylüler tarafından genel olarak yıllık zekât ve fitrelerin bir bölümü verilerek sağlanıyordu. Zekât geliri olmayan yerlerde ise seydaya aylık veya yıllık maaş bağlanırdı.[59]

Günümüzde genel olarak medrese seydaları Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde muhtelif unvanlarda görev yaptıklarından dolayı bölge halkının seydaların geçimini temin etme sorumluluğu kalmamıştır.

Medrese talebelerinin geçimi genel olarak aileleri tarafından karşılansa da ailelerinin dar gelirli olduğunu bilen köylüler zekât ve fitrelerinin bir bölümünü de talebelere ayırırdı.[60] Bunun yanı sıra imamı olmayan civar köylerde Ramazan ayında

[57]Çiçek**, Şark Medreselerinin Serencâmı, ,** s. 39.
[58] Bala, **Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri** s. 79
[59]Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı,** s. 123
[60]Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı,** s. 131,

fitre karşılığı imamlık yapan talebeler de bulunuyordu. Bu geçici görev ile hem bir miktar ücret alıp yıllık masraflarını karşılıyor hem de ilerde atanacakları görevin erken stajını görmüş oluyorlardı.[61]

Talebelerin günlük yemek ihtiyacı da yine köylüler tarafından genellikle "tayin(ratip)" sitemi ile karşılanırdı. Bu sistem her bir talebenin yemek ihtiyacını bir evin üstlenmesi ile oluyordu. Her talebe yemek alacağı evi tanır ve her gün aynı evden yemek alıp medreseye getirirdi. Sabah ve akşam olmak üzere günde iki sefer tekrarlanan bu sistem ile getirilen yemekler hücre denilen odada bir araya toplanır ve sofralara kura sistemi ile paylaştırılırdı. Tayinlerden arta kalan yemekler ertesi gün öğlen yemeğinde tüketilirdi. Tayin sistemi olmayan yerlerde ise genellikle talebelere düzenli erzak yardımı yapılır talebeler yemeklerini kendileri yapardı.[62]

Günümüzde toplumun refah düzeyinin artmış olmasından dolayı tayin sistemine neredeyse hiç rastlanmamaktadır.Medrese mütevellilerinin medrseye düzenli erzak temin etmesi veya ücretli aşçı tutmaları tayin sisteminin kalkamasına vesile olmuştur. Ayrıca şehir merkezlerinde bulunan bazı medreselerin yemek ihtiyacı aşevleri, lokantalar ve yemek fabrikaları tarafından karşılandığına da şahit olmaktayız.

1.4.5. Şark Medreselerinde Eğitim ve Öğretim

1.4.5.1. Medrese Eğitiminin Karakteristik Özellikleri

Şark Medreselerini başarılı kılan ve diğer eğitim kurumlarından ayıran belli başlı özellikler bulunmaktadır. Bunlar arasında dikkat çeken en büyük özellik seydaların ve talebelerin gönüllü olarak bu eğitime talip olmalarıdır.[63] Zira ders veren seydalar, resmi bir vazifenin sorumluluğundan ziyade ilmin Allah katındaki değerine nail olma adına mesai saati olmaksızın neredeyse bütün vakitlerini medresede talebelerinin eğitimine ayırırlar. Hakeza burada okuyan öğrenciler de yarın icazet belgesi ile intihaya ulaştıracakları eğitimlerinin herhangi bir resmi

[61] Genç, **Kişisel Görüşme** 30.03.2020
[62] Çiçek**, Şark Medreselerinin Serencâmı,** s. 40,127
[63] Bala, **Şark Medreselerinin Öğretim Yöntem-Teknikleri ve Pedagojik Değerlendirmeleri,** s. 462.

kurumda işe yaramayacağını bilmelerine rağmen ilim yolunda kararlılık ile yol alırlar. Hem seydanın hem de talebelerin gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirdikleri bu ilmi faaliyet yukarıda zikredilen kaliteli doğal eğitim ortamını kendisiyle beraber getirmiştir.[64]

Seyda ve talebelerin bu hasbî ameliyelerine şahit olan bölge halkı da öteden beri aynı hasbîlik ile medreseler inşa etmiş ve bu ilmî tedrisatın devamına infak, hayır ve hasenatları ile yardımcı olmuştur.[65]

Medrese eğitiminin bir özelliği de belli bir sürede belli bir müfredatı bitirme mecburiyeti bulunmamasıdır. Sıra kitaplarına göre belirlenen medresenin ders sisteminde belli bir süreye belli bir müfredatı sıkıştırma gibi bir zorunluluk yoktur. Anlamadan geçmemeye dayalı bu ders sisteminde her talebe kendi zekâ, kabiliyet ve çabasına göre ilerler. Bundan dolayı medreseden mezun olma süresi talebeden talebeye değişkenlik gösterebilir.[66] Günümüz medreselerinde çok fazla izin kullanmayan zeki talebeler 5 yılda eğitimlerini tamamlayabilirken bazı talebeler için bu sürenin 7 veya 8 yıla da çıkabildiğine şahit oluyoruz.

Medresede âlet ilimlerine ait olan sıra kitapları okunurken kitabın ibaresinde geçen kısa bilgilerle yetinilmez şerh ve hâşiyeler mütalâa edilmek suretiyle derste öğrenilen bilgiler tartışılarak bir meleke haline gelmesi amaçlanır. Bu yöntemle talebe güçlü bir lisanî tahlil, İslâmî kitapları okuyup yorumlama ve bir lâfızdan/cümleden farklı manalar istihraç etme imkânına kavuşur.[67]

Medrese eğitiminin bir diğer özelliği de hoca ve talebe arasındaki seçme muhayyerliğidir. Yani seyda istediği talebeyi, talebe de istediği seydayı seçebilir. Seyda ve talebe arasında bir memnuniyetsizlik olması durumunda memnun olmayan taraf derse son verebilir.[68] Bunun yanı sıra talebenin ilme başladığı medresede

---

[64] Mehmet Sadık Elçi, **Medrese Ve Modern Öğretim Kurumları Arasında Bir Mukayese(Cumhuriyet Dönemi Şark Medreseleri),** Medrese Ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler(Uluslararası Sempozyum), 29 Haziran - 1 Temmuz 2012 c. 2, Bingöl, s. 87,88.

[65] Elçi, **Medrese Ve Modern Öğretim Kurumları Arasında Bir Mukayese**, s. 87.

[66] Seyda Molla Hasan Burak, **Kişisel Görüşme**, 03.04.2020, Bala, **Şark Medreselerinin Öğretim Yöntem-Teknikleri ve Pedagojik Değerlendirmeleri,** s. 463.

[67] Elçi, **Medrese Ve Modern Öğretim Kurumları Arasında Bir Mukayese**, 88,89.

[68] **Çiçek, Şark Medreselerinin Serencâmı,** s. 107.

devam etme gibi bir zorunluluğu da yoktur. Belli bir kitaba kadar bir medresede okuyan talebeler, seydanın üst kitaplarda mahir olmayışı, müzakere yapacak büyük talebelerin[69] bulunmayışı, medresenin disiplinsiz oluşu veya talep edilen bazı ilimlerin medresede okutulmaması gibi mücbir sebeplerden dolayı bulundukları medreseden ayrılıp başka medreselerde kaldıkları yerden devam edebilirler.[70] Bizim de tecrübe ettiğimiz kadarıyla medreselerde yer değiştirme hemen her talebenin en az bir sefer yaşadığı bir olaydır.

Medresenin en önemli özelliği ise teorik bilginin verilmesi ile yetinilmeyip, ilmin semeresi olan güzel ahlâk, edep ve insani vasıfları aşılamasıdır. Bu konuda seydalar talebelerine örnek oldukları gibi hayatın her alanında ilmin vakarına yaraşır şekilde davranmaları gerektiğini vurgularlar. Medreseye yeni gelen talebeye büyük talebeler tarafından medresenin genel edep kuralları anlatılır. Bazı medreselerde Zernûcî'nin "Ta'limu'l Müteallim"i veya Siirtli Seyda Şeyh Müşerref'in(ö.2008) medrese talebelerine ahlâkî öğütler verdiği 40 beyitten oluşan "*Guzu Mevij"* adlı Kürtçe manzûmesi okutulur ve ezberletilir. Zikri geçen bu ahlâkî öğretiler ile talebeler gerek kendi aralarında gerekse seydalarına karşı gayet saygılı ve edepli davranırlar. Talebeler birbirlerine seslenirlerken isimlerinin başına orijinali "Molla" olan "Melle" kelimesini ekleyerek veya "Seyda" diye hitap ederler. Seydalara karşı ise saygıda kusur edilmez, ses yükseltilmez, yanında hep diz üstü oturulur. Seydanın girdiği mecliste herkes ayağa kalkar, seyda müsaade etmeden kimse oturmaz. Seyda ile yürürken kemâl-i edep ile hocanın bir adım gerisinden yürünür. Seydaya karşı gösterilen bu derin saygı ve edebin sebebi ise seydaya saygıda kusur eden talebelerin seydanın ilminden istifade edemeyeceği veya ilimlerinin bereketsiz olacağı kanaatidir.[71]

[69] *"Büyük Talebe"* tabiri medresede sıra kitapları arasında büyük kitap diye tanınan Molla Camî(el-Fevâidü'd-Diyâiyye) ve üstü kitapları okuyanlar için kullanılan bir tabirdir.
[70] Elçi, **Medrese Ve Modern Öğretim Kurumları Arasında Bir Mukayese,** s. 88.
[71] Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı,** s. 111-115.

1.4.5.2. Şark Medreselerinde Ders Verme Yöntemi

Sınıf sistemi olmayan şark medreselerinde dersler seydaların odasında yerde oturma sureti ile işlenir.[72] Talebeler seydanın odasına girmeden kapıyı çalar, kapı açıksa bir işaretin gelmesini beklerler. Kemal-i edep ile seydanın odasına giren talebeler diz üstü şekilde otururlar.[73] Seydaların talebeyi karşılarına oturttukları gibi sağ taraflarına oturttukları da olur. Hevalderslik sistemi[74] ile okuyan talebeler sıra ile her gün biri seydanın yanına oturur ve bu kişi dersin genel sözcüsü kabul edilir. Hoca ile talebe arasındaki bu yakın mesafe ile talebenin derse olan ilgi ve alâkasının daha canlı tutulması amaçlanır.[75]

Dersler talebenin en iyi bildiği dil hangisi ise o dilde anlatılır. Bölge halkının ve seydaların yüzde doksan beşinin anadillerinin Kürtçe olmasına rağmen medresede eğitim dilinin Kürtçe olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Öğrenci Kürt ise ve Kürtçeyi iyi anlıyorsa ders dili Kürtçe, Türk ise veya Kürt olup Kürtçeyi iyi anlamıyorsa Türkçe olur. Bunun yanı sıra Arap ve Zaza talebelerin ana dilleri ile ders okudukları da vakidir. Medresede iletişim ve eğitim dili genellikle Kürtçe olsa da seydanın talep edilen dili bilmesi kaydıyla isteyen istediği dilde ders okuma hürriyetine sahiptir. Bu konuda kural haline gelmiş bir zorunluluk söz konusu değildir.[76]

Seyda derse besmele, hamd, salât-selam ve dua ile başlar. Molla Cami'ye kadar olan talebeler derse metin ezberi dinleterek başlatılır. Şayet günlük metin ezberlenmemişse talebeye o gün ders verilmez. Ders esnasında seyda "Anladın mı, oldu mu?" vb. sorular ile talebenin derse ilgisini canlı tutmaya çalışır, buna mukabil talebeler "belê seyda, belê ezgulam" diyerek yanıt verir. Anlamadığı yerlerde ise "belê"demeyerek veya "nâhêyr seyda, tekrar eder misin" diyerek seydayı uyarır,

---

[72] Kayhan Bayram, **Klasik Medreselerin Kurumsal Yapısı: Tillo Medresesi Örneği**(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2014, s. 86.
[73] Bala, **Şark Medreselerinin Öğretim Yöntem-Teknikleri ve Pedagojik Değerlendirmeleri,** s. 466.
[74]Kürtçe arkadaş anlamındaki "Heval" ve arapça olan "ders" kelimelerinden mürekkep edilen "Hevalders" kelimesi "Ders arkadaşı" anlamına gelmektedir. Medresede beraber ders okuyan talebelere için kullanılan bir tabirdir.
[75] Çiçek **Şark Medreselerinin Serencâmı,** , s. 84.
[76]Bala, **Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri** s. 163-164; Genç, **Kişisel Görüşme** 30.03.2020.

bunun üzerine seyda konuyu tekrar ederek talebenin anlamasını sağlar. Bu süreç talebe dersini anlayıncaya kadar devam eder.[77]

Genellikle *Şerhu Katrü'n-Nedâ* kitabına kadar Seydalar talebelerine derslerini kavratmak ile yetinirler. Bu eserden sonra talebeler belli bir seviyeye ulaştıklarından derslerine mütalâa ederek hazırlanır, seyda ise metne çoğunlukla mana vermez, metni okuyup talebenin mütalâada çözemediği yerleri açıklar. Özellikle *Molla Cami* ve üstü talebeler derslerini çok iyi mütalâa ettiklerinden seyda talebelerinin delillerini çürütmeye yönelik bir üslûp takınır. Bu seviyedeki talebeler derslerinin ibaresini mana vermeden okur, seyda talebesini dinler yanlış okuduğu yerleri düzeltir ve ihtiyaç duyduğunda açıklama yapar. Özellikle icazete yakın talebeler grup halinde ders arkadaşı olur ve derse oturduklarında her bir talebenin elinde ayrı bir şerh veya hâşiye bulunur, böylelikle karmaşık olan yerler elbirliği ile izaha kavuşturulmuş olur.[78]

1.4.5.3. Medresede Ders Çalışma Yöntemleri

Medreselerdeki ders çalışma yönteminde müzakere, mütalâa, metin ezberleme ve ders dinleme olmak üzere dört etkinlik öne çıkmaktadır.

Müzakere: "z-k-r" kökünden türemiş olup müşareket ifade eder. Sözlük anlamı karşılıklı hatırlatmadır. Bir medrese terimi olarak ise; "Bir talebenin günlük dersini kendisinden kitapça önde olan talebeler ile tekrarlamasıdır." Günlük Derslerini en az birkaç büyük talebe ile müzakere etmekle mükellef olan talebeler Aynı zamanda kendisinden alt seviyede olan talebeler ile de müzakere etmek zorundadırlar.[79]

Hocasından aldığı dersi birkaç sefer müzakere ederek tekrarlama fırsatı bulan talebenin aynı zamanda metnini ezberlemesi de kolaylaşmaktadır. Diğer taraftan derste kapalı kalan yerleri, seydasına soramadığı aklına takılan bazı soruları daha

[77] Abdülbaki Yahyaoğlu, **Tillo Medresesinde Sosyal Hayat**(Medrese Gelenegi Ve Modernleşme Sürecinde Medreseler(Uluslararası Sempozyum) Muş Alparslan Üniversitesi 2012, s. 130.
[78] Uğur Erman, **Özellikli Yöresel Kur'an Kursları (Tillo Örneği),** Diyanet İşleri Başkanlığı Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu-I, Ankara 2012, s. 281.
[79] Yahyaoğlu, **Tillo Medresesinde Sosyal Hayat**, s. 131.

rahat davranabildiği müzakerecisine sorabilmektedir. Bu yönüyle müzakere sosyal ilişkilerde uygulanan "akran danışmanlığı" uygulamasına benzemektedir. Okumuş olduğu sıra kitaplarını müzakere eden talebe ise ilerde ders vermek için ihtiyaç duyacağı ilmi meleke ve anlatım kabiliyetini elde etmektedir.[80]

Seydalar ile yapılan görüşmeler ve şahsî izlenimlerimize dayanarak müzakerenin medrese eğitiminde talebenin en çok ihtiyaç duyduğu şey olduğu kanaatine varmış bulunmaktayız. Zira talebe dersi derste anlasa bile kalıcılığı elde edebilmesi adına müzakere etmesi olmazsa olmazıdır. Bunun farkında olan talebeler yetkin talipler ile müzakere etmeye önem gösterirler. Müzakere edecek taliplerin yetersiz olduğu durumlarda öğrenciler eğitimlerine başka medreselerde devam ederler. İlerde müderris olma idealine sahip olan talebeler ilmi müktesebatı pekiştirme ve anlatım kabiliyetini geliştirme adına çokça alt müzakere yaparlar. Zaten çokça alt müzakere yapan talebeler gözden kaçmaz kısa bir süre sonra seyda tarafından kendilerine ders teslim edilir.

Mütalâa: Sözlük anlamı dikkatlice okumak, incelemek olan mütalâa, medrese terimi olarak ders öncesi derse hazırlık anlamında kullanılmaktadır. *Hallu'l-Meâkid* ve dengi kitaplardan itibaren mütalâa etmeye başlayan talebeler, okuyacakları derse sessiz bir ortamda en az 2 saat hazırlanırlar. Bu hazırlık ise genellikle şöyle olur: Talebe önce ders kitabını açar, bir sefer gözden geçirerek nereye kadar okuyacağını belirler, ikinci okuyuşunda ise her bir satırı ayrı ayrı ve uzunca süzer ve yanında hazır bulundurduğu şerh, hâşiye ve mütavval[81] kaynaklardan konuyu delilleri ile beraber kavramaya çalışır. Yardımcı kaynaklardan önemli gördüğü notları kitabının kenarına hâşiye[82]olarak yazar. Böylelikle birçok

[80] Bala, **Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri**, s. 161-162.

[81] Mutavvâl, kelime anlamı uzatılmış tafsil edilmiş demektir. Bir konuyu uzun uzadıya bütün ayrıntıları ile açıklayan kitaplara Mutavvâl eser denilir.

[82] Hâşiye, bir yazı sayfasının herhangi bir kısmı ile ilgili olarak yazılan dipnot hükmündeki yazıdır. Sayfanın satırları arasına birkaç kelime ile yazılan kısa notlara ise "*Zeyl*" denilir. Öğrenilen bilgilerin yazılarak kalıcı olacağına inanıldığından mütalâa esnasında sayfanın kenar boşluklarına ve satır aralarına Hâşiye ve zeyl atmak talebelerin sıkça başvurduğu bir işlem olmuştur. Özellikle Tillo Mücahidiye Medresesi'nde şahit olduğumuz kadarıyla talebeler Hâşiye yazmadan mütalâa etmez, Seydalar da Hâşiye yazmayan talebeyi mütalâa etmemiş kabul ederlerdi. Öyle ki talebeler daha fazla Hâşiye ve zeyl yazabilmek için ders kitaplarını tarayıcıdan bilgisayara aktarır yazı puntosunu ve satır aralarını büyütüp daha büyük ebattaki kâğıtlara bastırırlardı. Çıktısını aldıkları kâğıtları bir usta

detay ve yeni bilgiye sahip olan talebe dersinin felsefesini de ayrıntılı şekilde öğrenmiş olur.[83]

Talebeler için zorunlu olan mütalâa seydalar için zorunlu olmasa da onlar genellikle mütalâa yapmadan ders vermezler. Özellikle seydaların iyi mütalâa eden yetkin taliplerin kaliteli soruları karşısında mahcup olmamak adına titizlikle mütalâa ettikleri müşahede edilmiştir.[84]

Mütalâa pedagojik olarak öğrencinin derse olan motivasyonunu arttıran bir eğitim etkinliğidir.[85] Bunun yanı sıra öğrencinin okuduğu Arapça kitapları kendi başına anlamasında ve araştırma yeteneğinin gelişmesinde büyük rol oynar. Ayrıca öğrenci mütalâa ile felsefî düşünme yetisine de kavuşur.

Metin Ezberleme: Medresede okutulan sıra kitapları genellikle şerhlerden oluşmaktadır. Okutulan bu şerhler ve beraberinde mütalâa edilen bütün hâşiye ve kitapların esası metinlerdir. Özellikle tâliplik seviyesine ulaşana kadar öğrenciler yoğun bir şekilde metin ezberlerler.[86]

Arap dili ağırlıklı eğitim veren şark medreseleri talebenin nahiv kurallarına uygun bir şekilde ibare okumasını amaçlar. Talebeyi bu gayeye ulaştıracak en büyük vesile ise Arap dili gramer kurallarını her daim zihinde canlı tutmaktır. Bu nedenle medrese eğitiminde mütalâa, ders ve müzakere üçgeninde kesp edilen bilgilerin metin ezberi ile kalıcı hale gelmesi amaçlanmaktadır.[87]

Medrese eğitiminde metin ezberlerinin merkezi rolünün yanı sıra ezberlerin muhafaza edilmesi de önem arz etmektedir. Bu nedenle seydalar dersten önce günlük ezberleri dinledikleri gibi haftalık veya aylık olarak talebelerin genel metin ezberlerini kontrol ederler. Bazı medreselerde ise medreseye kayıt yapmak isteyen

---

edasıyla katlar, diker ve orijinal deri ile ciltlerlerdi. Bunun yanı sıra satın aldıkları kitabın dikişlerini söküp sayfaların arasına kareli defter yapraklarını atanlar da olurdu. Bütün bu uğraşlar daha fazla hâşiye yazabilmek için yapılırdı.

[83]Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı,** , s. 57,88; Yahyaoğlu, **Tillo Medresesinde Sosyal Hayat,** s. 129.

[84]Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı,** , s. 58,59.

[85] Bala, **Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri**, s. 141.

[86] Bala, **Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri**, s.153.

[87] Genç, **Kişisel Görüşme** 30.03.2020.

veya bitirdiği kitaptan sonraki kitaba başlamak isteyen talebeler metin ezberlerinden imtihan edilirler. Metin ezberi bir medresenin disiplinin göstergesi sayıldığından ezberlerinde gevşek olan talebelere seydalar tarafından rağbet edilmez.[88]

Talebeler metinlerini ayakta gidiş gelişler yaparak ezberlerler. Bu ayakta gidiş gelişler talebenin metnine odaklanmasına katkı sağladığı gibi müzakere ve mütalâa esnasında oturmanın vermiş olduğu hantallığı üzerlerinden atmalarına da yardımcı olur. Bu açıdan bakıldığında yürüyerek yapılan metin ezberlerinin zihni ve bedeni canlılığı beraberinde getirdiği söylenebilir.[89]

Modern eğitim sisteminin getirdiği masa ve sandalyeli sınıf ortamlarında oturarak hafızlık yapan talebelerin de ezberlerine odaklanmak için oturdukları yerden ileri geri veya sağa sola sallandıkları gözlemlenmiştir. Bu da ezber yaparken insanın odaklanmaya olan ihtiyacının hareket etmeğe bağlı olduğunu gösterir. Zira dalgınlık fizikî durgunluğun bir neticesidir.

Seydalarla yapılan görüşmeler ve şahsî izlenimlerimiz neticesinde medreselerde tâliplik mertebesine kadar ezberlenmesi gereken belli başlı metin kitaplarını şu şekilde sıralayabiliriz: *Nehcu'l-Enâm, Akidetü'l-Îmân, Nevbahâr, Karabaş Tecvidi, Emsile, Bina, İzzi, Avâmil, Zurûf, Terkîb, Metnu'l-Ecrûmiyye, Metn'ul-Muğnî, Sutûr, Metn'u Kavâidi'l-İ'râb, Metnu Katrü'n-Nedâ, Elfiyyetu İbn Mâlik, Kâfiyetü'l-Kübrâ.*

Bu kitapların yanı sıra zorunlu olmamak kaydıyla fıkıhta *Ğâyetü'l-İhtisâr*, akidede *Cevheretü't-Tevhîd*, hadiste İmam Nevevî'nin *Kırk Hadis'*i, hadis usulünde *Menzûmetu'l-Beykûniyye*, Ferâiz'de *Metnu'r-Rahbiyye* gibi eserler de ezberlenir.

Modern eğitimde yapılan ezberler sınav geçme odaklı olduğu için öğrenci ezber yaparak edindiği bilgileri imtihan gününe kadar muhafaza etmekte ancak sınav akabinde unutmaya başlamaktadır. Bu sistemde bilginin sağlamlığı kullanıldığı ana

[88] Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı,** , s. 50; Genç, **Kişisel Görüşme** 30.03.2020.
[89] Bala, **Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri,** s.158-161.

kadar sürmektedir.[90] Medrese sisteminde yapılan ezberler, üzerinde düşünülmeyen sorgulanmayan ezberler olmaktan uzak olduğu gibi medrese hayatı boyunca muhafaza edilerek öğrenilen bilgilerin her daim zihinde canlı tutulması amaçlanmaktadır.[91]

Medrese eğitimindeki ezber sistemi, öğrenciyi öğrenmeden ezbere teşvik eden ezberci bir uygulama olarak anlaşılmamalıdır. Aksine beynin bilgiyi ana belleğe kaydetmesi ve içselleştirmesi olarak bilinen meleke kabiliyetine büyük katkı sağladığından pedagojik olarak uygulanması gereken bir yöntem olduğu kanaatindeyiz.

Ders Dinleme: Medrese eğitimini kaliteli ve kalıcı kılan bir başka yöntem de ders dinlemedir. Ders dinleme, bir talebenin okumuş olduğu kitapların muhtevasını pekiştirmek için arkadaşlarının derslerine katılmasıdır.[92]

Tecrübelerimizden yola çıkarak ders dinleme ile alakalı olarak şunları aktarabiliriz: Medresede okunan bir kitapta anlaşılmayan yerlerim, çözülemeyen işkâl ve nüktelerin ders dinleme yöntemi ile telâfi edilmesi amaçlanır. Bu sebeple talebeler ihtiyaç duydukları kitapların ders dinlemelerini araştırır ve yetkin seydalardan dinlemeye özen gösterirler. Özellikle anlatım kabiliyeti iyi olan bir seyda nükteli bir kitabın dersini veriyorsa öğrenciler bu dinlemeye çok rağbet ederler. Odaya sığmayacak kadar talebenin dinlemeye talip olması durumunda daha geniş bir salona geçilir ve dersler orada verilir. Dinleyenlerin sayısı ne kadar artarsa artsın seyda dersin asıl sahibi ile muhatap olur ve dersi onun seviyesine göre anlatır. Dersi dinleyenler derse müdahil olmaz, dinlemek ile yetinirler.

1.4.5.4. Şark Medreselerinde Kullanılan Bazı Tabirler

Seyda: Hoca demektir. Genelde medresede sözü geçerli olup talebelere ders vermekle mükellef olan hocalar için kullanılır.[93]

---

[90]Rafet Kayretli, **Eğitimde Ezber Yönteminin Yeri Yönetici Ve Öğretmen Görüşleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014 s. 30.

[91] Mahmut Dündar, **Şark Medreselerinde Ezber ve Tekrar Metodu,** Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler (Uluslararası Sempozyum) 29 Haziran - 1 Temmuz 2012 c. 2, Bingöl, s. 415.

[92]Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı, ,** s. 111.

Seyday-ı Mezın (Büyük Seyda) :Büyük seydalar, birden fazla seydanın olduğu medreselerde medresenin sahibi ve yöneticisi konumunda olan ve medresenin diğer seydalarını eğitmiş olan yaşça büyük hocalardır.[94]

Müderris: Ders veren medrese hocası anlamındadır. Talebelerin fazlalığından dolayı medrese seydasının daveti ile medreseye kabul edilen öğretim elemanıdır. Ücretleri medrese bütçesinden verilen müderrisler, genellikle mübtedi'[95] talebelerin derslerini üstlenir, üst kitaplara kadar bu talebeleri okutur daha sonra medrese seydasına teslim ederler. Bu durum yeni başlamış müderrislerin tedrisattaki acemiliklerini atmaları adına gerekli görülen bir önlemdir. Zamanla müderrisler intihaya kadar ders veren seydalar konumuna yükselirler.[96]

Melle: Orijinali "Molla" olan bu tabirin sözlük anlamı "Efendi" demektir. Medrese eğitimini tamamlamış veya tamamlamaya yakın olan talebelerin isimlerinin başına getirilen unvan niteliğindeki ifadedir.[97]

Faqî: "Faqa, feqîh"olarak da kullanılan bu tabir Arapça "Âlim" ve "Bilgin" anlamındaki "fakîh" kelimesinin bozulmuş versiyonu olup medrese talebelerinden Molla Cami kitabına ulaşmamış olanlar için mecazî olarak kullanılan bir tabirdir.[98]

Tâlip: Molla Cami ve üstü kitapları okuyan talebeler için kullanılır. Talipler medresenin mutfak, temizlik vb. geri hizmet sayılacak bütün hizmetlerinden muaftırlar. Bunun yanı sıra metin ezberleme etütlerine katılma mecburiyetleri de yoktur. Zira talipler artık ders verme yani asistanlık seviyesine yükselmiş kimselerdir. Ders verme, alt kitapları müzakere etme ve kendi derslerine daha fazla

---

[93]Yahyaoğlu, **Tillo Medresesinde Sosyal Hayat**, s.134.
[94]Erman, **Özellikli Yöresel Kur'an Kursları (Tillo Örneği),** s.279.
[95]Mübtedi, medreseye yeni başlayan veya alt kitapları okuyan talebeler için kullanılan bir tabirdir.
[96]Abdurrahman Kardaş, **Medrese Öğrencilerinin Eğitimsel Tercihlerine İlişkin Bir Araştırma – Batman İli Örneği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Zirve Üniversitesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2015, s.63,34.
[97]Erman, **Özellikli Yöresel Kur'an Kursları (Tillo Örneği)** s.280.
[98]**Çiçek, Şark Medreselerinin Serencâmı,** s. 42.

mütalâa etme ihtiyaçları olan talipler medresenin tahsilini ayakta tutan tabiri caizse medresenin bel kemiğini oluşturan kimselerdir.[99]

Müşahede ettiğimiz kadarıyla bir medresenin eğitim kalitesi yetkin tâliplerin varlığı ile ilgilidir. Zira taliplerin kalitesi medrese seydasının öğrencilerini nasıl eğittiğinin göstergesidir. Bu nedenle medreseyi dışardan cazip kılan şeylerden biri de medresede alt kitap müzakeresi yapacak olan yetkin taliplerin çokluğudur. Bu nedenle seydalar taliplik vasfına erişen yetkin talebelerinin medreselerinden ayrılmalarına pek razı olmazlar.

İcâzet, İcâzetnâme, Mucâz, Mucîz: İcâzet, 'c-v-z' kökünden türemiş olup sözlükte; izin vermek, onaylamak, ruhsat vermek, bir şeyi geçerli ve makul saymak gibi anlamlara gelir**.** Medrese litarüründe ise herhangi bir alanda seydanın, öğrencisine verdiği ilimleri belirtmesi ve öğrencisinin de bu bilgileri başkalarına aktarmasına izin vermesidir. İcâzetnâme ise bu iznin yazılı olarak ifade edildiği diploma niteliğindeki bir mezuniyet belgesidir. İcâzetnâme metni, belgeyi veren seydanın hangi seydadan icâzet aldığını, seydasının hangi seydadan aldığı şeklinde olabildiğince geriye doğru bir sıra şeklinde silsile yoluyla nakleder. Böylelikle çok uzun bir ilmî şecere okunur ve icaze alan talebe bu silsileye dâhil edilirek "Mucâz" vasfına nail olur. İcazeti veren seydaya ise "Mucîz" denilir.[100]

Hucre: Talebe ve seydaların çok amaçlı olarak kullandığı caminin içine veya avlusuna dâhil olan bir iki odadan müteşekkil bölümün adıdır.[101]

Dor: Medreselerde geri hizmet sayılan yemek yapma, sofra serip kaldırma, bulaşık yıkama, temizlik vb. işler öğrenciler arasında sıra ile yapılır. Bu sıralı geri hizmete medrese dilinde Kürtçe karşılığı ile "dor"denilir. Dor yapan öğrenciye ise "dorçu" denilir.[102] Bu uygulama günümüzde bir çok medresede devam etmektedir.

---

[99]**Çiçek, Şark Medreselerinin Serencâmı,** s. 42.
[100]Muhammed İkbal Ekinci, **Tillo Mücahidiyye Medresesi'nde İcazet Ve İcazetname**, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.4, S:2, 2017 s.241,243,254,Bala, **Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri**, s.166-167, Bayram, **Klasik Medreselerin Kurumsal Yapısı: Tillo Medresesi Örneği,** s.50
[101] Bala, **Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri,** s. 77.
[102]Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı,** s. 45.

Mîr: Arapça "Emir" kelimesinden alınarak Kürtçeleştirilen bu kelime medresenin tahsil, düzen ve disiplinini sağlamakla sorumlu olan öğrenim durumu yüksek talebeler için kullanılan bir tabirdir. İç düzeni organize etmekle mükellef olan Mirler seydanın vekili konumunda olduklarından talebeler tarafından saygı ve itaat ile karşılanırlar.[103]

Diyarbakır'ın Sur ilçesine bağlı Yeni evler (Şemame) Köyündeki medresede müşahede ettiğimiz kadarıyla Mirler talebelerin tahsil ortamını sağlama, mutfak ve yemekhane düzeni, müezzin, dorçu, haris ve temizlikçilerin tayini, namazların vaktinde cemaatle eda edilişinden sorumludurlar. Bunun yanı sıra medrese içi edep, terbiye, kılık kıyafet kuralları ve talebelerin şahsî sorunları ile ilgilenme gibi birçok görevi de üstlenen mirler medrese içinde sürekli vardiya gezerler. Bütün bu sorumluluklar mirlerin vaktinin çoğunu işgal ettiğinden mirler bir hafta süren mirlikleri boyunca, alt kitap müzakeresi yapamadıkları gibi ders verdikleri talebelerini de başka taliplere teslim ederler. Hatta medrese nüfusunun kalabalık olduğu dönemlerde kendi derslerine bile vakit ayıramadıklarından mirlik haftası boyunca ders okumaktan ferağat ettikleri bile olur.

Tayin(Ratıp): Öğrencilerin yemeğini üstlenen evlerden medreseye günlük 2 veya 3 sefer yemek taşıma işlemi için kullanılan bir tabirdir.

Hevalders: Medresede beraber ders okuyan talebelere verilen isimdir.[104]. Kürtçe *Arkadaş* anlamındaki *heval* ve arapça *ders* kelimelerinden mürekkep edilen hevalders kelimesi, "*Ders arkadaşı"* anlamına gelmektedir. Sınıf sisteminin olmadığı Şark Medreselerinde fıkıh ve tefsir gibi dersler toplu olarak okutulsa da özellikle sıra kitapları her bir talebeye özel ders olarak okutulur. Ancak talebelerin fazlalığından dolayı seydanın her talebeye ayrı ders veremediği durumlarda dersleri birbirine yakın olan talebeler hevalders olarak tayin edilir. Hevaldersliğin Bazı dezavantajları olsa da beraber mütalâa ve müzakere ederek ilme olan motivasyona katkısı olduğu da gerçektir.[105]

[103]Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı,** s. 45.
[104] Yahyaoğlu, **Tillo Medresesinde Sosyal Hayat,** 134.
[105] Seyda Molla Hasan Burak, **Kişisel Görüşme**,03.04.2020.

Müşaâra: Medresede şiir birikimine güvenen iki talebenin karşılıklı şiir okuma yarışmasıdır. Her bir talebenin arkadaşının okuduğu şiirin son harfiyle başlayan bir şiir okumak zorunda olduğu bu yarışma susan tarafın yenilgisi ile sonuçlanır. Gerek sıra kitaplarında gerekse medresede yaygın olarak okutulan *Kasîde-i Bürde*, *Lâmiyetü İbnu'l-Verdî* ve *Müallakât-ı Seb'a* gibi edebi şiirleri ezberleyen talebeler özelikle tatil gecelerinde bu yarışmayı düzenlerlerdi.[106]

Meşk: Talebeye yazı yazmayı öğretme tekniğidir. Bu teknikte Seyda öğrencinin getirdiği defterin her sayfasına basit bir şiir veya cümle yazar, öğrenci bu yazıyı taklit ederek sayfayı sonuna kadar doldururdu.[107]

Meftuhâne: Talebenin okuduğu sıra kitabını bitirmesi münasebetiyle arkadaşlarına sunduğu ikrama denilir.[108]

İbtidâ: Başlamak anlamına gelen ibtida' medrese terimi olarak yeni bir kitaba geçen talebenin seydasından okuduğu ilk derse için kullanılır. Çok kısa süren bu ilk ders genellikle teberrük niyetiyle büyük seydaların yanında okunur.[109]

Belê: Medrese kültüründe özellikle talebelerin seydaları ile konuşurken seydanın her cümlesinden sonra kullanılır. Ders esnasında fazlaca kullanılan bu ifade talebenin dersi takip ettiğinin ve anladığının emaresi olarak kabul edilir. Seyda, Talebenin "belê" demediği yerlerde dersi anlamadığına veya dinlemediğine hükmeder.[110]

Lebê: Talebenin genellikle seyda tarafından çağırıldığında "buyrun emrinizdeyim" anlamında kullandığı bir tabirdir. Bu kelime Arapça "lebbeyk" cümlesinin kısaltılıp Kürtçeleştirilmiş halidir.[111]

---

[106]Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı,** s. 76, Abdullah Bedeva, **Şark Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemlerinden Biri Olarak Şiir'in Yeri Ve Önemi,** Medrese Ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum), 29 Haziran - 1 Temmuz 2012, bingöl, c. 1 s. 670-671.
[107]Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı,** s. 53.
[108] Seyda Molla Mehdi Yalçın, **Kişisel Görüşme**, 04.04.2020.
[109] Yalçın, **Kişisel Görüşme**, 04.04.2020.
[110] Bala, **Şark Medreselerinin Öğretim Yöntem-Teknikleri ve Pedagojik Değerlendirmeleri,** s. 466-468.
[111] Yalçın, **Kişisel Görüşme**.04.04.2020.

Hâris: Arapça kökenli olan bu kelime bekçi, koruyucu anlamındadır. Medresede gece nöbetçiliği yapan talebelere verilen isimdir. Hârisler yat saati geldiğinde talebeleri uyutur ve gece boyunca uyanık kalırlar. Medresenin güvenliği için vardiya atar, üstü açılan talebelerin üstünü örter, gece namazı kılmak veya erken mütalâa etmek isteyenleri uyandırırlar. En önemli görevleri ise sabah ezanını okuyup talebeleri sabah namazına uyandırmaktır.[112]

Ezğulam-Ezbenî: Talebelerin seydaya hitaben kullandıkları saygı ifadeleridir. İki kelimenin de anlamı*"senin kölenim, emrindeyim"* demektir[113]. Zira Kürtçe bir kelime olan "ez", "ben" demek iken Arapça olan "ğulâm" ve Farsça olan "bend" kelimeleri ise köle demektir. "Bend" kelimesi bu kullanımda Kürtçeleştirilerek "benî" olarak kullanılmıştır. Türkçe "bendeniz" kelimesi aynı anlamı ifade etmektedir.[114]

1.4.5.5. Medreselerde Okutulan Sıra Kitapları

Daha önce değindiğimiz gibi medrese eğitim sistemi sıra kitaplarına dayalı bir sistemdir. Bu kitaplara olan aşinalık ve tecrübe edilmiş faydalarından dolayı medrese seydaları sıra kitaplarından oluşan medrese müfredatına müdahalede bulunmazlar. Bu müfredata bazen yeni kitaplar eklense de genel kabul görmüş kitapları listeden çıkardıkları pek görülmez. Şark Medreselerinde genel kabul gören sıra kitaplarından oluşan müfredat okuma sırasına göre şu şekildedir: [115]

Tablo 1: Şark Medreselerinde Okutulan Sıra Kitapları

Kitabın İsmi[116]	Yazarı[117]	İçeriği	Dili

[112] Erman, **Özellikli Yöresel Kur'an Kursları (Tillo Örneği),** s. 280, Bayram, **Klasik Medreselerin Kurumsal Yapısı: Tillo Medresesi Örneği,** s. 84,85.

[113]**Çiçek, Şark Medreselerinin Serencâmı,** s.114, Bala, **Şark Medreselerinin Öğretim Yöntem-Teknikleri ve Pedagojik Değerlendirmeleri,** s. 466.

[114] Genç, **Kişisel Görüşme,** 30.03.2020.

[115] Bu tablo gerek kendi edindiğimiz tecrübeler gerekse Seydalar ile görüşmelerimizden istifade edilerek hazırlanmıştır.

[116] Tabloda gösterilen kitapların içerikler hakkında detaylı bilgi için bkz: Çiçek**, Şark Medreselerinin Serencâmı,** ,s.46-66; Erman, **Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi,** Atatürk Üniversitesi,(Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Erzurum: 2013, s. 30-49.

Emsile	------	Sarf	Osmanlıca
Bina	------	Sarf	Arapça
İzzi	İzzuddin ez-Zencânî (ö. 660/1262[?])	Sarf	Arapça
Avamil-i Cürcani	Abdulkâhir el-Cürcânî (ö.471/1078-79)	Nahiv	Arapça
Zurûf	Molla Yunus Arkatâni	Nahiv	Kürtçe
Terkîb	Molla Yunus Arkatâni	Nahiv	Kürtçe
Sadullah es-Sağir	------	Nahiv	Arapça
Şerh'ul-Muğni	Muhammed b. Abdürrahim el-Meylânî (ö.746/ 1345)	Nahiv	Arapça
Sutur	Şeyh Abdulhakim ed-Dirşevî	Beyan	Arapça
Sa'dinî	Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer Teftâzânî (ö. 792/1390)	Sarf	Arapça
Hal'lul-Meâkid	Ahmed b. Muhammed ez-Zîlî et-Tôkâdî	Nahiv	Arapça
Şerhu Katrü'n-Nedâ	Abdullah b. Yusuf b. Hişâm En-Nahvî (ö. 761/1360)	Nahiv	Arapça
el-Behcetü'l-Merdıyye	Abdurrahman b. Ebû bekir es-Süyûti (ö. 911/1505/	Nahiv	Arapça

[117] Tabloda gösterilen Sıra Kitaplarının yazarları hakkında detaylı bilgi için bkz: İbrahim el-Harrânî, **Tuhfetu'l-İhvâni'l-Medresiyye fi Terâcimi Ba'di Musannifi'l-Kütübi'd-Dirasîyye**, y.y, 2006.

el-Fevâidü'd-Diyâiyye	Abdurahman b. Ahmed el-Câmî (ö. 898/1492)	Nahiv	Arapça
Muğni't-Tullab	Muhammed b. el-Hâfız Hasan el-Manisevî	Mantık	Arapça
Fenari	Şemsuddin Muhammed b. Hamza el-Fenari (ö. 834/1431)	Mantık	Arapça
Kavli Ahmet	Ahmed b. Muhammed b. Hıdır	Mantık	Arapça
Risalet'ül-Vad'iyye	Abdurrahman b. Ahmed eş-Şirâzi	Vad'	Arapça
El- Velediyye	Muhammed b. Ebi Bekr el-Maraşi	Münazara	Arapça
Usam Ale'l-feride	İsam b. İbrahim b. Muhammed El-İsferaini	İstiare	Arapça
Abdulğafur	Abdulğafur b. Selah el-Lâri el-Ensari	Mantık	Arapça
Şerh'uş-Şemsiyye	Necmeddin b. Ömer b. Ali el-Kazvini	Mantık	Arapça
Muhtasaru'l-Meâni	Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer et- Teftâzânî	Belağat	Arapça
Şerh'ul-Akaid	Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî	Kelam	Arapça
Tuhfetü'l-Mürîd	İbrahim b. Muhammed el-Bacuri el-Mısrî	Kelam	Arapça
Cem'ul-Cevâmi'	Abdu'l-Vahhâb b. Abdu'l-Kâfi es-Subki	Usul'ul-Fıkıh-Usulud-Din	Arapça

1.4.5.6. Medreselerde Talebenin Bir Günü

Medrese talebesinin yoğun eğitim mesaisi sabah namazı ile başlar. Beş vakit namazın cemaat ile kılınmasının bir kural olduğu medresede talebeler cemaatle sabah namazlarını eda ederler. Namazdan sonra talebeler ilk iş olarak Kur'an-ı Kerim okurlar. Bazı medreselerde meşhur okuyucuların mp3 kayıtları dinlenirken bazılarında ise hafız öğrencilerin okuduğu mukabeleler dinlenir. Böyle bir imkâna sahip olmayan medreselerde ise küçük gruplar halinde talim yapılır veya her talebe ferdi olarak Kur'an-ı Kerim okur. Her durumda talebeler Kur'an okumadan eğitime başlamazlar.[118]

Kur'an okunduktan sonra talebeler kahvaltıya kadar dünden ezberledikleri günlük metinlerini seydalarına takılmadan verebilmek için tekrar ederler. Yaklaşık bir saat süren metin etüdünden sonra kahvaltıya geçilir. Kahvaltıdan sonra her talebe temizliği ile sorumlu olduğu yeri temizler, böylelikle bütün medresenin günlük temizliği yapılmış olur. Genel temizlikten sonra diş fırçalama vb. şahsî temizliklerini yapan öğrenciler müzakere odasına geçerler.[119]

Kahvaltıdan sonra seyda medreseye gelir ve sırayla öğrencileri derse çağırır. Ders okuma ve dinlemesi dışında talebeler ikindi namazına kadar müzakere yapmakla meşgul olurlar. Dersten çıkan talebeler oyalanmadan müzakerelerine kaldıkları yerden devam ederler.[120] Genellikle öğlen namazına kadar talebelerin aslî dersleri[121] verilir, öğleden sonra ise fer'î(idafî) dersler verilir. Yaz aylarında ise bazı medreselerde ikindi namazlarından sonra toplu derslerin verildiği de görülür. Bu arada öğle namazı cemaatle kılınır ve öğle yemeği yenir. [122]

Gündüzlerin uzun olduğu yaz mevsiminde birçok medresede öğrenciler ikindi namazından önce bir-bir buçuk saat kaylule yaparlar. Genellikle müzakere odasında

[118] Bala, **Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri**, s. 84,85.
[119] Yalçın, **Kişisel Görüşme**.04.04.2020.
[120] Çiçek, **Şark Medreselerinin Serencâmı,** s. 85.
[121] Medreselerde *"Asli Ders"*tabiri sıra kitapları için kullanılır. *Fer'i(İdafî) Ders* tabiri ise sıra kitapları dışında okutulan fıkıh, siyer vb. diğer dini ilimler için kullanılır.
[122] Bala, **Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri**, s. 85.

gözlerinin üzerine takkelerini bırakmak suretiyle uyuyan talebeler bu uyku ile eğitimlerine daha dinç şekilde devam etmiş olurlar.[123]

İkindi namazının cemaatle eda edilişinden sonra talebeler eğitimlerine metin ezberi ile devam ederler. Ayakta gidiş gelişler şeklinde yapılan metin etüdü akşam namazına kadar devam eder. Akşam namazı ve yemeği ile ara verilen metinler yatsıya kadar devam eder. Kış mevsiminde geceler uzun olduğundan metin etütlerine yatsıdan sonra da bir-bir buçuk saat daha eklenir.[124] Metin etütlerinden sonra genellikle çay içilir. Çay içip sohbet eden talebeler aynı zamanda Arapça güzel yazı yazmak için meşk yaptıkları da gözlemlenmiştir. İkindi namazından sonra başlayan metin ezberlerinden muaf olan talipler ise bu vakitlerini o an boş olan Seyda'dan ek dersler alarak veya mütalâa ederek değerlendirirler.[125]

Metin etüdü ve çay molasından sonra büyük talebeler mütalâa etmek için hazırlanırlar. Küçük talebeler ise eğitimlerine serbest bir şekilde devam ederler. Genellikle 21:30 olan yat saatinde küçük talebeler zorunlu olarak uyurlar. Mütalâa edecek olan talebeler ise gece 12:00'ye kadar kalabilirler.[126]

Yukarıda aktardığımız gibi Medresede bir gün yönetim tarafından belirlenen bir programın talebeler tarafından toplu olarak uygulanması ile geçer. Bu usul kalabalık olmayan medreselerde eğitimin kalitesi için gerekli ve faydalı bir yöntemdir. Ancak öğrenci sayısının fazla olduğu büyük medreselerde bunu uygulamak mümkün değildir. Bu tür medreselerde medresenin günlük eğitim programı toplu değil şahsîdir. Her talebe gün içerisinde mükellef olduğu müzakere metin ve mütalâası için vakit tayinini kendisi yapar. Medrese yönetimi bunun için bir vakit tayin etmez. Söz gelimi bir öğrenci mütalâasını sabah yapabildiği gibi metinlerini de öğleden sonra yapabilir. Önemli olan her talebenin ilim ile meşguliyetinin sağlanmasıdır.

[123] Genç, **Kişisel Görüşme,** 30.03.2020.
[124] Bala, **Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri**, s. 85
[125] Yalçın, **Kişisel Görüşme**, 04.04.2020.
[126] Yalçın, **Kişisel Görüşme**, 04.04.2020.

1.5. NAHİV İLMİNDE İSTİŞHÂD

1.5.1. İstişhâdın Ortaya Çıkışı

Yapılan İslâmi fetihlerle Araplar Acemlerle ihtilat etmiş bunun tabii sonucu olarak aralarında dil fikir ve kültür alışverişi yaşanmıştır. Öteden beri dilleri ve edebiyatları ile öne çıkan Araplar evvelâ dillerinin fesada uğramaması saniyen dinlerini korumak adına ihticâc-istişhâd metodunu geliştirmişlerdir. Zira Kur'an ve sünnetten isabetli bir hüküm istinbat edebilmenin olmazsa olmaz unsuru Arap diline vükufiyettir.[127] Bu sebeple Arap dilinde istişhâd, ilmî açıdan büyük önem arz etmektedir.

Art arda gelen lahn hadiseleri lügat ilminin tedvin ve cem'ine ve nahiv kaidelerinin vaz' ve tasnifine sebep olmuştur. Allah Resulü'nün (s.a.v) huzurunda biri lahn ile konuşunca etrafındakilere أرشدوا أخاكم فإنه قد ضل *"Kardeşiniz yanıldı onu irşad ediniz"* buyurması ilk lahn örneğinin asr-ı saâdete kadar uzandığını göstermektedir. Ayrıca bu dönemde dildeki hataların lahn adıyla anıldığını imam Süyutî'nin rivayet ettiği أنا من قريش ونشأت في بني صعد فأنى لي الحن *"Ben Kureyşliyim ve Benî Sa'd da yetiştim benim kelâmımda hata olmaz"* şeklindeki hadisten anlamaktayız.[128]

Hatalı kullanımları Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde de görmekteyiz: Hz. Ebû Bekir dildeki hatalara "*Okurken bazı kelimeleri sakıt etmem lahn etmemden daha hafif gelir bana"* diyerek dikkat çekmiştir. Hz. Ömer atış talimi yapan bir grubun hedefe isabet ettiremediklerini görünce; *"fena atıyorsunuz"* der. Bunun üzerine içlerinden biri: إنا قوم متعلمين *"Biz öğrenmekte olan bir topluluğuz"*cevabını verirler. Hz. Ömer: *"Konuşmanızdaki hatanız bana, isabetsiz atışlarınızdan daha ağır geldi. Ben Allah Resulünün (s.a.v)"Allah dilini hatalardan arındırana rahmet eylesin" dediğini işittim*" cevabını verir. Cümlenin doğrusu ise; إنا قوم متعلمون şeklindedir. Yine bir defasında Hz. Ömer, Ebû Musa el-Eş'ari'den gelen bir mektupta; من أبو موسى الأشعري ibaresini görünce Ebû Musa'ya kâtibini kamçılamasını

[127] Said el-Afgânî, **fî Usûli'n-Nahv, el**-Mektebetü'l İslâmîyye, Beyrut 1987 s. 6.
[128] Afgânî, **fî Usûli'n-Nahv, s**. 7.

emretmiştir. Zira cümlenin doğrusu من أبي موسى الأشعري şeklinde olmalıdır. Yazı alanında ilk defa lahn böylece ortaya çıkmıştır.[129]

Cahız, bedeviler arasında duyulan ilk lahnin هذه عصاتِي Irak'ta ise حيِّ على الفلاح olduğunu nakleder. Hâlbuki cümlelerin doğru kullanımı هذه عصايve حيَّ على الفلاح olması gerekir.[130]

Emeviler dönemimde ise İslâmî fetihlerin etkisiyle Arap olmayan halk arasında lahn çokça yayılmıştır. Kendi kavimlerinden uzakta kaldıklarından hatipler, emirler ve halifelerin kelâmına da az miktarda lahn sirayet etmesine mukabil yeni yetişen nesil Arap olmasına rağmen hatalı konuşmaya başlamıştır.[131]

İslâmi fetihler sonucu Araplar ile Acemlerin ihtilatıyla çoğalan bu nevi hatalı kullanımlar dil bilimcilerini Arap dilini bozulmaktan korumaya sevk etmiştir. Bunun için diğer ilim mensupları gibi dil bilimciler de Arap yarımadasına dağıldılar. Dilbilimci seyyahlar, Kur'an'da geçen kelimeleri, şiirleri, atasözlerini, hutbeleri, kelime ve deyimlerin nasıl kullanıldığını ve ne manaya geldiklerini öğrenip kaydettiler.[132] Nahiv ilminin başlangıcına sebep olduğu rivayet edilen birkaç hâdisenin temelinde de yine hatalı kullanımlar olduğunu görmekteyiz. [133]

Özetle; değişik sebeplerle Arap dilinde görülen kulanım hataları, dil bilimcilerini dillerini araştırmaya ve gramerini vaz' etmeye sevk etmiştir. Yapılan çalışmalar sonucu Arap dili sâir ilimler arasında yer edinmiştir. Bir ilim hüviyetine bürünen ve diğer ilimlerin ilk basamağı konumuna yükselen Arap dili her bir kaide ve kullanımın meşru olarak benimsenmesi için istişhâd-ihticâc metodunu geliştirmiştir.[134]

---

[129] Afgânî, **fî Usûli'n-Nahv, s**. 7; Şehabettin Ergüven**, Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri**, Hitit Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi, 2007/1, c. 6, S. 11, s. 162.
[130] Afgânî, **fî Usûli'n-Nahv, s**. 9.
[131] Afgânî, **fî Usûli'n-Nahv, s**. 9-11.
[132] Ergüven**, Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri,** s. 155-156.
[133] Nahiv ilminin vaz'ına sebep olduğu zikredilen rivayetler için bkz; Mehmet Nuri Ayyıldız, **Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv Sarf) Ortaya Çıkış Süreci,** Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi S. 13, Nisan 2019 s. 165-167.
[134] Afgânî, **fî Usûli'n-Nahv, s**. 15.

1.5.2. İstişhâd Kavramı

İstişhâd kelimesi شهد kelimesinden türemiş استفعال babından mastardır. Sözlükte istişhâd kelimesi "birinin şahit olmasını istemek, şahit olarak getirmek ve şahit olarak göstermek" manalarına gelmektedir.[135]

Nahiv terimi olarak istişhâd; "Bir kaide, kelime veya cümlenin sıhhatinin konuşması fasih, hafızası sağlam bir Arap'ın kelâmına dayandırılmasıdır."[136] Başka bir ifadeyle; "Bir nahiv âliminin veya ekolünün görüşlerini Kur'an-ı Kerim, hadis, muteber dönemde yazılmış Arap şiiri ve nesrine dayandırması işlemidir."[137] İstişhâd olarak zikredilen örnekte delil olan ifadeye ise "şahid" denir.[138]

1.5.3. İstişhâd Edilen Kaynaklar

Nahiv ilminde ittifak ile istişhâd edilen kaynaklar Kur'an-ı Kerim, Arap şiir ve nesridir. Çalışmamızın konusu olan hadisler ile istişhâdın hükmü ise ihtilâflıdır. Biz bu dört kaynağa kısaca değindikten sonra hadislerle istişhâd konusunu detaylıca ele alacağız.

1.5.3.1. Kur'an-ı Kerim Ayetleri

Kur'an'ın terim anlamıyla ilgili olarak çeşitli tanımlamalar yapılmış, bunlar büyük ölçüde bir araya getirilerek şöyle bir tarife ulaşılmıştır: "Kur'an; Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son Peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v) indirilen, mushaflarda yazılan, tevatürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fatiha suresiyle başlayıp Nas süresiyle biten, başkalarının benzerini getirmekten aciz kaldığı, Arapça mu'ciz bir kelâmdır."[139]

Yapılan tanımdan da anlaşılacağı üzere Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an hatadan ve tahriften korunmuştur. Bu özelliğinden dolayı diğer İslâmî

---

[135] İbnu'l- Manzur**, Lisanu'l-Arap**, c.4 s. 2348.
[136] Afgânî, **fî Usûli'n-Nahv, s**. 5.
[137]Muhammed Semîr Necîb el-Lubdî, **Mu'cemu Mustalahâti'n-Nahvîyye ve's-Sarfîyye**, Muessesetu'r-Risâle, Daru'l-Furkân, Beyrut, 1985, s. 119.
[138]Lubdî, **Mu'cemu Mustalahâti'n-Nahvîyye ve's-Sarfîyye**, s. 119-120.
[139] Abdülhamit Birışık, "Kur'an" **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2002, c. 26 s. 383.

ilimlerde olduğu gibi nahiv ilminde de deliller arasında icma' ile birinci sırayı alır. Ve ihtilâfsız en güvenilir kaynak olarak kabul edilir.[140]

Kur'an-ı Kerim en fasih kelâm olduğundan kıraati mütavatir veya âhâd olsun bütün ayetleri ile istişhâd edilir. Okunması menedilen şaz kıraatler için de aynı hüküm geçerlidir. Zira şaz kıraatler sened ve nakil açısından istişhâda kaynak olan Arap kelâmından ve beledeyn (Basra ve Kufe) ulemâsının icma'ından daha kuvvetli ve daha sahih bir kaynaktır.[141] Böylelikle İslâmî ilimlerde mütevatir kıraatiyle ilk temel kaynak kabul edilen Kur'an nahiv ilminde ise bütün kıraatleri ile temel istişhâd kaynağı olarak kabul edilmiştir.

1.5.3.2. Arap şiiri

Bir toplumun dilinin vesikası konumunda olan şiir o dilde kullanılan kelime ve cümlelerin meşruiyetini gösterir. Şiirden daha kuvvetli bir dayanağa sahip olmayan toplumlarda birinci kaynak olan şiir, beşerin benzerini getirmekten aciz kaldığı bir kutsal kitaba sahip olan İslâm toplumunda haliyle ikinci sıraya düşmüştür.

Arap edebiyatının altı ilmi vardır. Nahiv, Sarf, Lügat, Beyan, Bedi' ve Meânî. Edip bir toplum olan Araplarda Arap şairlerinin şiirleri nahiv, sarf ve lügat ilimlerinde istişhâd kaynağı olarak kullanılmıştır. Beyan, Bedi' ve Meânî ilimlerinde ise Arap olmayan (müvelledun) şairlerin şiirleriyle de istişhâd edilmiştir. Çünkü bu ilimlerin istişhâd mahalli akıl ve manadır. Bu nedenle Bahteri, Ebû 't-Tamam ve Ebû Tayyip gibi şairlerin şiirleri ile de istişhâd edilmiştir.[142]

Abdulkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682) *Hizânetü'l-Edeb* adlı meşhur eserinde kendisi ile istişhâd edilen Arap kelâmını nesir ve şiir olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra şairlerin yaşadığı zamana göre şiiri 4 tabakaya ayırır ve hangi dönem şairlerinin dillerinin fasih olup şiirleriyle istişhâd edilebileceğini açıklar. Bağdâdî'nin değindiği tabakalar şunlardır;

---

[140] Afgânî, **fî Usûli'n-Nahv,** s. 28.
[141] Celâleddin es-Süyûtî, **El-İktirâh fi İlmi Usûli'n-Nahv**, Daru'l Marifeti'l-Câmiiyye, İskenderiye 2006, s. 15; Afgânî, **fî Usûli'n-Nahv,** s. 29.
[142] Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, **Hizânetü'l- Edeb ve Lübbü Lübâb'ı Lisân'il-Arab**, Mektebetü'l-Hanci, Kâhire 1997, c. 1 s. 5.

1. Câhiliyyûn: İslâm öncesi dönemde yaşamış şairlerdir. İmriu'l-Kays, A'şa, bu dönemin en büyük şairleridir.

2. Muhadramûn: Cahiliye dönemi şairleri olmalarına rağmen İslâmi devirde de şairliklerine devam eden Lebîd ve Hassân b. Sâbit gibi şairlerdir.

3. Mütekaddimûn: Cahili döneme yetişmedikleri için bunlara İslâmiyyûn da denir. Ferazdak ve Cerîr, İslâmî devrin ilk şairleri olarak kabul edilirler.

4. Muvelledûn: "Muhdesûn" diye de tanınırlar. Mütekaddimûn şairlerden sonra günümüze kadar gelen şairlerdir. Ebû Nuvvâs ve Beşşâr b. Burd bu dönemin ilk şairlerindendir.

Câhiliyyûn ve Muhadramûn diye anılan ilk iki dönem şairlerinin şiirleri ile istişhâd edileceği hususunda herhangi bir ihtilâf vaki değildir. Zira yabancı toplumlarla ihtilâtın yaşanmadığı bu dönemlerde Arap dilinin özü şiir olarak görülüyordu.

İslâmiyyûn dönemi şairleri olan Ferazdak, Kumeyt ve Zarrumme gibi şairler Hasan-ı Basrî gibi âlimler tarafından lahn sahibi oldukları ileri sürülerek Müvelledûn'dan sayılmıştır. Yapılan fetihlerle Arap diline giren bu hatalı kullanımlardan dolayı İslâmiyyûn dönemi şiirlerine sınırlama getirilse de genel itibarla bu dönem şiirleri istişhâd kaynağı olarak zikredilir.

Müvelledûn ve Muhdesûn diye anılan dördüncü tabaka şairlerinin şiirleri ise umumiyetle istişhâd kaynağı olarak kabul edilmemiştir. Süyûtî "*el-İktirâh*"[143] adlı eserinde nahiv, sarf ve lügat âlimleri arasında bu konuda icma' olduğunu söyler."[144]

Bağdâdî'nin zikrettiği bu taksimattan anlaşılacağı üzere şiirler dönemlerine göre farklı itibar görmüşlerdir. İlk 3 dönemin şiirleri makul karşılanırken 4. dönemin saf dışı bırakılması kararı şairlerin yabancı milletlerle karşılaşma ihtimallerine göre belirlenen bir olgudur.

[143] Süyûtî, **İktirâh,** s. 144-146.
[144] Bağdâdî, **Hizânetü'l- Edeb,** c.1**,** s. 5-6.

1.5.3.3. Nesir

Arap şiirinin yanı sıra fasih Arap kabilelerin nazım dışı kelâmı da istişhâda mahal olmuştur. Bu konuda daha çok dış dünya ile irtibatı minimum düzeyde olan bedevî Arap kabileleri tercih edilmiştir. Zira bir kabilenin komşuları ile olan irtibat düzeyi dillerinin saflık ölçüsünü belirlemiştir.[145]

İmam Süyûtî, *"el-İktirâh"* adlı eserinde hangi kabilelerin kelâmının Arap diline istişhâd kaynağı olacağını Ebû 'n-Nasr el-Farânî'nin *"el-Elfâz ve'l-Hurûf"* adlı eserinden özetle şöyle nakleder:

"Kureyş kabilesi, dilinin kolay, anlaşılır, akıcı ve kulağa hoş gelmesi gibi sebeplerden dolayı Arapların en fasih kabilesi kabul edilmiştir. Bu nedenle Kureyş, Arap dilinin kendilerinden alınıp nakledildiği muktedâ-bih[146] olan kabilelerin başında gelir. Kureyş'ten sonra Kays, Temîm ve Esed kabilelerinin kelâmı da istişhâda mahal olmuştur. Zira Arap dilindeki garip kelimeler, sarf ve irap kaideleri bu kabilelerin kullanımına dayandırılmıştır. Ayrıca zikri geçen kabileler gibi olmasa da Huzeyl, Kinâne ve Tayy kabillerinin dilleri ile de istişhâd edilmiştir. Bunun yanı sıra hadâri olan veya hadârilerle komşu olan Arap kabilelerinin[147] dilleri ile de istişhâd edilmemiştir.[148]

Görüldüğü üzere kabilelerin fesahat dereceleri ve dış dünya ile olan irtibat düzeyleri kelamlarının arap dilinde delil olmasında etkili olmuştur.

1.5.3.4. Hadisler

Hz. Peygamber'in (s.a.v) Arapların en fasihi olduğu hususunda ittifak edilmesine rağmen, hadislerin mana ile rivayeti ve meydana gelen lahn olayları sebebiyle hadislerle istişhâd konusunda ihtilaf edilmiştir. Hadislerle istişhâda mutlak olarak cevaz verenler olduğu gibi mutlak olarak menedenler de bulunmaktadır. Ayrıca hadislerle istişhâdı şartlı kabul eden bir görüş de mevcuttur. Biz hadislerle

[145] Afgânî, **fî Usûli'n-Nahv, s**. 20,21
[146] Müktedâ bih, kendisine tabi olunan anlamında kullanılan bir tabirdir.
[147] Kabileler hakkında bilgi için bkz. Süyûtî, **İktirâh**, s. 47, 48; Afgânî, **fî Usûli'n-Nahv, s**. 21,22.
[148] Süyûtî, **İktirâh,** s. 100-108.

istişhâd bölümünü müstakil olarak ele alacağımızdan burada bu kadar bilgi ile iktifa etmek istiyoruz.

1.5.4. HADİSLERLE İSTİŞHÂD

İslâm dininin Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci temel kaynağı sünnet-i seniyyedir. Sünnetin günümüze ulaşması ise hadis ilmi ile mümkün olmuştur. İslâmî ilimler ile meşgul olan ulemâ dini doğrudan ilgilendirdiği için hadislere büyük önem vermiş ve onların günümüze sıhhatini koruyarak gelebilmesi için çok büyük gayret sarf etmiştir. Muhaddisler, Hz. Peygambere (s.a.v) nispet edilen bir söz, fiil veya takririn ona (s.a.v) ait olup olmadığını tespit edebilmek için rivayetin senedinde cerh ve tadil yaptıkları gibi metnini de tenkide tabi tutmuşlardır.[149]

İslâmî ilimlerin delilleri arasında ittifakla ikinci sırada yer alan hadisler Arap dilini zenginleştirmiş ve yozlaşmasını engellemiştir. Buna rağmen hadislerin Arap dilinde istişhâd kaynakları arasında ikinci sırada olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Arap dilinde istişhâd edilen kaynaklara değinen hemen bütün eserler kaynak sıralamasında -diğer İslâmî ilimlerin aksine- Kur'an'dan sonra Arap şiir ve nesrini getirmişlerdir.[150] Muhaddislerin yer yer dilcilerle ortak ilmi çalışmalar yürütüp dilcilerin verdiği cevaplara mukabil hadisin sıhhatine karar verdikleri[151] bilinmesine ve Hz. Peygamberin (s.a.v) Arapların en fasihi olduğunda ittifak edilmesine rağmen Arap dilinde hadislerle istişhâd -özellikle müteahhir dilciler arasında- öteden beri ihtilâflı olmuştur.[152] Söz konusu ihtilâf ise kendisi de ihtilâflı bir mesele olan

[149] Muhammed Şehit Hakçıoğlu, **Ebû Said Es- Sirafinin Sîbeveyhi'nin İstişhâd Metoduna Getirdiği Eleştiriler**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2018, s. 15.

[150] Sümeyye Yağan Doğru, **Ebû Hayyan el-Endelusi'ye Göre Arap Dilinde İstişhâd**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, S. 34; Nusrettin Boleli, **Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi S. 5-6, İstanbul 1987, s. 165.

[151] Muhaddisler, Hadislerde geçen garip kelimelerin anlamı, kullanımı ve Arap dili açısından tahlilini dilcilerden öğrenirlerdi. Zira Arapların en fasihi olan Allah resulü'nün dilinde zikri geçen bir arıza bulunamayacağından aksi durum tespit edilince Allah resulüne ait olmadığına kanaat getirilirdi.

[152] Hakçıoğlu, **Ebû Said Es-Sirafinin Sîbeveyhi'nin İstişhâd Metoduna Getirdiği Eleştiriler,** s. 15.

hadislerin mana ile rivayeti ekseninde cereyan etmektedir. İhtilâflı bir konuya dayandırılan hükmün ihtilâflı olması ise kaçınılmazdır.[153]

Netice olarak tartışmanın tarafları hadislerle istişhâdı kabul edenler ve kabul etmeyenler olmak üzere ikiye ayrılmış ve bu iki görüş arasında orta yolu tutanlar da olmuştur. Biz hangi görüşün daha isabetli olduğunu anlamak için bu üç görüşü delilleri ile beraber incelemeye çalışacağız.

1.5.4.1. Hadislerle İstişhâdı Red Eden Görüş

Hadislerle istişhâd edilemeyeceği görüşü İbnu'd-Da'î olarak tanınan Ebû 'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kettâmî tarafından mana ile rivayet gerekçe gösterilerek ileri sürülmüş daha sonra öğrencisi Ebû Hayyan (ö. 745/1344) tarafından ek gerekçelerle savunulmuştur.

Ebû Hayyan'a göre Arap dili kaideleri tespit edilirken hadisle ihticac edilemez. O, hadisle çokça istişhâdda bulunan İbn Mâlik'e *et-Tezyil ve't-Tekmîl (Şerhu't-Teshîl)* adlı eserinde sert tenkitlerde bulunur. İmam Süyûtî, *el-İktirâh*'ta Ebû Hayyan'ın, İbn'u Mâlik'in şahsında hadisle istişhâd edenlerin geneline yaptığı tenkitleri mezkûr eserinden lâfzen nakleder[154]. Yapmış olduğu nakil özetle şöyledir: "Musannif(İbn Mâlik) Arap dilinin külli kaidelerinin ispatı için çokça hadis kullanmıştır. Ben mütekaddim ve müteahhir âlimlerden onun dışında bu yol üzere olan kimseyi görmedim. Zira Nahiv ilminin kurucularından sayılan Ebû Amr b. Âlâ, İsa b. Amr, Sîbeveyhi (ö. 180/796), Halil (ö. 175/791), Kisâî (ö.189/805), Ferra' (ö. 207/822), Ali b. Mübarek, el-Ahmer (ö.180/796), Hişamu'd-Darîr gibi mütekaddimûn dil araştırmacıları hadisle istişhâd etmemişlerdir. Ayrıca Basra ve Kûfe ekolünün son dönem âlimleri ile Bağdat ve Endülüs ekolü gibi bölgesel ekollerin temsilcileri de bu yolu benimsemişlerdir.

Hadislerin lâfzının Hz. Peygamber'e (s.a.v) ait olduğu hususunda bir kesinlik söz konusu değildir. Şayet lâfızların Peygamber'e (s.a.v) ait olduğu hususunda

[153] Süyûtî, **El-İktirâh,** s. 89.

[154] Hadislerle İstişhâd konusunda mevcut ihtilafların Detayı için bkz; Süyûtî, **el-İktirâh**, s. 89-99; Bağdâdî, **Hizânetü'l- Edeb ve Lübbü Lübâb'ı Lisân 'il-Arab**, c. 1, s. 9-18; Afgânî, **fî Usûli'n-Nahv,** s. 46-61; Suphî Salih, **Ulûmü'l-Hadîs Ve Mustalahuhu**, Daru'l İlim lilmelayin, Beyrut 1965, s. 325-333.

kesinlik söz konusu olsaydı âlimler hadisleri külli kaidelerin ispatında Kur'an ayetlerinden sonra ikinci kaynak olarak kabul ederlerdi. Bu bilinmezlik ise temelde iki şeyden kaynaklanmaktadır: Birincisi, hadislerin mana ile rivayet edilmesine cevaz verilmesidir; bu ise asr-ı saâdette cereyan eden bir meselenin Hz. Peygamber'in (s.a.v) hepsini kullanmış olamayacağı farklı lâfızlarla bizlere intikal etmesine sebep olmuştur. Örneğin; "*Ezberlemiş olduğun Kur'an ayetleri karşılığında bu bayanı sana nikâhladım*" mealindeki hadis bizlere ملّكتكها بما معك من / زوّجتكها بما معك من القرآن القرآن / خذها بما معك من القرآن [155] rivayetleri ile intikal etmiştir. Kesin olarak biliyoruz ki Hz. Peygamber(s.a.v) bu dört lâfzın hepsini kullanmamıştır, hatta bunlardan birini bile kullandığını iddia edemeyiz. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu dört lâfızdan başka bir lâfız kullanmış olup râvilerin müradif bir lâfızla hadisi rivayet etmiş olmaları muhtemeldir. Zira râvilerin sema ettikleri hadisleri, hafızalarına güvenerek yazmayıp sözlü şekilde rivayet etmiş olmaları mananın naklinin matlup olduğunu destekler mahiyettedir. Özellikle uzun hadislerin lâfzen rivayet edilmiş olmaları ise çok uzak bir ihtimaldir. Süfyan-i Sevrî (ö. 161/778) "*Şayet ben size işittiğim gibi naklediyorum dersem beni tasdik etmeyiniz. Naklettiğim ancak manadır."* demiştir. Hadisleri biraz inceleyen kimse mana ile rivayet edildiklerine yakîn ile kanaat getirecektir. İkincisi, manayla rivayetten kaynaklı hadislerde lahn yani dil hataları çokça mevcuttur. Hadis ravilerinin çoğunun kelâmında, aslen Arap olmamaları ve Arapçayı nahiv kaidelerine göre bilmemeleri sebebiyle farkında olmadan lahn vaki olmuştur. Bu Râvilerin mana ile hadis rivayet ettikleri düşünüldüğünde hadislerde lahn bulunması kaçınılmaz bir vakıadır."[156]

Hadislerle ihticac'a yukarıda aktardığımız iki sebepten dolayı cevaz vermeyen Ebû Hayyân, görüşünü şöyle kuvvetlendirmektedir: "Bu meselede ısrarcı olmamın sebebi; mübtedi' biri 'bu nahivcilere ne oluyor da içlerinde Müslüman ve kâfir bulunan Arapların kelâmıyla ihticac ediyorlar da Buhârî, Müslim ve benzerleri adil kimselerin rivayet ettiği hadisler ile ihticac etmiyorlar.' demesin. Zikrettiğimiz

[155]Ayrıca İmam Süyûtî'nin zikretmediği **أمكنّاكها بما معك من القرآن** rivayeti de mevcuttur.
[156] Süyûtî, **el-İktirâh,** s.89- 93; Bağdâdî, **Hizânetül- Edeb ve Lübbü Lübâb'ı Lisan'il-Arap,** s.11.
[156] Süyûtî, **el-İktirâh,** s.93.

delilleri inceleyen kimse nahivcilerin hadislerle neden istişhâd etmediklerini idrak edecektir."[157]

Ebû Hayyan'ın (ö. 745/1344) hocası Ebû 'l-Hasen İbnu'd-Dâ'î ise *Şerhu'l-Cümel* adlı eserinde hadisle istişhâdı kabul etmemesini şöyle gerekçelendirmektedir; "Sîbeveyhi ve diğer dilcilerin hadisle istişhâdı terk etmelerinin sebebinin hadislerin mana ile rivayetine cevaz verilmesinden kaynaklandığı kanaatindeyim. Onlar bu konuda Kur'an ve Araplardan gelen sarih nakillere itimat etmişlerdir. Şayet âlimler hadislerin mana ile rivayetine sarahaten cevaz vermiş olmasaydı fasih dilin ispatında Arapların en fasihi olduğu kabul edilen Allah Resulü' nün (s.a.v) sözleri ile istişhâd etmek evlâ olurdu."[158]

İbnu'd-Dâ'î mezkûr eserde sözlerine şöyle devam etmektedir: "İbnu'l-Harrûf hadisle çokça istişhâd etmiştir; şayet istişhâd ettiği hadislerle teberrük ve tevessül umuyorsa bu güzel bir şeydir. Lâkin bunu yaparken kendinden öncekilerin gafil kaldığı bir meseleyi gün yüzüne çıkarttığını kastediyorsa yanlış yoldadır."[159]

Bunlara ilâveten *Simâru's-Sinâ'a* adlı eserin yazarı ed-Dineverî'nin nahiv ilmini "Allah'ın kitabı ve fasih Arapların kelâmından kıyas ve istikra metoduyla istinbat edilen ilimdir" şeklinde tarif ederek hadisleri zikretmemesi hadislere bakış açısını göstermektedir.[160]

Yukarıda verilen bilgileri imam Süyûtî *el-İktirâh* adlı eserinde Ebû Hayyan ve İbnu'd-Da'î'nin kitaplarından nakletmiştir. Kendisi de onların görüşlerini destekler mahiyette deliller sunmuştur. Ancak ilerde de değineceğimiz üzere Süyûtî hadislerle istişhâdı lâfzen rivayet edilmiş olmaları şartı ile kabul ettiğinden mezkûr gruptan ayrılmaktadır.[161]

Verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere hadisle istişhâdı kabul etmeyenler görüşlerini mana ile rivayet ve lahn meseleleri ile gerekçelendirmişlerdir. ilk

[157] Süyûtî, **el-İktirâh,** s. 94.
[158] Süyûtî, **el-İktirâh,** s. 95; Bağdadİ, **Hizânetül- Edeb ve Lübbü Lübâb'ı Lisan 'il-Arab,** s. 11.
[159] Süyûtî, **el-İktirâh,** s. 95; Bağdâdî, **Hizânetül- Edeb ve Lübbü Lübâb'ı Lisan 'il-Arab,** s. 11.
[160] Süyûtî, **el-İktirâh,** s. 95,96.
[161] Süyûtî, **el-İktirâh,** s. 96-100.

nahivcilerin hadisle istişhâdtan bahsetmemelerini ise takviye delil olarak zikretmişlerdir.

1.5.4.2. Hadislerle İstişhâdı Kabul Eden Görüş

Hadis ile ilk istişhâd eden ittifakla ibn'u Harruf'tur.[162] Nahiv ilminin kurucusu addedilen Sîbeveyhi (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eserinde 7 adet hadisle ihticac etmiş[163] ve yine onun gibi önemli bir nahivci olan Müberrid de (ö. 286/900) hadisle ihticac etmiştir.[164]Ayrıca ilk nahivcilerden sayılan İbnu Cinnî (ö. 392/1002) İbnu'l-Faris (ö. 395/1004), Süheylî (ö. 581/1185) Demameynî (827/1424) gibi birçok âlim hadisle istişhâdı benimseyenler arasındadır.[165]

İbn Mâlik hadisle istişhâdı kabul edenlerden sadece biri olmasına rağmen özellikle Ebû Hayyan tarafından nahiv ilminde bidat üreten biriymiş gibi ağır bir dille eleştirilmiştir. Kanaatimizce onun bu denli ağır tenkitlere hedef olması hadisle istişhâdın çerçevesini genişletip katkı sağlaması ve bunu bir metot haline getirmesinden kaynaklanmaktadır. Zira Ebû Hayyan'ın öğrencisi olan İbni Hişam (ö. 761/1360), kitaplarında istişhâd olarak İbni Mâlik'ten çok daha fazla hadisle istişhâd ederek hocası Ebû Hayyan'a muhalefet etmesine rağmen nahiv ulemâsı tarafından bu nevi eleştirilere maruz kalmamıştır.[166]

Hadislerle istişhâdı kabul eden ulemâ temelde iki gerekçe öne sürmüşlerdir: Birincisi; Hz. Peygamber icma' ile dil ve lehçe bakımından Arapların en fasihidir. Zira İbn Hazm (ö. 456/1064) *el-Fisal* adlı eserinde hadisi hüccet kabul etmeyenleri tenkit etmiş ve şöyle demiştir: "Muhammed b. Abdullah (s.a.v.) henüz peygamberlik ile şereflenmeden önce Mekke'de yaşadığı günlerde kavminin dilini en iyi bilen ve en fasih konuşanı idi. Allah'ın O'nu (s.a.v.) uyarıcı olarak seçip kendisi ile kulları arasında bir elçi kıldıktan sonraki durumu nasıl olur siz takdir edin." İkincisi; Hadisler senetleri açısından nakledilen Arap şiirlerinden daha sahihtirler. Zira hadis

[162]Ramazan Bezci, **İbn'u Mâlik Ve Nahiv Metodunda Hadisle İstişhâdın Yeri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014, s. 92,93.
[163] Boleli, **Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi,** s. 173.
[164]Bezci, **İbn'u Mâlik Ve Nahiv Metodunda Hadisle İstişhâdın Yeri**, s. 92,93.
[165] Boleli, **Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi,** s. 169.
[166]Doğru, **Ebû Hayyan El-Endelusi'ye Göre Arap Dilinde Hadisle İstişhâd**, s. 40.

rivayet zincirinde adalet ve zabt sahibi bir ravi yine kendisi gibi adalet ve zabt sahibi olan fasih bir Araptan aldığı hadis metnini Arapların en fasihi olan Allah Resulü'ne (s.a.v) dayandırmaktadır. Ancak Arap şiirinde hali meçhul olan tek bir ravi'nin rivayeti ile iktifa edilmektedir.[167]

Zikrettiğimiz bu iki gerekçeyi hadisle ihticacı reddedenler de kabul etmektedir. Ancak yukarıda belirttiğimiz üzere hadisle istişhâdı kabul etmeyenler iddialarını temelde mana ile rivayet[168] ve lahn'e bağlamaktadırlar.

Mana ile rivayete cevaz verenler ise şu şartlar ile cevaz vermişlerdir:

a) Ravi lâfızların medlulatını bilmelidir.[169] Yani nelerin manayı değiştireceğini iyi bilmelidir. Aksi durumda hadisle ihticac edilemeyeceği hususunda ittifak vardır.

b) Ravi hadisin manasında ilâve ve noksanlık oluşturmayacak müradif ve mutabık bir lâfız kullanmalı[170]; birden fazla anlam ifade eden lafızlardan ictinab etmelidir.

c) Mana ile rivayet edilen hadis, ezan ve teşehhüt gibi lâfzıyla ibadet edilen bir şey olmamalıdır.

d) Hadis müteşabih, mücmel, müşkil, müşterek ve cevâmi'ul-kelim kısımlarından olmamalıdır.[171]

Bu ve benzeri şartlarla mana ile rivayete izin veren âlimler dahi lâfzî rivayetin asıl olduğunu, mana ile rivayetin ise zaruret halinde kullanılacak bir ruhsat olduğunu

---

[167]Muhammed el-Hıdır Hüseyin, **Dirasât'un fi'l- Arabiyyeti ve Tarihiha,** Mektebet'ül-İslâmî Ve Mektebet'u Dâru'l-Feth, Dımeşk 1960, S. 169-170.

[168]Mana ile rivayet hakkında detaylı bilgi için bakınız; Halid b. Müsaid b. Muhammed Er-Rüveyti', **Rivayetül-Hadisi ve'l-Eseri bil-Ma'na**, Suud Fıkıh Kurumu Dergisi, y.y. t.y. s. 109-218; Abdülaziz Ahmed el-Câsim, **Hükmü Rivayet'ül Hadisi bil'ma'na**, Mecelletü Merkezi Buhusi's-Sünneti ve's-Sîreti, Kuveyt Üniversitesi İlahiyat ve İslami İlimler Fakültesi, Kuveyt 2001, s. 540, 541.

[169]Medlulatını bilmesinden kasıt; takdim ve ta'hir ile cümlede ne gibi bir anlam değişikliği yaşanacağını, lafızların cümlede ne gibi bir etkisi olduğunu bilmesidir. Bunlara vakıf olmayanın mana hadis rivayetine, izin verilmez.

[170] Kuud yerine cülus, ilim yerine marifet, kıyam yerine nuhud kelimelerini kullanabildiği gibi.

[171]Abdulaziz Ahmed el-Casim, **Hükmü Rivayet'ül Hadisi bil'ma'na**, Mecelletü Merkezi Buhusis-Sünneti Ves-Sireti, Kuveyt üniversitesi ilahiyat ve İslami ilimler fakültesi, Kuveyt 2001, s. 540, 541.

dile getirmişlerdir. Öte yandan bu ruhsat tedvin edilmemiş, yazılmamış hadisler için verilmiş olup, yazılmış hadislerin lâfzında herhangi bir değişiklik yapmaya kat'î surette izin verilmemiştir. Hadislerin tedvini ise dilin bozulmasından önce ilk devirlerde vuku bulmuştur. Tedvin edilen bu hadisler arasında her ne kadar mana ile rivayet edilen hadisler bulunsa da bunu aktaran ravilerin kelâmı dilde hüccet kabul edildiği için bunun bir mahzuru yoktur. Zira fasih olan bir söz başka fasih bir söz ile değiştirilmiştir.[172]

Hadislerde vaki olduğu söylenen hatalı kullanımlar üzerine hüküm bina edilemeyecek derecede az vaki olmuş ve bunlarla ihticac edilmemiştir. Ayrıca lahn olduğu iddia edilen birçok kullanımın Arap dili kurallarına uygun olduğu başka şahitlerle ispat edilmiştir. Nitekim İbni Mâlik, Buhârî'nin *Sahîh*'inde vaki olduğu iddia edilen hatalı kullanımların Arap diline uygun kullanımlar olduğunu bu konu üzerine özel olarak kaleme aldığı *Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Tashîh li Müşkilâti'l-Câmi'is-Sahîh* adlı eserinde başka deliller ile ispat etmiştir. Ayrıca nahiv ilminin vaz'ına sebep olan Kur'an ayetlerinin bazıları tarafından hatalı okunması ve şiirlerin hatalı nakledilmesi, ayetleri ve Arap şiirini kaynak mertebesinden düşürmediği gibi bazı hadislerde hatalı kullanımlar bulunması da bütün hadislerle istişhâdı terk etmeyi gerektirmez. Cahiliye Arap şiirine reva görülmeyen bir uygulamanın Hz. Peygamber'in (s.a.v) özellikle sahih hadislerine reva görülmesi insaflı bir yaklaşım değildir.[173]

1.5.4.3. Hadislerle İstişhâdı Şartlı Kabul Eden Görüş

Hadislerle istişhâdı kabul etmekle birlikte istişhâd edilen hadisler hususunda belirli bir ayrıma giden üçüncü grup, istişhâdı kabul edenler ile etmeyenler arasında orta yolu benimsemişlerdir. Lâfzen rivayet edilmesine itina gösterilen hadislerin istişhâda mahal olabileceğini, manaları ile rivayet edilen hadisler ile istişhâd edilemeyeceğini savunan bu zümrenin öncüsü ise Şatibî'dir.

---

[172] Hüseyin Tural, **Arap Dilinde Şiir Ve Hadisle İstişhâd Meselesi**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum 1990, S.9, s. 74,75; Hüseyin, **Dirasât'un fi'l- Arabiyyeti ve Tarihiha,** s. 329-331; Afgânî, **fî Usûli'n-Nahv,** s**.** 50-52.

[173] Afgânî, **fî Usûli'n-Nahv,** s. 53; Tural, **Arap Dilinde Şiir Ve Hadisle İstişhâd Meselesi**, s. 75-76.

Şatibî *Şerhu'l-Elfiyye* adlı eserinde konu ile ilgili şunları dile getirmektedir: "Topuklarına işeyen kaba saba ve sefih Arapların, çirkin ve müstehcen sözler içeren şiirleri ile istişhâd ettiği halde Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadisleri ile istişhâd eden hiçbir nahivciye rastlamadım. Onlar hadisler mana ile rivayet edildiğinden lâfızları ve rivayetleri değişmiş olabilir düşüncesiyle hadislerle istişhâdı terk ediyorlar. Nahiv ilminin gerektirdiği şekilde lâfza itina gösterilerek rivayet edilen Arap şiir ve kelâmını ise dilde delil kabul ediyorlar. Bunların içtihatlarına bakıp şaşmamak elde değil doğrusu."[174]

İmam Süyûtî de Şatibî'ye katılarak *el-İktirâh* adlı eserinde hadislerle istişhâd konusunu ele alırken ilk cümlesinde şunları dile getirmektedir: "Hz. Peygamber'in (s.a.v) kelâmına gelince lâfzen rivayet edildiği sabit olan hadislerle istidlâl edilebilir. Bu ise kısa hadislerde dahi nadir görülen bir durumdur. Zira raviler takdim, ta'hir, ziyade ve noksanlıklar yaparak ve bazı lâfızları değiştirerek rivayetlerde bulunmuşlardır. Bu sebeple aynı olayın birkaç ibare ile nakledildiğini görebilmekteyiz."[175]

Görüldüğü üzere bu görüşü savunanlar hadisle istişhâdı çok dar bir çerçeveye hapsederek hadisle istişhâdı reddedenlere daha yakın durmaktadırlar.

Yaptığımız bu mukayeseli araştırma sonucu hadislerle iştişhad hususunda temelde kabul edenler ve kabul etmeyenler olarak iki muhalif görüşün olduğu ve kabul etmeyenlerin mana ile rivayet ve lahn hadiselerini gerekçe gösterdikleri görülmektedir. Buna cevap olarak kabul eden taraf mana ile rivayetin hadisin aslına ziyade ve noksanlık katmayacak, medlulata hâkim bir ravinin, lâfzıyla ibadet edilmeyen ve cevâmiu'l-kelim türünden olmayan hadisleri manen rivayet edebileceğini dile getirmiştir. Ayrıca lahn tespit edilen hadislerle istişhâd edilmediği ve lahn var olduğu söylenen birçok hadisin yapılan araştırmalar sonucu Arap dil kullanımlarına uygun olduğunun tespit edildiğini söylemişlerdir. İki taraf arasında Şatibî'nin temsilcisi olduğu grup lâfzen rivayet edilmiş olmaları şartı ile hadislerle istişhâd edilebileceğine hükmederek orta yolu bulmaya çalışmışlarsa da öne

[174]Bağdâdî, **Hizânetü'l- Edeb ve Lübbü Lübâb'ı Lisan 'il-Arab,** s. 12.
[175]Süyûtî, **el-İktirâh,** s. 89.

sürdükleri deliler onların hadislerle istişhâdı kabul etmeyenlere daha yakın olduklarını göstermektedir.

Mısır ve Suriye Dil Akedemileri üyesi Muhammed Hıdır Hüseyin *Dirasât'un fil-Arâbiyyeti ve Tarîhiha* adlı eserinde yukarıda özetlediğimiz bilgileri verdikten sonra istişhâd açısından hadisleri 3 kısma ayırmıştır.

a) İstişhâdının caiz olduğu hususunda tereddüt edilmemesi gereken hadisler: Bunlar 6 kısımdır:

1) Bunlar Peygamberimizin fesahat ve belağatına delâlet edenler

2) Lâfzıyla ibadet edilenler

3)Arap kabilelerin özel kullanımlarına örnek olanlar

4)Değişik tariklerle gelmesine rağmen lâfzı değişmemiş olanlar

5)Arap dilinin fesada uğramadığı bölgelerde yaşayan hadisçiler tarafından tedvin edilenler

6) Mana ile rivayete cevaz vermeyen muhaddislerin rivayet ettiği hadislerdir.

b) İstişhâdının caiz olmadığı hususunda tereddüt edilmemesi gereken hadisler: bunlar ilk devirlerde tedvin edilmemiş olup yukarıda zikredilen 6 kısımdan olmayan hadislerdir.

c) İstişhâdı hususunda ihtilâf edilmeye değer olanlar: Bunlar ilk dönmelerde tedvin edilmiş olmakla beraber yukarıda belirtilen 6 kısımdan olmayan hadislerdir.[176]

Muhammed Hıdır Hüseyin'in bu görüşleri doğrultusunda Mısır Dil Akademisi 1963 yılında konu ile ilgili şu kararları almıştır:

"Kütüb-ü Sitte ve öncesinde telif edilen kitaplarda yer almayan hadislerle istişhâd edilemez. Mezkûr eserlerde ise şu özellikteki hadislerle istişhâd edilebilir:

[176]Hüseyin, **Dirasâtu'n fi'l-Arabiyyeti ve Tarihiha,** s. 177-180; Tural, **Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi,** S. 77-79.

a) Mütevatir ve meşhur hadisler,

b) Lâfzıyla ibadet edilen hadisler

c) Hz. Peygamber(s.a.v)'in her kabileye kendi lehçeleri ile hitap ettiğini gösteren hadisler

d) Atasözleri ve vecize mesabesindeki hadisler

e) Hz. Peygamber(s.a.v)'in davet mektupları

f) Mana ile rivayete izin vermeyen hadisçilerin rivayet ettiği hadisler

g)Rivayeti değişse de lâfzı değişmemiş hadisler."[177]

Biz Mısır dil kurumunun Muhammed el-Hıdır Hüseyin'in çalışmalarına binaen verdiği kararların günümüze kadar yazılmış olan eserlerin-hadisle istişhâdı reddedenlerin kitapları dâhil- hadisle istişhâd örneklerine aykırı olduğundan ihtiyatla yakaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Ayrıca hadislerle istişhâdı kabul edenlerin serdettikleri delillerin tatmin edici olduğunu görmekteyiz.

Netice olarak lâfzen veya manen rivayet edilmiş olsun, tevil götürmez hatadan beri olan her türlü hadisle istişhad etmenin uygun olacağını düşünüyoruz.

[177]Tural, **Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd,** 78-79.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞARK MEDRESELERİNDE NAHİV İSTİŞHÂDI OLARAK ZİKREDİLEN HADİSLERİN SIHHAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmamızın birinci bölümünde değindiğimiz üzere Şark Medreseleri isimleri yukarıda zikredilen sıra kitaplarını okumaya dayalı bir eğitim sistemine sahiptir. Söz konusu sıra kitapları arasında sarf, belagat, mantık, münazara vb. âlet ilimlerine ait eserler bulunsa da hiç şüphesiz bunlar arasında en çok revaç görenler nahiv eserleridir. Bu ise nahiv ilminin diğer bütün ilimlerin ilk basamağı konumunda olmasından kaynaklanmaktadır.

Şark Medreselerinde okutulan nahiv kitapları sırasıyla şunlardır: *Avâmil-i Cürcâni, Zurûf, Terkîb, Sadullah es-Sağîr, Şerhu'l-Muğnî, Hallu'l-Meâkid, Şerhu Katrü'n-Nedâ, el-Behcetü'l-Merdıyye, el-Fevâid'ud-Diyâiyye.*

Şerhu'l- Muğni'ye kadar okutulan eserler nahivde belli konularda yazılmış risale şeklinde muhtasar temel eserlerdir. Cümle, zarf ve harf konuları üzerine müstakil olarak kaleme alınmış *Kavaid'ul İrab* şerhi olan *Hallu'l-Meâkid* hariç *Şerhu'l- Muğni* ve sonrası eserler ise bütün nahiv konularını düzenli şekilde ele almış kitaplardır.

Zikri geçen bu eserlerde genel olarak Kur'an ayetleri Arap şiir ve nesri ile istişhâd edilmesinin yanı sıra hadislerle de istişhâd edilmiştir.

Biz bu bölümde *Şerhu'l-Muğnî, Hallu'l-Meâkid, Şerhu Katrü'n-Nedâ, el-Behcetü'l-Merdıyye ve el-Fevâid'ud-Diyâiyye* eserlerinde istişhâd edilen hadislerin sıhhat derecelerini araştıracağız. Tespitlerimize göre *Şerhu'l- Muğni*'de 2, *Hallu'l-*

Meâkid'de 12, *Şerhu Katrü'n-Nedâ*'da 18, *Behcetü'l-Merdıyye*'de 13 ve *Fevâid'ud-Diyâiyye*'de 7 adet olmak üzere toplam 52 hadis ile istişhâd edilmiştir. Tekrar edilen hadisler bir olarak sayıldığında bu rakam 45'e tekabül etmektedir.

Tespit edilen hadisler istişhâd olarak zikredildiği kitabın ve müellifinin kısa tanıtımından sonra tek tek özel başlıklarla ele alınacaktır.

2.1. ŞERHU'L-MUĞNÎ'DE İSTİŞHÂD OLARAK ZİKREDİLEN HADİSLER VE BUNLARIN SIHHAT DERECELERİ

2.1.1. Meylânî ve Şerhu'l- Muğnî adlı Eseri

Tam adı Muhammed b. Abdürrahim b. Hasen el-Ömeri el-Meylânî'dir. Tabakat kitaplarında kendisi hakkında üstadı Ahmed b. Hasan b. Yusuf el-Çarperdi'nin Muğnî adlı kitabına memzuc yöntemle[178] şerh yazdığı ve 746 yılında vefat ettiği dışında başka bir bilgi bulunmamaktadır.[179]

Meylânî'nin şerh ettiği Çarperdi'ye (ö. 746/1346) ait Muğnî adlı eser nahiv ilminin hemen bütün konularını kolay bir dil ile muhtasar olarak ele alışından dolayı Şark Medreselerinde başucu kitabı olarak benimsenmiş ve ezberine büyük önem verilmiştir.[180] Şark Medreselerindeki bu prestijinden dolayı Hayruddin Ziriklî (ö. 1893/1976) "el-Â'lâm" adlı eserinde Muğnî'yi tanıtırken Muğnî'l-Ekrâd diye isimlendirir.[181]

Şerhu'l- Muğni Şark Medreselerinde genellikle *Sadullah es-Sağîr* adlı kitaptan sonra okutulmakta ve metni ezberletilmektedir. Tenâzu', İştiğâl, İğrâ ve Tahzîr gibi birkaç konu dışında bütün nahiv konularını mübtedî ve orta dereceli

[178] Memzuc yöntem metin ile şerhin tek bir kitap gibi telif edilmesidir. Öyle ki; metin işaretlenmediği müddetçe şerhten ayırt edilmesi neredeyse mümkün değildir. Bu yöntemde metin kelime kelime veya cümle cümle şerh edilir. memzuc olmayan yöntem de ise önce şerh edilecek metin zikredilir ve toplu olarak açıklanır. Bu yöntemde ise metin konu odaklı şerh edilir.

[179] Mustafa b. Abdullah Hacı Halife, **Keşfü'z-Zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**, Daru İhya'it-Türas'il Arabî, Beyrut 1941, c. 2, s. 1751; Hayruddin. b. Mahmud ez- Ziriklî, **el-Âlam**, Darul-İlmi lil-Melâyin, Beyrut 2002, c. 6 s. 201; Ömer b. Rıza Kuhhale, **Mu'cemu'l-Muellifîn**, Mektebetü'l-Müsennâ- Daru İhya'it-Türâs'il-Arabî, Beyrut, c. 10, s. 158.

[180] Mustafa İnalkaç, **El-Çarpurdi ve el-Muğnî Adlı Eseri,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 18.

[181] Ziriklî, **Âlâm**, c. 6 s. 201.

talebelerin seviyesine uygun bir dille ele almaktadır. Eserin tertibi, üslûbu ve tercih ettiği görüşlerine baktığımızda Molla Cami diye bilinen el-Fevâid'ud-Diyâiyye adlı eserin muhtasar ve müsehhel bir versiyonu olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim medreselerde "*Küçük Molla Cami*" adı ile tanınır. Bu ise metin müellifi Çarperdi'nin eserini İbn Hacib'in kafiyesinin tertibine göre telif etmesinden kaynaklanmaktadır.

Meylânî'nin (ö. 746) şerhinde dikkat çeken önemli özelliklerinden birisi, konuları ele alırken öğrenciyle konuşuyormuş gibi diyalog metodunu kullanmasıdır. Bunu yaparken genellikle hayali sorulara فإنْ قلتَ-قلتُ ifadeleri ile cevap verir. Bazen de üstadının metinde bir soruya cevap niteliğinde zikrettiğini düşündüğü bir cümleyi جواب عن سؤال مقدر şeklinde izah eder. Kullandığı bu soru cevaplı diyalog yöntemi öğrencinin eleştirel bakış açısına sahip olmasına ve kazandığı müktesebatın kalıcı olmasına vesile olur. Bir diğer özelliği ise konular arasındaki irtibatı güçlendirmek için tekrara girmeden daha önce zikrettiği bazı meselelere veya *Keşşâf*, *Mufassal*, *Sihâh* gibi kaynaklara atıflarda bulunmasıdır.[182]

Meylânî, şerhinde istidlâl kaynağı olarak 105 ayet zikrederek daha çok ayetlerden yararlanmıştır. Ayrıca 54 şiir ve 17 nesir olmak üzere Arap kelâmıyla da çokça istişhâd etmiştir. Hadislerle de istişhâd eden Meylânî tespitlerimize göre tüm şerh boyunca sadece 2 hadis zikretmiştir. Bu da onun hadislerle istişhâda çok sıcak bakmadığına yorumlana bilir.

1. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ التَّيْمِيُّ الْقَاضِي، كَانَ بِالْبَصْرَةِ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ، عَنْ عَوْفٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ عُتَيٍّ، عَنْ أُبَيّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**مَنْ تَعَزَّى بِعَزَاءِ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَعضوهُ بِهَنِ أَبِيهِ وَلَا تَكنوا**»

Ubeyy'in rivayet ettiğine göre Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: *"Bir kimse cahiliye âdetinde olduğu gibi (kavmi ile) böbürlenirse ona,"babanın şeyini ısır" deyiniz ve (bunu açıkça söyleyeniz) kinayede bulunmayınız."*

[182] İnalkaç, **el-Çarpurdi ve el-Muğni Adlı Eseri,** s. 28-32.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35:158 (21234)

Hadisin İstişhâd Mahalli

Nahivde Esma'i Sitte olarak bilinen أب، أخ، حم، هن، فم، ذو مال kelimeleri müfred, mükebber olmaları ve ya-i mütekellim dışında bir şeye izafe edilmeleri şartı ile raf'a'ları vav, nasbe'leri elif, cerre'leri ya ile olmak üzere harflerle iraplanırlar. Bazı âlimler mezkûr şartları taşımasına rağmen هن kelimesinin harekelerle iraplanması gerektiğini söylemişlerdir. Böylelikle mezkûr irabı alan 6 kelimeden birini düşürdükleri için Esma'i Sitte yerine Esma'i Hamse tabirini kullanmışlardır. İstişhâd olarak gösterilen mezkûr hadiste هن kelimesi gerekli şartları taşımasına rağmen harekelerle irablandığı için şahit olarak gösterilmiştir.[183]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadisimiz mezkûr sened ile Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Beğavî ve Buhârî tarafından rivayet edilmiştir**.**[184] İbn Teymiyye, *Mecmû'ul Fetâvâ* ve *Minhâcü's-Sünne* adlı eserlerinde bu hadisimizi mezkûr sened ile Ahmed b. Hanbelin Müsned'ine atıfta bulunarak şerh etmiştir. Şerhinde hadisimizin senedine yönelik bir bilgi vermemiştir. Çağdaş ulemâdan Şuayb el-Arnavut (ö. 2016) bu hadisin sıhhat açısından hasen, Nâsiruddin Elbânî (ö. 1999) ise sahih olduğuna kaildir.[185]

Değerlendirme

هن kelimesi Arapçada رجل ve فرس gibi cins isimlerden, söylenmesi ayıp karşılanan şeylerden veya tenasül uzvundan kinaye olarak kullanılır.[186]

Bu konuda İbn Teymiyye şöyle demiştir: "Hudeybiye Umresinde Sakif kabilesi lideri Urve b. Mes'ûd'un Peygamberimize (s.av) -sahabelerinin O'nu yalnız

[183] Muhammed b. Abdurrahim el-Meylânî, **Şerhu'l-Muğni**, İstanbul, Salâh Bilici Kitabevi, t.y.

[184]Nesaî, Sünen-i Kübra, 8:136 (8813), Beğavi, Mesabihu's-Sünne, 3:343; Buhârî, Edebü'l-Müfred, 1:334(963).

[185] Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, thk: Şuayb El-Arnavut, Müessesetür-Risale, Beyrut, 1999. c. 15. s. 159; Muhammed Nâsiruddin Elbânî, Silsiletu **Ehâdisi's-Sâhîha**, Mektebetü'l-Arif, Riyad, 2002, c. 1, s. 537.

[186] Abdullah b. Yusuf b.hişam el-Ensari, **Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Sada**, thk; Sebilu'l-Hudâ, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1994, s. 92.

bırakacaklarını kastederek- "Bunlar karışık bir toplumdur" demesi üzerine Hz. Ebû Bekr "Git Lat'ın şeyini ye! Biz O'nu (s.a.v) asla terk etmeyiz" demiştir. Bu hâdiseye dayanarak bir kısım ulemâ ihtiyaç ve maslahat gereği cinsel organın ismini açıkça telaffuz etmenin caiz olduğuna hükmetmişlerdir. Bu, ayette nehy'edilen fuhş'tan sayılmaz. Nitekim Ubey b. Ka'b'in hadisinde "*Bir kimsenin cahiliye âdetinde olduğu gibi (kavmi ile) böbürlendiğini duyarsanız ona "babanın şeyini ısır" deyiniz ve (bunu açıkça söyleyeniz) kinayede bulunmayınız"* buyrulmuştur.[187] Bu hadisin anlamı ise bir kişinin cahiliye devrinde olduğu gibi "Yetişin! Ey Kays'lılar, Yetişin! Ey Esed'liler" gibi nidalarla taraflarını çağırmasıdır. Her kim memleketi, mezhebi, meşrebi, akrabası veya arkadaşları ile taassup yaparsa cahiliyyeden bir iz taşımış olur. Müminler Allah'ın emrettiği şekilde Allah'ın ipi olan Kitab'a ve sünnete sıkı sıkıya sarılmalıdırlar. Zira kitapları bir, dinleri bir, Peygamberleri bir, Rab'leri birdir."[188]

Sahîh rivayetlerden anladığımız kadarıyla Hz. Peygamber (s.a.v.) bakire bayanlardan daha hayâlı idi.[189] O (s.a.v.), çirkin ve ayıp sayılacak hiçbir şey konuşmaz gerektiği yerde bunları ima ederdi. Zira kendisi mezkûr hadiste de tenasül organı olan فرج kelimesi yerine ondan kinaye olan هن kelimesini kullanmıştır. Ancak hadisin devamında "Babanın şeyini ısır deyiniz" diyerek ağır bir tabirin kinaye edilmeden açıkça telâffuz edilmesini tavsiye etmiştir. Buradaki bu ağır ifade ırkçılık davası ile övünüp böbürlenmenin, bu sözü kullanmaktan daha çirkin bir şey olduğuna ve ırkçılık yapanın bu nevi ağır ifadelere müstahak olduğuna dikkat çekmek için kullanılmıştır.[190]

---

[187] Takıyyuddin Ahmed. b. Abdulhakim İbn Teymiyye**, Minhacu's-Sünnet'in-Nebeviyye fi Nakdi Kelami'ş-Şîati'l-Kaderiyye,** thk; Muhammed Reşad Salim, Mektebetü Camiâti'l-İslâmîyye, c. 8 s. 409. y.y, t.y.

[188] İbn Teymiyye, **Mecmû'ul Fetâvâ**, Mecmau'l-Melik Fehd, Medine 2004, c. 28. s. 422-423.

[189]Buhârî, Menakıb, 20. Hadisin Arapça metni şu şekildedir; **كانالنبي صلى الله عليه وسلم أشد حياء من العذراء في خدرها**

[190] Daha fazla bilgi için bkz: Muhammed b. Ebibekir İbnul-Kayyım el-Cevzi, **Zad'ul-Meâd Fi Hedyi Hayri'l-İbâd,** thk: Şuayb El-Arnavut, Abdulkâdir el-Arnavut, Müesseset'ür-Risale, Beyrut, 1998. s.339. İbn Teymiyye, **Mecmû'ul Fetâvâ,** c. 28. s. 422-423; **Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye,** c. 8 s. 409.

2. HADİS.

Hadisin Metni ve Tahrîci

إن ما تطلب وراءك

"(Kadir gecesinden) umduğun şey, içinde bulunduğun zamandan sonradır."

Hadisin İstişhâd Mahalli

وراء kelimesi iki zıt kelime olan امام ve خلف anlamlarında kullanılır. Mezkûr rivayet وراء kelimesinin zaman kelimesi yerine kullanıldığına delil olarak getirilmiştir.

Değerlendirme

Bütün araştırmalarımıza rağmen *Şerhu'l- Muğni* adlı eserde *İsmu't-Tasğîr* konusunda hadis diye zikredilen bu rivayete hiçbir hadis kitabında rastlayamadık. Buhârî'nin *Sahîh*'inde geçen bir hadiste Cebrail'in kadir gecesinin zamanı hakkında Hz. Peygamber'e (s.a.v) hitaben kullandığı إن الذي تطلب أمامك cümlesi, mezkûr cümle ile yakınlık göstermektedir.[191] dolayısıyla hadisin manasının sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Müsenna bahsinde في حديث عثمان ibaresinden sonra zikredilen كل شيء يحب ولده حتى الحبارى rivayeti hadis değildir. İbarede geçen حديث kelimesinin kelâm anlamında kullanılmış olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Araştırmalarımız sonucu hadislerde Hubara (toy kuşu)'nın zikredildiği tek rivayetin Sefine adlı ravinin babasından rivayet ettiği «أكلت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم لحم حبارى»[192] hadisi olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız.

Böylelikle Meylânî'nin *Şerhu'l-Muğnî* adlı eserinde istişhad ettiği iki hadisten birinin sıhhat açısından hasen-sahih, diğerinin ise aynı lafızlarla kaynaklarda geçmediği ancak manasının sahih olduğunu söyleyebiliriz.

[191]Buhârî, Sıfâtu's-Salât, 51.
[192] Ebû Dâvûd, Et'ime,29, Tirmizî, Et'ime,25.

2.2. HALLU'L-MEÂKİD'DE İSTİŞHÂD OLARAK ZİKREDİLEN HADİSLER VE BUNLARIN SIHHAT DERECELERİ

2.2.1. Ahmed Ez-Zili Ve Hallu'l-Meâkid Adlı Eseri

Tam adı Şemsuddin Ebû 's-Sena Ahmed b. Muhammed b. Arif et-Tokadî'dir. 1097 yılında Tokad'ın Zile ilçesinde doğduğundan dolayı ez-Zilî veya et-Tokadî, aslen Sivaslı olduğundan ise es-Sivasî nisbeleri ile tanınır.[193] Bursalı Mehmet Tahir Efendi kendisini Manisavî nisbesiyle tanıtmıştır.[194]

Rum asıllı Hanefi bir edebiyatçı olan müellif, Kıraat ilminde meşhur *Kaside-i Katibiye*'yi Türkçe, kelâm ilminde *Kaside-i Nuniyye*'yi ve Ebû Hanîfe'nin el-*Fıkhu'l-Ekber*'ini Arapça şerh etmiştir.[195] Bu eserlerin dışında da bazı kitaplar yazan Tokadî İbnu Hişam'ın *Kavâid'ul İ'râb* adlı metni üzerine de *Hallu'l-Meâkid fi Şerh'il-Kavâid* adlı bir şerh yazmıştır.[196]

Hadislerini ele alacağımız *Hallu'l-Meâkid* adlı eser 4 babtan oluşur. Birinci bab; cümle ve ahkâmlarından ikinci bab; car-mecrur ve zarflardan üçüncü bab; harflerden dördüncü bab ise çok karşılaşılan bazı ibarelerden bahseder. Şark Medreselerinde Süyûtî'nin *el-Behcetü'l-Merdıyye* adlı eserinden evvel okutulan bu eser, içeriğinden dolayı çok değer görmektedir. Zira Şarih, metni şerh ederken metin sahibi İbni Hişam'ın *Muğnî'l-Lebîb* adlı kitabından çokça nakillerde bulunmuş böylelikle bu eserin bir nevi ihtisarını gerçekleştirmiştir. Özellikle cümle ve harf bölümleri sıra kitaplarında var olan bir açığı kapatmaktadır.

Kitabın müellifi eserinde bazı yerlerde ibare yanlışlıkları yaptığından dolayı çokça eleştirilmiştir. Ancak buna rağmen bu şerhi okuyan talebelerin istifade ettiği görülünce öteden beri ders kitabı olarak okutulmaya devam edilmiştir. Zira yanlış ibarelerin tashihi ve bu minvalde gelişen tartışmalar, öğrenciye eleştirel düşünme yetisi kazandırmakta ve kazanılan bilgiyi kalıcı hale getirmektedir. Son dönemlerde bunun yerine bazı asrî şerhler okutulmakta veya metin ile iktifa edilmektedir. Ancak

[193] Ziriklî, **Âlâm,** c. 1 s. 235.
[194] Bursalı Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, Matba-i Amire, İstanbul 1915, c. 1 s. 228.
[195] Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. 1 s. 228.
[196] Hacı Halife, **Keşfü'z-Zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn,** c. 2 s. 1287.

bizim de müşahede ettiğimiz kadarıyla *Hallu'l-Meâkıd* okuyan talebe ile okumayan arasında ibareye hâkimiyet ve mezkûr konulara vukufiyet açısından belirgin bir fark görülmektedir.

*Hallu'l-Meâkıd'*te istişhâd olarak 12 hadis zikredilmiştir. التمس ولو خاتما من حديد hadisini *Şerhu Katrü'n-Nedâ*'nın hadisleri arasında ele alacağımızdan biz burada 11 hadisini ele alacağız.

1. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ، وَهُوَ سَاجِدٌ**، فَأَكْثِرُوا الدُّعَاءَ»

Ebû Hüreyre'den rivayetle Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "Kulun Rabbine en yakın olduğu hal secdede olduğu haldir. Secdede duayı çoğaltınız."

Müslim, Salât, 482.

Hadisin İstişhâd Mahalli

Müellif bu hadisi hâl bahsinde zikretimiştir. Hâl, fail veya meful'u bihi'nin durumunu belirten mansub bir ma'müldür. Müfred olarak gelebildiği gibi cümle olarak ta gelebilir. Cümleler ise irapta mahalli olan ve olmayanlar diye ikiye ayrılır. Hal cümlesi de irapta mahalli olan cümleler arasında yer alır ve mahallen mansubtur.

Hâl olan cümlenin vav'lı ve vav'sız olmak üzere iki kullanımı vardır. Vav'sız kullanım fiil cümlesine has iken vav'lı kullanım hem isim hem de fiil cümlesi için geçerlidir.

Başında vav bulunmayan hâl cümlesine örnek: وَجَاءُوا أَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ.[197] Bu ayeti kerimede fiil cümlesi olan يَبْكُونَ başında vav olmadan جاء nin failinden hal olmuştur.

[197] Yusuf,16.

Vav ile kullanılan hâl cümlesine örnek: "لا تقربوا الصلاة وانتم سكارى"[198] ، قالوا "أنؤمن لك واتبعك الأرذلون"[199]". Görüldüğü üzere isim cümlesi olan وانتم سكارى başında vav olduğu halde لا تقربوا' nun failinin durumunu beyan etmektedir. Hâl olduğu için mahallen mansubtur. Hakeza fiil cümlesi olan واتبعك الأرذلون da başında vav olduğu halde قال'nin failinden hâl'dir ve mahallen mansubtur. Görüldüğü üzere hem isim cümlesi hem de fiil cümlesi başlarındaki vav ile hâl olmuşlardır.

Mübtedanın haberinin zorunlu olarak hazfe gittiği 4 yer vardır.[200] Haber olamayacak bir hâl'den önce haber'in hazfe gitmesi de bu yerlerden birisidir. Ve bu kaideye en çok أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ، وَهُوَ سَاجِدٌ hadisi ile أخطب ما يكون الأمير قائما cümlesi örnek olarak gösterilmektedir. وَهُوَ سَاجِدٌ cümlesi يَكُونُ'nun faili olan الْعَبْدُ'dan hâl iken قائما ise mahzuf olan كان'nin faili olan müstetir zamirden hâl'dir. Her iki cümlede hâl'den önce haber, zorunlu olarak hazfe gitmiştir. Zira hadisteki cümlenin takdiri أقرب اكوان العبد من ربه حاصل اذا كان ساجدا şeklinde olduğu gibi ikinci örneğin takdiri de أخطب اكوانالأمير حاصلاذا كان قائما şeklindedir. Görüldüğü gibi her iki örnekte de haber olan حاصل vacibi olarak kaide gereği hazfedilmiştir.

Müellif söz konusu iki örneği hâl bahsine delil olarak zikretmiş ve aralarında bir kıyaslama yapmıştır. Bu kıyaslamada hâl bahsine delil olma açısından ikinci örneğe nazaren hadisimizin daha kuvvetli bir delil olduğunu söylemiş ve buna وَهُوَ سَاجِدٌ cümlesinin başında vav bulunmasını gerekçe göstermiştir. Zira haber hiçbir zaman vav ile kullanılamaz. Böylelikle وَهُوَ سَاجِدٌ cümlesinin hal olmaktan başka bir ihtimali söz konusu olmadığından daha kuvvetli bir delildir.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Müellifin istişhâd ettiği hadis, Müslim'in *Sahîh*'inde geçmektedir. Ayrıca, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, Ebû Avâne, Beyhakî, Beğavî, ibn hibbân, Nesaî gibi

---

[198] Nisa, 42.

[199] Şuara, 111.

[200] Haber'in vacibî olarak hazfedildiği 4 yer şunlardır. 1) لولا-i İmtinaiye'nin cevabından evvel. Örnek: لولا انتم لكنا مؤمنين burada takdir لولا انتم صددتمونا عن الهدى لكنا مؤمنين şeklindedir. 2)Sarih Kasem'in cevabından evvel. Örnek: لعرك إنهم لفي سكرتهم يعمهون burada takdir قسمي لعركşeklindedir. 3) واو-ı musahaba-i sariha'dan önce. Örnek: كل رجل وضيعته. Burada takdir كل رجل مع ضيعته مقرنان şeklindedir.4) Haber olması mümkün olmayan halden evvel. Örnek: أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ، وَهُوَ سَاجِدٌ burada takdir أقرب اكوان العبد من ربه حاصل اذا كان قائما şeklindedir.

muhaddsiler tarfaından da rivayet edilmiştir.[201] Askalânî ve İbn Recep gibi birçok şarih hadisi sahih kaynaklara atfederek sahih olduğuna işaret etmişlerdir.[202] Şuayb el-Arnavut, *Müsned* tahkikinde hadisin Müslim'in şartlarına göre sahih hükmünde olduğunu söylemiştir. Ayrıca hadisin bütün ricalinin Şeyhayn ricalinden olduğunu dolayısıyla isnadının sahih olduğunu dile getirmiştir.[203] Elbânî de sahih olduğu kanaatindedir.[204]

Değerlendirme

Hadis kulun, Rabbine olan somut bir yakınlığından değil rahmet ve fazilet cihetiyle manevî boyuttaki yakınlığından bahsetmektedir. Zira Allah (c.c) bir cisme sahip değildir ve mekândan da münezzehtir. Bu hadis secdede dua etmeye teşvik mahiyetinde zikredilmiştir. Ayrıca namazın en hayırlı rüknünün secde olduğu hadisten anlaşılmaktadır.[205]

Ulemâ secde ve kıyamdan hangisinin daha faziletli olduğu hususunda ihtilâf etmiştir. Tirmizî ve Beğavî secdeyi uzatmanın kıyamı uzatmaktan evlâ olduğunu nakletmişlerdir. Bu konuda İbni Ömer'den de rivayet mevcuttur. Şafiî mezhebine göre ise kıyamı uzatmak secdeyi uzatmaktan daha hayırlıdır. Zira Allah Resulü (s.a.v) *"Namazın en hayırlısı kıraati en uzun olandır"* buyurmuştur. Kıraat ise kıyamda yapılır. Kıyam kıraat yeri, secde ise zikir mahallidir. Kıraat zikirden evlâ olduğuna göre kıyam secdeden evlâdır. Bir görüşe göre de kıyam ve secde fazilet cihetiyle eşittirler. Ahmed b. Hanbel bu konuda tevakkuf etmiştir. İshak b. Râhûye ise gündüz rükû ve secdeyi gece ise kıyamı uzatmanın evlâ olduğunu dile getirmiştir.[206]

---

[201]Ebû Dâvûd, Salât, 151; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 15: 274(9461); Ebû Avâne, Müsned, 1: 498(1856); Beyhakî, Marifetüs-Sünen, 3:30(3550); Beğavi, Mesabihus-Sünne, 1: 342(634); İbni Hibbân, 5: 254(1928); Nesai, Sünen-İ Kübra, 1:364(727).

[202] İbnu Hacer, **Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, c. 2 s. 300; İbni Receb el-Hanbelî, **Feth'ul-Bari Şerhu Sahihil-Buhârî**, c. 3 s: 109.

[203] Ahmed B. Hanbel, **Müsned**, Thk: Şuayb el-Arnavut, c.15 s. 274.

[204]Elbânî, Muhtasaru **İrvâu'l-Ğalil fi Tahrîci Ehâdîsi Menâru's-Sebîl**, Mektebetü'l-İslamî, Beyrut 1985, s.92.

[205]Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yayha b. Şeref en-Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** el-Matbaatül-Mısrıyye, Beyrut 1929, c. 4. S. 200.

[206]Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, c. 4. S. 200-206.

Neticede secde zikir ve dua, kıyam ise kıraat mahallidir. Secdede duayı kıyamda ise kıraatı uzatmak evlâdır. Allah kuluna şah damarından daha yakın olduğunu dile getirmiştir.[207] Gerek "secde et ve yaklaş" ayeti[208]ve gerekse mezkûr hadisimizden secdenin Allah'a yakınlaştıran en önemli ibadet rüknü olduğu anlaşılmaktadır. Secdenin faziletine değinen hadislere bakıldığında ve deliller karşılaştırıldığında secdenin kıyamdan evlâ olduğu görüşü daha kuvvetli görülmektedir.

2. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

عن أبي إسحق سمعت عمرو بن ميمون قال حدثني عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قالبينما رسول الله صلى الله عليه و سلم مضيفظهره إلى قبة من أدم يمان إذ قال لأصحابه **(أترضون أن تكونوا ربع أهل الجنة) قالوا بلى** . قال (أفلم ترضوا أن تكونوا ثلث أهل الجنة) . قالوا بلى . قال (فوالذي نفس محمد بيده إني لأرجو أن تكونوا نصف أهل الجنة) .

Abdullah ibni Mes'ûd (r.a) şöyle demiştir: "Allah Resulü (s.a.v) arkasını Yemen'in tabaklanmış derisinden kubbe şeklinde kurulu bir çadıra dayadığı sırada, bir ara sahabilerine: "Sizler cennet ehlinin dörtte biri olmaya razı olur musunuz?" diye sordu. Sahâbîler: Evet razı oluruz! Dediler. Rasulullah (s.a.v): "Cennet ehlinin üçte birini teşkil etmenize razı olmaz mısınız?" buyurdu. Sahâbîler: Evet razı oluruz! dediler. Bu sefer Rasulullah (s.a.v): "Muhammed'in nefsi elinde bulunanAllah'â yemin ederim ki, ben sizin cennet ehlinin yarısı olmanızı ümid etmekteyim" buyurdu."

Buhârî, Eymân, 2[209]

Hadisin İstişhâd mahalli

Cevap harflerinden olan نعم, لا ve بلى nın kullanım yerleri farklıdır. نعم hem müspet hem de menfi soru cümlelerinin cevabı olarak tasdik mahiyetinde

[207] Kaf, 16.
[208] Alak, 19.
[209] hn:6266.

kullanılırken لا ise sadece müspet soru cümlesine cevap olarak kullanılır. بلى ise sadece menfi soru cümlelerinin cevabında kullanılır. Ancak mezkûr hadisimizde ve ele alacağımız bir sonraki قال بلى أيسرك أن يكونوا لك في البر سواء hadisinde بلى müspet soru cümlesine cevap olarak kullanılmıştır. Müellif بلى'nın menfi soru cümlelerinden sonra kullanımının nadir olduğunu bu iki hadisi örnek göstererek dile getirmiştir.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadis, müellifin zikrettiği şekilde -cevap harfi بلى ile- Buhârî ve İbnu Mâce'de[210] geçmektedir. Şuayb el-Arnavut İbn Mâce tahkikinde hadisin isnadının sahih olduğunu söylemiştir.[211] Hadis bu versiyonu ile müellifin istişhâdına uygundur.

Buhârî bu hadisi mezkûr şekli ile rivayet ederken ayrıca başka bir bölümde de بلى kelimesi yerine نعم ile de rivayet etmektedir.[212] Her iki rivayetin senedi Abdullah b. Mes'ûd'dan Amr b. Meymun ve Ebu İshak tarikiyle birleşmektedir. Ayrıca hadisimiz bu hali ile Müslim, Tirmizî, İbnu Mâce, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, Bezzâr, Ebû Avâne, İbni Hibbân ve başka muhaddisler tarafından aynı sened ile rivayet edilmiş ve sahih kabul edilmiştir.[213]

Tirmizî *Sünen'*in'de hadisin hasen-sahih olduğunu ve bu konuda İmran b. Husayn ve Ebû Saîd el-Hudrî'den de rivayetlerin olduğunu söylemiştir. İbn Asâkir *Mu'cemu'ş-Şuyûh* adlı eserinde hadisin sahih olduğunu dile getirmiştir.[214] Elbânî de İbn Mâcê tahkikinde hadisin sahih olduğunu söylemiştir.[215]

Sonuç olarak hadisimiz kısmî ziyadelerle de olsa birçok kaynakta iki şekilde zikredilmiştir. Her iki versiyon da sahih kabul edilmiştir. Konumuza delil olmayan ikinci versiyon hadisimizi sıhhat açısından destekler mahiyettedir

[210] İbnu Mâce, Zühd, 34.
[211] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, thk: Şuayb el-Arnavut, c.5 s.346.
[212]Buhârî, Rikak, 45(6163).
[213] Müslîm, Eyman, 221, Tirmizî, Sıfatu'l-Cennet, 13(2547); Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6:176(3661); Beyhakî, Sünen-i Kübra, 3:256(5620); Bezzâr, Sahih, 5:237(1850); Ebû Avâne, Müstahrec,1:84(250); İbni Hibbân, Sahih, 16:497(7458).
[214]Ali b. Hasen Hibetüllah İbn Asâkir, **Mu'cemu'ş-Şuyûh**, Darul-Beşâir, Dımeşk 2000, c.1 s. 415.
[215] İbnu Mâce, Zühd, 34.

Değerlendirme

Rivayetlerde Hz. Peygamberin (s.a.v) bu hadisi Mina'da ve Beni Müstalik Gazvesi esnasında îrad ettiği zikredilmektedir. Ayrıca bineği üzere iken irad ettiği de söylenmiştir. İbn Hacer kıssanın teaddüd etmediğini, tek bir kıssanın farklı şeklilerde rivayet edildiğini ve rivayetler arasındaki muhalefetin ravilerin hadisi eşit şekilde hıfzedememelerinden kaynaklandığını söylemiştir.[216]

Allah, Duhâ sûresinde Hz. Peygamber'e (s.a.v) hoşnut olacağı şeyler vereceğini va'd etmiştir.[217] Allah'ın bu vaadinden dolayı Peygamberimiz cennet ehlinin yarısını kendi ümmeti olmasını temenni etmiştir. Ve bu temennisine cennete Müslüman'dan başka kimsenin giremeyeceğini gerekçe olarak göstermiştir. Hadisin bazı rivayetlerinde kıyamet günü Müslümanların şirk ehline nazaran azlığı siyah öküzün kılları arasındaki beyaz kıl gibi veya kırmızı öküzün kılları arasındaki siyah kıl gibi olduğu teşbih yolu ile anlatılmış ve cennete sadece Müslümanların gideceği söylenmiştir.[218] Bir hayvanın siyah kılları arasındaki tek bir beyaz kıl nasıl fark edilemeyecek kadar küçük ise hakeza kıyamet günü Müslümanlar da kâfirler arasında öylece az olacaklardır. Ve bu azınlık cennetin yarısını oluşturacaktır.

3. HADİS

Hadisin Metni Ve Tahrîci

"أيسرك أن يكونوا لك في البر سواء قالو بلى"

"Oğullarının sana iyilik yapma hususunda müsavi olmaları hoşuna gider mi?"

---

[216] Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû'l-Fadl el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Daru'l-Marife Beyrut,1959. c. 11 s. 392.

[217] Duha, 5.

[218] Hadisin Müslîm(İman, 221)'de geçen versiyonu şu şekildedir. **عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قُبَّةٍ نَحْوًا مِنْ أَرْبَعِينَ رَجُلًا، فَقَالَ: «أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ؟» قَالَ: قُلْنَا: نَعَمْ، فَقَالَ: «أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا ثُلُثَ أَهْلِ الْجَنَّةِ؟» فَقُلْنَا: نَعَمْ، فَقَالَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، إِنِّي لَأَرْجُو أَنْ تَكُونُوا نِصْفَ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَذَاكَ أَنَّ الْجَنَّةَ لَا يَدْخُلُهَا إِلَّا نَفْسٌ مُسْلِمَةٌ، وَمَا أَنْتُمْ فِي أَهْلِ الشِّرْكِ إِلَّا كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الْأَسْوَدِ، أَوْ كَالشَّعْرَةِ السَّوْدَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الْأَحْمَرِ»**

Hadisin İstişhâd Mahalli

Hadisin iştişhad mahalli ile alakalı gerekli açıklama bir önceki hadiste verilmiştir.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Yaptığımız araştırmalara rağmen hadisin lâfzen birebir aynısına rastlayamadık. Zeylaî ve İbnu Hacer[219] mezkûr hadisimize lâfzen yakın bir rivayeti naklederlerken Müslim'in sahihinde أيسرك أن يكونوا لك في البر سواء ziyadesinin mevcut olduğunu söylemişlerdir. Ancak hadisi bu lâfzı ile Müslim'de bulamadık. Zeylaî ve İbnu Hacer'in Müslim'de geçtiğini iddia ettikleri ziyadede bulunan car-u mecrur olan لك, Müslim'de اليك olarak bulunmaktadır. Hadisin Müslim'de geçen rivayeti şu şekildedir:

عن النعمان بن بشير، قال: انطلق بي أبي يحملني إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله، اشهد أني قد نحلت النعمان كذا وكذا من مالي، فقال: «أكل بنيك قد نحلت مثل ما نحلت النعمان؟» قال: لا، قال: «فأشهد على هذا غيري»، ثم قال: «**أيسرك أن يكونوا إليك في البر سواء؟» قال: بلى،** قال: «فلا إذا».

Nu'mân b. Beşîr(dedi ki):Babam beni alarak Resulüllah'a (s.a.v) götürdü ve: "Ya Resulallah! Şahid ol ki, ben Nu'man'a malımdan şunu ve şunu bağışladım" dedi. Bunun üzerine Efendimiz: "Oğullarının hepsine Nu'man'a bağışladığın kadar bağışta bulundun mu?" diye sordu. "Hayır!" Deyince: "Öyle ise buna benden başkasını şahid yap!" buyurdu. Sonra; "Sana İyilik yapma hususundaoğullarının müsavi olmalarını ister misin?" diye sordu. Babam: "Tabi" cevabını verdi. "O halde olmaz!"buyurdular.

Müellifin istişhâd ettiği hadisin birebir aynısına muttali olamasak ta kaynaklarda çok yakın lafızlarla varid olmuş sahih hadisler hadisimizin sahih olduğunu göstermektedir. Zira manaya etki etmeyen lafız farklılıkları hadisin sıhhatine engel değildir.

Değerlendirme

[219] Cemaluddin Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî, **Nasbu'r-Râye li-Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye**, Müessesetür-Reyyân, Beyrut 1997, c.4 s.123; İbn Hacer, **Buluğu'l-Merâm Min Edilleti'l-Ahkâm**, Darul-Felak, Riyad 2004, c. 1 s. 277.

Hadisimiz evlâtlar arasında adaletli davranmayı emretmektedir. Hadisin bazı rivayetlerinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) فاني لا اشهد على جور (ben adaletsizliğe şahit olmam), فاني لا اشهد الا على الحق (ben ancak hakka şahit olurum),فاشهد على هذا غيري (benden başkasını buna şahit tut), اتقوا الله واعدلوا في اولادكم (Allahtan korkun ve evlâtlarınız arasında adaletsizlik yapmayın) gibi ifadeler kullandığı sabittir. Bu ifadelerden Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu nevi bir davranışı hilâf-ı evlâ olarak nitelediği anlaşılmaktadır.

Mezkûr rivayetlerde hediye verirken evlâtlar arasında adalet emredilmektedir. Miras hukukunun aksine, evlâtlara hediye verilirken kız ve erkeğe eşit davranılmalıdır. Zira hadiste kız ve erkek arasında böyle bir ayrım söz konusu değildir. Şafiî, Ebû Hanîfe ve Mâlik; hediye hususunda evlâtlara eşit davranmamanın veya birine hediye verip diğerlerini mahrum bırakmanın mekruh olduğunu ancak hediyenin geçerli olduğunu söylemişlerdir. Tavus, Urve, Mücahit, Süfyan-ı Sevrî, Ahmed ve İshak ise bunun haram olduğunu söylemişlerdir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v) bunu adaletsizlik ve haksızlık olarak nitelemiştir ki bütün çeşitleri ile adaletsizlik menedilmiştir. İmam Şafiî ve taraftarları bunun haram olmadığına Hz. Peygamber'in (s.a.v) *"buna benden başkasını şahit tut"* ifadesini delil göstermişlerdir. Zira haram olsaydı Peygamber efendimiz (s.a.v) haram olduğu için terk ettiği bir şeyi başkasının yapmasına müsaade etmezdi. Ve hadiste geçen cevr kelimesi ise haram veya mekruh olsun itidal ve istivadan ayrılan her şey için kullanılır. Dolayısıyla istivadan ayrılan her şey haram olarak nitelenemez.[220]

4. HADİS.

Hadisin Metni ve Tahrîci

" لإني أعلم إذا كنت عني راضية وإذا كنت علي غاضبة..."

"And olsun ki; Ben senin benden razı olduğun ve kızgın olduğun zamanları biliyorum."

[220]Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, c. 11. s. 65-69.

Hadisin İstişhâd Mahalli

اذا'nın Şartiye ve fücaiye olarak iki kulanımı vardır. Şartiye olan اذا'nın tanımı; ظرف مستقبل خافض لشرطه و منصوب بجوابه şeklinde yapılmıştır. Yani "اذا şartını mecrur edip cevabıyla mensup olan, müstakbel zamanı ifade eden bir zarf edatıdır." Ancak bazen اذا istikbaliyet, zarfiyet ve şartıyyet özellikleri olmadan da kullanılabilir. Müellif, İbni Mâlik'in mezkûr hadiste اذا'nın zarfiyyetten çıkarak mef'ulu bihi olduğunu kabul ettiğini nakletmiştir. Zira hadiste geçen اذا'da في anlamı kastedilmemektedir. Kendisinde في takdir edilmeyen zaman bildiren kelimeler ise zarf değildirler.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Yapmış olduğumuz bütün araştırmalara rağmen hadise mezkûr şekli ile hiçbir yerde rastlayamadık. Hadisimize en yakın versiyon; Humeydî'nin *el-Cem'u Beyne's-Sahîheyn* adlı eserinde naklettiği إِنِّي لأعْلم إذا كنت عني راضيةً وَإذا كنت عَليّ غاضبةً rivayetidir.[221] Bu iki rivayet arasındaki fark ise لإنيأعلم ve إِنِّي لأعْلم ifadeleridir. Müellifin verdiği lâfza göre rivayetin çevirisi "And olsun ki biliyorum" Humeydî'nin rivayetinde ise "Ben iyi biliyorum" şeklinde olmalıdır. Zira isti'nafiye cümlesinin başında gelen lam, kasem lamı iken إنَّ nin haberine dâhil olan lam ise tekid lamı olup cümleye pekiştirme anlamı katar.

Ayrıca mezkûr hadisimiz başta Buhârî ve Müslim[222] olmak üzere Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, Taberâni, İbnu Hibbân, Beğavî, İbni Asâkir, Ebû Yala vb. birçok muhaddis tarafından sahih senedlerle rivayet edilmiştir. Saydığımız bu âlimler tarafından rivayet edilen söz konusu hadis إني لأعلم إذا كنت عني راضية وإذا كنت علي غضبى şeklindedir.

Görüldüğü üzere müellifin istişhad ettiği hadis, mezkûr eserlerde çok az bir farklılıkla sahih senedlerle mevcuttur. Bu farklılık manaya etki etmediğinden hadisimizin sahih olduğu kanatine varmış bulunmaktayız.

---

[221] Bkz: Muhammed b. Fetuh el-Humeydî, **el-Cem'u Beyne's-Sahiheyn**, Daru İbni Hazm, Beyrut 2002, hn: 3243, c.4, s. 130.

[222] Buhârî; Nikâh, 107,(4930), Müslîm; Fedailu's-Sahabe, 2439.

Değerlendirme

İlgili bölümünü verdiğimiz hadisin tamamı Buhârî ve Müslim'de şu şekilde zikredilmektedir:

"حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**إِنِّي لَأَعْلَمُ إِذَا كُنْتِ عَنِّي رَاضِيَةً، وَإِذَا كُنْتِ عَلَيَّ غَضْبَى**» قَالَتْ فَقُلْتُ: وَمِنْ أَيْنَ تَعْرِفُ ذَلِكَ؟ قَالَ: " أَمَّا إِذَا كُنْتِ عَنِّي رَاضِيَةً، فَإِنَّكِ تَقُولِينَ: لَا وَرَبِّ مُحَمَّدٍ وَإِذَا كُنْتِ غَضْبَى، قُلْتِ: لَا، وَرَبِّ إِبْرَاهِيمَ " قَالَتْ قُلْتُ: أَجَلْ، وَاللهِ يَا رَسُولَ اللهِ مَا أَهْجُرُ إِلَّا اسْمَكَ."

Ebû Usâme, Hişam'dan, Hişam babasından, o da Hz. Aişe'den naklen rivayet etmiştir: Aişe şöyle demiştir: "Allah Rasûlü (s.a.v) bana şöyle dedi: "Ben, senin benden razı olduğun ve dargın olduğun zamanları iyi biliyorum." Ben, "Bunu nereden biliyorsun" dedim."Benden hoşnut olduğun zaman Hayır! Muhammed'in rabbi hakkı için, dargın olduğunda ise İbrahim'in rabbi hakkı için diyorsun" buyurdu. Ben de"Evet! Allah'a yemin olsun ki yalnızca senin ismini kullanmayı terk ediyorum" dedim."

Bu vb. hadislerde Hz. Aişe'nin Peygamberimizi çok kıskandığını ve kıskançlığı sebebiyle kızgın olduğu zamanlarda Hz. Peygamberin ismini kullanmayı terk ettiğini anlıyoruz. Hz. Aişe'nin, sevgi ve saygısının devam ettiğini hadisin sonunda "Ben yalnızca ismini terk ediyorum" ifadesinden anlıyoruz. Zira Hz. Peygamber'i (s.av) sevmemek büyük günahlardan sayılır.[223]

5. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: **"لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ"**

Ebû Usâme, Hişam'dan, Hişam babasından, o da Hz. Aişe'den naklen rivayet etmiştir:"Ümmetime ağır geleceğinden endişe etmeseydim, her namaza durduklarında misvak kullanmalarını emrederdim."

[223]Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, c. 15. s. 203.

İbni Mâce, taharet, 7[224]; **Ebû Dâvûd**, Taharet, 24[225]; **Tirmizî**, Taharet, 18[226]; **Nesâî**, Taharet,7[227].

Hadisin İstişhâd Mahalli

Arap dilinde لولا'nınimtinaiye, tahdid, arz ve tevbih olmaküzeredört kullanımı vardır:

İbni Hişam, *Kavaid'ul-İrab* metninde imtinaiye olan لولا'nın tanımını حرف تقتضي امتناع جوابه لوجود شرطه şeklinde yapmıştır. لولا şart ve cevap isteyen bir harftir. Şartının varlığı cevabının mümteni' olmasına sebep olur. Genellikle haberi hazfedilen isim cümlelerine dâhil olur. لولا زيدلاكرمتك örneğinde görüldüğü üzere Zeyd'in varlığı, muhataba ikram etmeye mani olmuştur. Haber olan موجود ise mahzuftur. Söz konusu hadisimiz ise bu tanıma zahiren uymamaktadır. Zira لولا أن أشق على أمتي لأمرتهم بالسواك cümlesinde şart olan meşakkat mevcut iken cevap olan misvak emri mevcut değildir. Hâlbuki لولا'nın kaidesi bunun tersini yani; meşakkatten sebep emrin varlığını gerektirmektedir. Bu ise maksadın tersi bir anlam ifade etmektedir. Müellif burada hadisin لولا مخافة أن أشق على أمتي لأمرتهم امرا ايجابيا بالسواك şeklinde tevil edildiğini dolayısıyla لولا'nın kaidesinin geçerli olduğunu dile getirmiştir. Yani ümmete ağır gelme endişesinin varlığı misvağı vucubi olarak emretmeye engel olmuştur.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Müellifin kitabında istişhâd ettiği hadis, Kütüb'ü tis'a içerisinde Ebû Dâvûd Tirmizî, İbn Mâcê, Nesâî, Müsned ve Dârimî'de geçmektedir.[228] Buhârî ve Müslim'de ise çok yakın lafızlarla yer almaktadır.[229] Hadisimiz Kütüb'ü Sitte dışında Beyhakî, İbni Ebi Şeybe, Taberâni, Tahâvî, İbni Hibbân, Bezzâr ve daha nice âlim

---

[224] hn: 287.
[225] hn: 47.
[226] hn: 22-23.
[227] hn: 7.
[228] Dârimî, Salât, 169(1525); Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2:43(607).
[229]Buhârî'nin rivayeti: لولا أن أشق على أمتي أو على الناس لأمرتهم بالسواك مع كل صلاة şeklindedir. عِنْدَkelimesi yerine مع kelimesi kullanılmıştır. Müslîm'de ise لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ şeklindedir. Ümmet kelimesi yerine müminler kullanılmıştır. bkz: Buhârî, Cum'a, 7 (847) Müslîm, Taharet, 252.

tarafından mezkûr lafız ile rivayet edilmiştir.[230] Aynı anlamı ifade eden yüze yakın rivayet tespit etmiş bulunmaktayız.

Tirmizî mezkûr hadis hakkında şunları söylemektedir: "Bu hadis Zeyd b. Halid, Ebû Seleme, Muhammed b. İbrahim, Muhammed b. İshak yoluyla rivayet edilmiştir. Ebû Seleme'nin, Ebû Hüreyre ve Zeyd b. Halid ikilisinden rivayeti daha sahihtir. Bu hadis başka yollarla da Ebû Hüreyre'den rivayet edilmiştir. Pek çok yönden rivayet edilmesi bu hadisi sahih hale getirmiştir. Muhammed b. İsmail (Buhârî) Ebû Seleme'nin, Zeyd b. Halid'den rivayetini daha sahih kabul eder. Ayrıca bu konuda Ebû Bekr, Ali, Aişe, İbnu Abbas, Huzeyfe, Zeyd b. Halid, Enes, Abdullah b. Amr, İbn Ömer, Ümmü Habibe, Ebû Ümâme, Ebû Eyyûb, Temam, İbnu Abbâs, Abdullah b. Hanzala, Ümmü Seleme, Vâsile ve Ebû Musa'dan da rivayet mevcuttur."[231] Şuayb el-Arnavut ve Elbânî vb. birçok çağdaş muhakkik sahih olduğuna kaildirler.[232]

Bu bilgiler ışığında hadisimizin sahih olduğuna kanaat getirmiş bulunmaktayız.

Değerlendirme

İslâm dini maddî ve manevî temizliğe önem vermektedir. Şahsî ve toplumsal sıhhat için Namaz ve boy abdesti, saç sakal tıraşı, tırnak kesimi, ağız ve diş temizliği başta olmak üzere hadislerde temizlik çokça vurgulanır.

Misvak diş temizliği için kullanılan her eşyaya verilen isimdir. Peygamber efendimizin Erak ağacının dallarından yapılan misvaklar ile dişlerini fırçaladığı bilinmektedir. Namaz, abdest ve Kur'an tilavetine başlanacağı zaman, uykudan uyanıldığı ve ağız kokusunun değiştiği zamanlarda misvak kullanmak müstehaptır. Şafiî mezhebine göre Oruçlunun öğleden sonra misvak kullanması ise mekruhtur. Zira oruçlunun ağız kokusunun Allah katında değerli olduğu hadislerde geçmektedir.

[230] Beyhakî, Sünen-i Kübra, 1:60(156); İbni Ebi Şeybe Musannef, 2:213(1797); Taberani, Mu'cemu'l-Kebir, 5: 243(5223); Tahâvî, Şerhu Meâni'l-Asar, 1:43(228); İbni Hibbân, 3: 350(1068); Bezzâr, Müsned, 18:170(151).

[231] Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, **Sünen-i Tirmizî**, thk; Ahmed Muhammed Şakir, Mektebetü Ve Matbaatü Mustafa El-Babi el-Halebî, Mısır 1977, c.1 s. 34.

[232] Ebû Dâvûd, Sünen, thk; Şuayb El-Arnavut, c.1 s. 35; Nesaî, Sünen, thk: nasıruddin Elbânî, c.1 s. 12.

Misvağın dal veya herhangi sert bir maddeden mamul olması arasında bir fark yoktur.[233]

Misvakla alâkalı hadislere baktığımızda Allah Resulü'nün(s.a.v) misvağı hemen her durumda kullandığı ve çokça tavsiye ettiğini görmekteyiz. Söz konusu hadisimizde Peygamberimizin ümmetine ağır gelir endişesi misvağı zorunlu kılmasına engel olmuştur. Bundan Peygamberin misvağı sürekli kullanmaya teşvik babında zikrettiğini anlıyoruz. Ayrıca Hadiste geçen misvak tavsiyesinden kastın diş temizliği olduğu anlaşılmalıdır. Dolayısıyla misvak emrini malûm ağaç dalına indirgemek sünnetin yanlış anlaşılmasına sebep olacaktır.

6. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

"لَوْلَا قَوْمُكِ حَدِيثُو عَهْدٍ فِي الاسلام لَهَدَمْتُ الْكَعْبَةَ"

"(Ey Aişe!) Kavmi'nin İslâmiyet'e girişi yeni olmuş olmasaydı Kâbe'yi yıkardım"

Hadisin İstişhâd Mahalli

لولا-i imtinaiye, haberi hazfe giden isim cümlelerine hastır. Dolayısıyla haberinin, her fiilde zımnen bulunan وجود ve حصول gibi كون مطلق diye ifade edilen bir kelime olmalıdır. لولا زيد لاكرمتك örneğinde görüldüğü üzere haber olan موجود malum olduğu için vacibi olarak hazfedilmiştir. Şayet haber, kevn-i mukayyed olursa o zaman hazfe gitmesi caiz olmadığı gibi لولا'nın haberinin hazfedilmesi vacip olduğundan zikredilmesi de caiz olmaz. Dolayısıyla لولا زيد قائم örneğinde haber olan قائم bu haliyle kullanılamaz. Bu durumda yapılacak iki şey vardır: birincisi: haber olan قائم takdim edilerek زيد'e izafe edilir. Netice'de haber yine kevn-i mutlak olarak takdir edilir ki bu takdir لولا قيام زيد şeklinde olur. İkincisi: mezkûr örnek, لولا أن زيدا قائم şeklinde takdir edilir. أن isim ve haberi ile birlikte mübteda olur ve haberi موجود

[233]Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, c. 3. s. 142-144.

olarak takdir edilir. لولا'nın haberinin vacibi olarak hazf edilmesi gerektiğinden bu iki takdir gerekli görülmüştür. Ancak bir görüşe göre haber hazfedildiğinde bilinemeyecek bir kevn-i mukayyad olursa o zaman zikredilmesi vacip olur.

Örnek: **لولا قَوْمَكِ حَدِيثُو عَهْدٍ في الاسلام لَهَدَمْتُ الْكَعْبَةَ**

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadise mezkûr hali ile hiçbir kaynakta rastlayamadık. Ancak başta Buhârî, Müslim ve Tirmizî olmak üzere birçok hadis kaynağında hadisimizle aynı manaları ihtiva eden yakın lafızlı rivayetler bulunmaktadır.[234] Bulunan hadislerin hemen hepsinde müellifin zikrettiği في الاسلام ibaresi yerine بِشِرْكٍ, بالجاهلية ve بكفر ibareleri yer almaktadır. Maturidî tefsirinde[235] senedsiz olarak zikredilen لولا أنَّ قومك حَديثُو عَهْد بالإسْلام hadisi ise mezkûr hadisimize en yakın versiyondur.

Müslim'deki rivayet şu şekildedir:

عنعَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: **" يَا عَائِشَةُ، لَوْلَا أَنَّ قَوْمَكِ حَدِيثُو عَهْدٍ بِشِرْكٍ، لَهَدَمْتُ الْكَعْبَةَ،** فَأَلْزَقْتُهَا بِالْأَرْضِ، وَجَعَلْتُ لَهَا بَابَيْنِ: بَابًا شَرْقِيًّا، وَبَابًا غَرْبِيًّا، وَزِدْتُ فِيهَا سِتَّةَ أَذْرُعٍ مِنَ الْحِجْرِ، فَإِنَّ قُرَيْشًا اقْتَصَرَتْهَا حَيْثُ بَنَتِ الْكَعْبَةَ "

Hz. Âîşe (r.a) dedi ki: Bana Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Yâ Âişe! Eğer kavmin şirkten yeni kurtulmuş olmasaydı ben Kâbe'yi yıkar da yere yapıştırararak (alçaltarak) tekrar inşa ederdim. Ona biri doğuya biri batıya bakan iki kapı açardım. Hicr tarafından da ona altı arşın yer katardım. Çünkü Kureyş Kâbe'yi bina ederken onu küçültmüştür" buyurdular.

Hadislerde geçen حديث عهد بعرس (yeni evlenmiş)[236], حديث عهد بربه (rabbi tarafından yeni gönderilmiş)[237], حديث عهد ببيعة (yeni biat etmiş)[238], حديث عهدبالنفاس

[234] Buhârî; İlim, 42,Müslîm; Hac, 96,Tirmizî, Hac, 47,(875).
[235] Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Elmaturidi, **Te'vilâtu Ehli's-Sünneti- Tefsiru Maturidî**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c.7 s. 411.
[236] Buhârî, Cihad,12.
[237] Müslîm, İstiska, 2.
[238] Müslîm, Zekât, 35.

(yeni lohusa olmuş)[239] vb. ifadeler حديث عهد terkibinin "bir işte yeni olmak ilk sefer karşılaşmak, yeni başlamak" gibi anlamlar ifade ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla müellifin rivayet ettiği hadisi "Kavminin İslâmiyet'e girişi yeni olmuş olmasaydı" şeklinde tercüme etmemiz gerekmektedir. Hakeza Hadis kaynaklarında bulduğumuz rivayetleri de "Kavmin küfür-şirk-cehaletten yeni kurtulmuş olmasaydı" şeklinde tercüme etmek gerekmektedir. Neticede İslâmiyet'e yeni girmiş olmak ve şirkten-cehaletten-küfürden yeni çıkmış olmak aynı anlamı ifade ettiğinden iki rivayet arasında mana açısından bir tezadın olmadığı anlaşılmaktadır.

Netice itibari ile müellifin istişhad ettiği hadisin sahih kabul edildiğini söyleyebiliriz. Nitekim rivayetler arasında lâfzî farklılıklar olsa da mana ciheti ile bir birlik söz konusudur.

Değerlendirme

Hz. İbrahim'in oğlu İsmail ile inşa ettiği Kâbe, üzerinden uzun yıllar geçmiş, sel ve yangınlar sebebiyle çok zarar görmüştü. Bu durumu gören Kureyş Kâbe'yi tekrar inşa etmek istedi. Cidde yakınlarında karaya vurmuş bir gemiden haberdar olan Kureyş, gemi sahibinden geminin kerestelerini satın aldılar. Geminin sahibinin mimar olduğunu öğrenince de onu kendileriyle Mekke'ye getirdiler. Aldıkları kerestelerle daha önce üstü açık olan Beytullah'ın çatısını yaptılar. Kureyş Kâbe'nin inşası için helâl kazanç dışında bir mal kabul etmedi. Helâl kazançları yeterli olmayınca Hicr-i İsmail'i Beytullah'a dâhil edemediler. Ve iki kapısı olan Beytullah'ı tek kapılı olarak inşa etmek zorunda kaldılar. Bu sırada 35 yaşında olan Peygamber efendimiz bizzat Beytullah'ın inşasına katılmış Hacer'ül-Esved'i yerine koymada hakemlik etmiştir.[240]

Mezkûr hadis درء المفاسد اولى من جلب المصالح külli kaidesine delil hükmündedir. Maslahatların celbi ile mefsedetlerin def'i çatıştığında aralarını cem etmek mümkün değilse o zaman mefsedeti defetmek evlâ olur. Zira Peygamberimiz de aynı yolu benimsemiştir. Söz konusu hadislerde de nakledildiği üzere Allah Resulü (s.a.v)

[239] Müslîm, Hudud, 7.
[240] Muhsin Demirel, **Evrensel Peygamber Hz. Muhammedin Hayatı**, Seyda Yayınları, Diyarbakır 2018, c.1 s.136-139.

Kâbe'yi Hz. İbrahim'in temeli üzere, Hicr-i İsmail'i dâhil ederek ve iki kapılı olarak inşa etmek istemiş ancak yeni Müslüman olanların bunun bir maslahat olduğunu kavrayamayacaklarını bildiğinden bu fikrinden vazgeçmiştir. Ayrıca bu hadisten yöneticilerin tebaanın sevgi ve muhabbetini kazanmak için çaba sarf etmeleri gerektiği, nefrete sebep olabilecek her türlü davranıştan kaçınmaları gerektiği anlaşılmaktadır.

Harun Reşit Mâlik b. Enese Beytullah'ı yıkıp İbni Zübeyr'in temeli üzere bir daha inşa etmenin hükmünü sormuştur. Mâlik b. Enes: "Ey Müminlerin Emiri! Allah hakkı için bu evi meliklerin oyuncağı haline getirmeyin! Böyle yaparsanız her gelen melik Beytullah'ı yıkıp yeniden inşa etmek isteyecektir. Böylelikle Beytullah'ın heybeti kalmayacaktır." demiştir.[241]

Konu ile ilgili hadislerden fert ve toplumların değer yargılarını gözetmeden yapılacak her türlü reformun fayda yerine zarar vereceğini ve nefrete sebep olabilecek her türlü girişimden uzak durulması gerektiğini anlamaktayız. Dayatmadan sevdirerek benimsetme ve hikmetini anlatarak bilinçlendirme, değişime sebep olan en büyük unsurdur.

7. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

" نعم العبد صهيب لو لم يخف الله لم يعصه "

"Süheyb ne güzel bir kuldur. Şayet o Allahtan korkmasaydı yine O'na isyan etmezdi."

Hadisin İstişhâd Mahalli

لو'in 5 kullanımı mevcuttur. Bunlardan birisi geçmiş zamanda şartiye oluşudur: İbni Hişam Kavaid metninde لو -i şartiye'nin tanımını حرف تقتضي امتناع ما يليه واستلزامه لتليه şeklinde yapmıştır. Yani لو şartının mümteni' olmasını ister ve bunu

[241] Ebû Amr Yusuf b. Abdillah b. Muhammed b. Abdilber En-Nemîrî el-Kurtubî, **el-İstizkâr**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, c.4, s.188.

cevabın mümteniliği için gerekli kılar. Örnek: "ولو شئنا لرفعناه بها."[242] "Eğer biz dileseydik onu o ayetlerle yükseltirdik." şeklinde çevirebileceğimiz bu ayette şart olan "Allahın dilemesi" mümteni' olduğu için cevap olan Bel'amın yükselmesi de mümteni'olmuştur. Çünkü sebeb olan مشيئة mümteni olunca müsebbeb olan رفعة da mümteni olur.

Bazılarının لو'intanımını حرف إمتناع لإمتناع şeklide yapmaları yanlıştır. Çünkü نعم العبد صهيب لو لم يخف الله لم يعصه hadisinde şart mümteni olmasına rağmen cevap mümteni' değildir. Burada cevabın mümteni' oluşu bir değil iki sebebe bağlanmıştır. Birinci sebep Allah'tan korkmak iken ikinci sebep Allah'ın sevgisini kazanmak ve O'nu yüceltmektir. Süheyb'in isyan etmemesinin birinci sebebi olan korku mümteni' olsa bile o yine de isyan etmez çünkü bir başka sebep olan ta'zim mevcuttur. Burada her iki sebep mevcut olduğundan isyan söz konusu değildir.

لو hakkında söylenebilecek en güzel şey şudur: لو cevabının sübutu ve imtina'ına kat'i surette bir etkisi yoktur. O ancak şartını mümteni kılar. Yani şartı müspet ise menfiye menfi ise müspete çevirir. Şayet cevap için şarttan başka bir sebep yoksa o zaman şartın mümteni oluşundan cevabın da mümteni oluşu lazım gelir. لو كانت الشمس طالعة فالنهار موجود örneğinde olduğu gibi gündüzün oluşması için zikredilen tek sebep güneşin doğuşudur. Dolayısıyla Güneş'in doğmaması gündüzün oluşmamasını gerekli kılmıştır. Ancak şayet cevabın sübutu için şarttan başka bir sebep varsa o zaman cevap mümteni' olamaz. Buna örnek olarak izahını yaptığımız söz konusu hadisimiz zikredilmiştir.

Ayrıcaele alacağımız bir sonraki hadis olan انها لولم تكن ربيبتي في حجري ما حلت لي، لأنها بنت أخي من الرضاعة hadisi de son zikrettiğimiz kaideye örnek mahiyetindedir. Allah Resulü (s.a.v) bu hadiste Ebû Seleme'nin kızı Dürre ile evliliğinin helal olmayışını üvey kızı olması ve sütkardeşinin kızı olması şeklinde iki sebebe bağlamaktadır. Dürre üvey kızı olmasa bile ikinci sebep olan sütkardeşinin kızı oluşundan dolayı cevap olan ما حلت لي mümteni olmamıştır.

[242] Araf, 176.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Sahavî, *Makasid'ül-Hasene* adlı eserinde bu hadisle alakalı şunları aktarmaktadır: "Hz. Ömer'e ve Peygamber efendimize nispet edilen bu hadis; usul, meâni ve dil ulemâsı tarafından şöhret bulmuş bir rivayettir. Hocam Askalânî, bu hadisi İbnu Kuteybenin *Müşkilu'l-Hadîs* adlı eserinde senedsiz olarak bulduğunu ve İbnu Kuteybe'nin bu hadisten Süheyb'in Allah'a itaatinin O'na olan sevgisinden kaynaklandığını kastettiğini nakletmiştir. Ebû Nuaym ise *Hilyet'ül-Evliya* adlı eserinde Abdullah b. Erkam tarikiyle şu hadisi rivayet etmiştir; "Erkam (dedi ki); Ben İbn Abbas ve Müsevver b. Mahzeme ile birlikte Ömer b. Hattab'ın vefatına şahit oldum. Ömer b. Hattab dedi ki: Ben Resulullah'ı şöyle derken işittim; *"Salim, Allah'ı çokça sever. Şayet o Allahtan korkmasaydı yine O'na isyan etmezdi".*[243] Bu hadisin senedi zayıftır. Ayrıca Ebû Nuaym Hz. Ömer'e nispet edilen şu hadisi de rivayet etmiştir: *Hz Ömer dedi ki; "Şayet ben Sâlim'i kendimden sonra halife tayin etseydim ve Rabbim bana "Ey Ömer! Bunu yapmana sebep olan nedir?" diye sorsaydı; Ben " Ey Rabbim! Ben, senin Nebini(s.a.v)"Sâlim Allah'ı kalbi ile seviyor" dediğini işittim."*[244] *diye cevap verirdim."* Bu rivayet İbnu Kuteybe'nin sözünü teyit etmektedir."[245]

İmam Subkî, *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde detaylı araştırmalarına rağmen bu hadisi, ne Peygamber efendimizden merfu olarak ne de Hz. Ömer'den mevkuf olarak gördüğünü söylemiştir. Hafız Irakî, bu hadisin aslının olmadığını ve hiçbir kaynakta senedine rastlamadığını ancak bazı nahivcilerin hadisi senedsiz olarak Hz. Ömer'e isnad ettiklerini söylemiştir. Ayrıca, Şümnî, Demameynî, Zerkeşî ve Süyûtî de bu hadis hakkında diğer ulemânın dediği gibi aslının olmadığını ve Sâlim hakkında

---

[243] Hadisin Arapça metni şu şeklidedir: "إن سالما شديد الحب لله عز وجل لو كان لا يخاف الله ما عصاه"

[244] Hadisin Arapça metni şu şeklidedir: "لو استخلفت سالما مولى أبي حذيفة، فسألني ربي: ما حملك على ذلك لقلت: رب سمعت نبيك صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول: إنه يحب الله حقا من قلبه. Hadisin Kaynağı İçin Bakınız; Süyûtî, **Cami'ul Ahadis**, Müsnedu Ömer b. Hattap Hn: 30473.

[245] Muhammed Abdurrahman es-Sehâvî **el-Makâsid'ül-Hasene fi Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-müştehire ale'l-Elsine,** thk: Muhammed Osman el-Heşt, Dar'ul Kitab'ul-Arabî, Beyrut, 1985, s. 521, c.1 s. 709.

benzer bir rivayetin olduğunu dile getirmişlerdir.[246] Sâlim hakkındaki rivayetinde zayıf - mevzu olduğu ifade edilmiştir.

Bu bilgiler ışığında müellifin istişhad ettiği hadisin uydurma olduğu, hadisin Hz. ömer'e dayandırılmasının ve aynı rivayetin salim hakkında vurudununda sağlam kaynaklara dayanmadığı görülmüştür.

8. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

انها لولم تكن ربيبتي في حجري ما حلت لي، **لأنها بنت** أخي من الرضاعة

"Şayet O (Ümmü Seleme'nin kızı Dürre) benim evimde bulunan üvey kızım olmasaydı yine de bana helal olmazdı. Çünkü o benim sütkardeşimin kızıdır."

Hadisin İstişhâd Mahalli

Hadisin istişhâd mahalli ile alakalı gerekli izahat bir önceki hadiste yapılmıştır.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Elimizde *Hallu'l-Meâkıd* adlı eserin iki el yazma nüshası bulunmaktadır. Hadisimiz bir nüshada yukarıda verdiğimiz şekilde nakledilirken diğer nüshada ise انها لو لم تكن ربيبتي في حجري ما حلت لي، **لأنها لإبنة** أخي من الرضاعة şeklinde zikredilmiştir. Hadisimize bu iki nüshada geçtiği şekli ile hiçbir hadis kaynağında rastlayamadık. Ancak hadisimiz Buhârî ve Müslim başta olmak üzere birçok kaynakta çok yakın lâfızlarla rivayet edilmiştir.

Kaynaklarda bulunan şekli ile hadisimiz, Buhârî Müslim, Nesâî, Ebû Dâvûd, İbni Mâce, Ahmed b. Hanbel, İbni Hibbân, Ebû Avâne, Taberâni ve daha nice muhaddis tarafından farklı senedlerle rivayet edilmiş, bazı tariklerinde zayıflık

[246] Nureddin Ali b. Muhammed Molla Aliyyu'l Kâri, **el-Esrar'ul-Merfua Fil'-Ahbar'il-Mevdua-Mevduat'ul-Kubra,** Daru'l-Emane-Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1971,c. 1 s. 372.

olmasına rağmen genel itibarla sahih kabul edilmiştir.[247] Çağdaş muhakkiklerden Şuayb el-Arnavut ve Elbânî de sahih olduğunu söylemişlerdir.

Mezkûr rivayetin kaynaklarda geçen hadislere lâfzen çok yakın olması ve kitabın iki nüshası arasındaki farklılıkların küçük olması, hadisin bir hata sonucu yanlış yazılmış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Neticede müellifin istişhad ettiği hadisin manasın etki etmeyecek küçük farklılıklarla sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Söz konusu hadis *Sahîh-i Müslim*'de şu şekilde geçmektedir..

عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ أُمِّ سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ بِنْتِ أَبِي سُفْيَانَ، قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ لَهُ: هَلْ لَكَ فِي أُخْتِي بِنْتِ أَبِي سُفْيَانَ؟ فَقَالَ: «أَفْعَلُ مَاذَا؟» قُلْتُ: تَنْكِحُهَا، قَالَ: «أَوَ تُحِبِّينَ ذَلِكِ؟» قُلْتُ: لَسْتُ لَكَ بِمُخْلِيَةٍ، وَأَحَبُّ مَنْ شَرِكَنِي فِي الْخَيْرِ أُخْتِي، قَالَ: «فَإِنَّهَا لَا تَحِلُّ لِي»، قُلْتُ: فَإِنِّي أُخْبِرْتُ أَنَّكَ تَخْطُبُ دُرَّةَ بِنْتَ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: «بِنْتَ أُمِّ سَلَمَةَ؟» قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: «**لَوْ أَنَّهَا لَمْ تَكُنْ رَبِيبَتِي فِي حِجْرِي مَا حَلَّتْ لِي، إِنَّهَا ابْنَةُ أَخِي مِنَ الرَّضَاعَةِ**، أَرْضَعَتْنِي وَأَبَاهَا ثُوَيْبَةُ، فَلَا تَعْرِضْنَ عَلَيَّ بَنَاتِكُنَّ، وَلَا أَخَوَاتِكُنَّ.[248]

Hz. Peygamber'in (s.a.v) Ümmü Seleme'nin kızı Dürre ile evleneceği hususunda bazı söylentiler duyan Ümmü Habibe Annemiz, Peygamberimize (s.a.v) kız kardeşi ile evlenmesini tavsiye etmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) baldız ile evlenmenin haram olduğunu kastederek bunu reddetmiştir. Bunun üzerine Ümmü Seleme'nin kızı Dürre ile evlenmek istediğini duyduğunu söylemiştir. Allah Resulü (s.a.v) mezkûr iki sebepten dolayı Dürre ile evlenmesinin haram olduğunu

[247]Buhârî, Nikâh, 26; Müslîm, Reda', 1449; Nesâî, Nikâh, 44; Ebû Dâvûd, Nikâh,6; İbn Mâcê Nikâh,34; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 44:245(26632); İbni Hibbân, Sahih, 9:422(4111); Ebû Avâne, Müstahrec, 3:111(4399); Taberânî, Mu'cem'ul-Kebir, 22:23(412), Beyhakî, Sünen-i Kübra, 5:185(5392).

[248]Müslîm, Reda',1449. Hadisin Türkçe metni şu şekildedir:"Zeyneb binti Ümmü Seleme'den, O da Ümmü Habibe binti Ebi Süfyân'dan naklen haber verdi. Ümmü Habibe şunu söylemiş: "Resulullah (s.a.v.) yanıma girdi de kendisine: "Kız kardeşimi, Ebû Süfyân'nın kızını ister misin?" Dedim. "Ne yapacağım?" diye sordu. "Nikâh edersin", dedim. Resûlüllah (s.a.v.) "Sen bunu diler misin?" dedi. "Ben senin bir tanen değilim, Şu halde bana hayırda kız kardeşimin ortak olmasını dilerim." dedim. Allah Resulü (s.a.v.) "O bana helal olmaz!" Buyurdu. "Ama ben senin Dürre binti Ebi Seleme'yi istemekte olduğunu haber aldım." dedim. "Ummü Seleme'nin kızını mı?" diye sordu. "Evet" dedim. "O benim evimde bulunan üvey kızım olmasa bile bana yine helâl değildir; çünkü o benim sütkardeşimin kızıdır. Onun babası ile beni Süveybe emzirmiştir. Artık bana kızlarınızı ve kız kardeşlerinizi arzetmeyin!" Buyurdular."

söylemiştir. Müslim, bu hadisi baldız ve üvey kız çocuğu ile evlenmenin haram olması babında zikretmiştir.

Hadiste sözü geçen Dürre, Hz. Peygamber'in (s.a.v) hanımı Ümmü Seleme'nin kızıdır. Kadı İyaz Müslim'in bazı ravilerinin bu kızın ismini Zerre olarak naklettiklerini ve Durre olarak bilinmesinin bir imla hatası olduğunu söylemiştir. Hadiste kişinin üvey kız çocuğu ve süt yeğeni ile nikâhının haram olduğu zikredilmektedir. Zira Dürre ile Peygamberimiz arasında Baba-kız ve Amca- yeğen yakınlığı söz konusudur. Dürre'nin Annesi peygamberimizin hanımı iken babası ise sütkardeşidir.[249]

Dâvûd ez-Zâhirî üvey kızın aynı evde yaşamak şartı ile nikâhının haram olduğunu aksi takdirde helal olduğunu söylemiştir. Nisa suresi 22. Ayette geçen وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ ifadesi ile hadisimizde geçen رَبِيبَتِي فِي حُجْرِي ifadesi zahiren Dâvûd'a delil olmaktadır**.** Ancak Davud'un dışında bütün ilim ehli, kişi ile üvey kızı arasında nikâhın mutlak anlamda haram olduğunu, naslarda bulunan "evlerinizde bulunan" kaydının ise hüküm ifade edecek tarzda bir kayıt olmadığını, genel bir vakayı bildirdiğini söylemişlerdir. Yani bu üvey kızlar genellikle üvey babalarının evinde yaşarlar anlamında kullanılan bir ifadedir.[250] ولا تقتلوا أولادكم خشية إملاق ayetinde yoksulluk korkusu ile çocuklarınızı öldürmeyin buyrulmaktadır. Burada yoksulluk korkusu olmadığı zaman öldürmenin caiz olduğu anlaşılamaz. Hakeza ولا تكرهوا فتياتكم على البغاء ان اردن تحصنا[251] ayetinde iffetli olmak isteyen cariyelerin fuhşa zorlanmaması emredilmektedir. Bu ayetten de kendi isteğiyle fuhuş yapan cariyelerin fuhşa zorlanabileceği anlamı çıkarılamaz. Bu konuda Dâvûd'un hilafına birçok delil mevcuttur.[252]

Hadiste geçen Süveybe Ebû Leheb'in azadlı cariyesidir. Hz. Peygamber'i Halime'den evvel kendisi emzirmiştir. Ümmü Habibe'nin peygamberimizle olan bu diyaloğu ise o günlerde baldız ve üvey kızla evlenmenin haram olduğunu

[249] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, c. 10, s. 25.
[250] İsra, 21.
[251] Nur, 33.
[252] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, c. 10, s. 26.

bilmemesinden kaynaklanmaktadır. Aksi takdirde Ümmü Habibe'nin peygamberimize haram olan bir şeyi teklif etmesi düşünülemez.[253]

9. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

"تصدقوا ولو بظلف محرق"

"Yanık bir paça ile dahi olsa sadaka veriniz."

Hadisin İstişhâd Mahalli

لو kelimesinin, mazi şartı, müstakbel şartı, masdariye, temenni ve arz olmak üzere 5 kullanımı vardır. İbn Hişâm *Kavâidu'l İrab* adlı esrinde لو'in bunlara ek olarak taklil için de kullanıldığını dile getirmiştir. Bu kullanıma söz konusu تصدقوا ولو بظلف محرق hadisi ve ele alacağımız bir sonraki اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ hadisi ile istişhâd etmiştir. Ancak müellifimiz, örneklerin ولو كان بظلف محرق ve ولو كان بشق تمرة şeklinde takdir edildiklerini, dolayısıyla örneklerde geçen لو kelimesinin şartiye olduğunu söylemektedir.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadise mezkûr şekli ile hiçbir hadis kaynağında rastlayamadık. Ancak Muvatta, Müsned, Beyhakî, Taberâni, İbni Hibbân vb. birçok hadis kaynağında aynı anlamda yakın lâfızlarla sahih ve hasen rivayetler bulunmaktadır.[254] Bu rivayetler genellikle رُدُّوا الْمِسْكِينَ وَلَوْ بِظِلْفٍ مُحْرَقٍ -رُدُّوا السَّائِلَ وَلَوْ بِظِلْفٍ مُحْرَقٍ (yoksul veya isteyene yanmış bir paça ile dahi olsa veriniz.) şeklindedir. Bazı rivayetlerde ise لَا تَرُدُّوا(boş göndermeyiniz-geri çevirmeyiniz) lâfzı ile yer almaktadır. Bazı hadis şerhlerinde hadisimiz mezkûr şekli ile senedsiz olarak zikredilmiş ancak hadis olduğu da iddia edilmemiştir.

---

[253] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, c. 10, s. 27.

[254] Muvatta, Cami', 3415; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 45:440(27450); Beyhakî, Sünen-i Kübra, 4:296(7749); Taberânî, Mu'cem'ul-Kebir, 1:219(716); İbni Hibbân, Sahih, 8:167(3374).

Bu bilgiler doğrultusunda müellifin istişhâd ettiği تصدقوا ولو بظلف محرق hadisinin manası itibarı ile sahih hadislere dayanmaktadır. Mezkûr rivayetlerde kullanılan lafızların mana cihetiyle aynı olması hadisimizin sahih olduğuna delildir.

Değerlendirme

Hadisimiz herkesin kendi bütçesine göre sadaka vermesi gerektiğine işaret etmektedir. Hiçbir sadakanın hor görülmemesi çok küçük dahi olsa fakiri ve isteyeni boş çevirmemek gerektiği vurgulanmaktadır. Hadislerde yanık bir hayvan ayağı veya yarım hurma tanesi ile dahi olsa sadaka vermenin, muhtaç olanı boş çevirmekten evla olduğu zikredilmiştir. Yanmış hayvan ayağı ve yarım hurma gibi ifadeler mübalağa için kullanılmıştır. Zira hadislerden bizzat yanık paça ve yarım hurma tanesi değil değeri düşük olan herhangi bir şey kastedilmiştir. إلتمس ولو خاتما من حديد hadisinde mehrin bizzat demir bir yüzük olması değil değeri düşük olan herhangi bir şey dahi olsa verilmesi gereken bir hak olduğu vurgulanmıştır.[255]

10. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

حدثنا سليمان بن حرب حدثنا شعبة عن أبي إسحق قال سمعت عبد الله ابن معقل قال سمعت عدي بن حاتم رضي الله عنه قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه و سلم يقول **(اتقوا النار ولو بشق تمرة)**

Adîy b. Hâtem (r.a) (dedi ki): Allah Resulü'nün şöyle dediğini işittim:**"** Yarım hurma ile dahi olsa sadaka veriniz."

Buhârî: Zekât, 9[256], Edeb,34[257],Rikâk, 49,51 [258]Müslim: Zekât,1016.

[255] Muhammed b. Abdulbaki, b. Yusuf, ez-Zürkâni, **Şerhu'z-Zürkâni ala Muvatta**, el-Mektebetü's-Sekafet'i't-Diniyye, Kahire 2003, c.4 s. 457; Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c.7 s. 120.
[256] hn:1351.
[257] hn:5677.
[258] hn: 6174, 6195.

Hadisin İstişhâd Mahalli

Hadisimiz bir önceki hadis ile birlikte taklil için kullanılan لو kelimesine örnek olarak zikredilmiştir. Gerekli bilgi bir önceki hadiste verilmiştir.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Ebû Ya'la ve Bezzâr mezkûr hadisi Muhammed b. İsmail b. Ali el-Visvâsi tariki ile Hz. Ebû Bekir'den rivayet etmişlerdir.[259] Bezzâr, Visvas'ın hadis uydurmakla itham edildiği için zayıf bir ravi olduğunu ve hadisi başka bir tarik ile bilmediğini dile getirmiştir. Dolayısıyla hadisin bu tarikle bir aslının olmadığı kanaatine varmıştır. Darekutni ise *el-İlel* adlı eserinde Visvas'ın zayıf bir ravi olduğunu ve hadisin bazı rivayetlerde Ebû Bekir ve Cabir'in rivayet zincirinden düşürülerek direk Şürahbil'den mürsel olarak rivayet edildiğini söylemiştir. Neticede mezkûr hadisimizin bu tarik ile zayıf olduğunu söylemiştir.[260]

Hadis yukarıdaki lafız ile Hz. Aişe, İbni Abbas, Ebû Hüreyre, Adiy b. Hatem, İbn Ömer, Ebû Ümâme ve Enes'ten rivayet edilmiştir. Biz hadisin, mevcut rivayetler arasında sahabe Adiy b. Hâtem'den Süleyman b. Harb- Şu'be b. Ebi İshak- İbn Muakkal tariki ile rivayet edilen versiyonunu naklettik. Bu sened ile hadis müttefakun aleyhidir. Hadis hakkında görüş bildiren hemen her muhaddis mezkûr sened ile hadisin Şeyhayn şartlarına göre sahih olduğunu ve ricalinde bir sıkıntı söz konusu olmadığı için isnadının sahih olduğunu dile getirmişlerdir. Çağdaş ulemâdan Şuayb el-Arnavut ve Elbânî de sahih olduğunu söylemişlerdir.[261]

Neticede hadisin senet ve metin açısından birçok versiyonun olduğunu ve *Sahihayn*'da geçen şekli ile sahih olduğunu söyleyebiliriz.

---

[259] Ebû Bekir Ahmed b. Ömer El-Bezzâr-, **El-Behru'z-Zehhar- Müsnedu'l Bezzâr**, Mektebetü'l Ulûmi Vel-Hikem, Medine, 1988, c.1 s. 160; Ebû Ya'la, Ahmed b. Ali El-Musili, **Müsned'u Ebû Ya'la**, Daru'l-Me'mun li't-türas, Dimeşk, 1984 c.1 s. 86.

[260] Ebûl Hasen Ali. b. Ömer ed-Darekutni, **El-İlel'ül Vâridetü fil-Ehâdîsin-Nebeviyye**, Darut-Taybe, Riyad 1985, c. 1 s. 222.

[261] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, thk: Şuayb el-Arnavut, c. 30, s.209; Muhammed b. Abdillah el-Hatip et-Tibrizî, **Mişkâtü'l-Mesâbih**, thk: Nasıruddin Elbânî , el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut 1979, c.3 s.1630.

Değerlendirme

Bir önceki hadiste gerekli izahat yapılmıştır.

11. HADİS

Hadisin Metni Ve Tahrîci

عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ أَنَّ عَائِشَةَ، " رَأَتِ امْرَأَةً يَكُدُّونَ رَأْسَهَا، فَقَالَتْ: **عَلَامَ تَنْصُونَ مَيِّتَكُمْ"**

Servi, Hammad'dan, İbrahim'in şöyle dediğini nakletmiştir: *"Hz. Aişe (vefat etmiş) bir kadının saçını taradıklarını görünce "Ölünüzün saçını neden tarıyorsunuz?"* dedi."

Abdurrezzak, Musannef, 3:436(6232); Beyhakî, Sünen-i Kübra, 3:548(6636)

Hadisin İstişhâd Mahalli

Arap dilinde **ما** kelimesinin 7'si ismiye 5'i harfiye olmak üzere 12 kullanımı vardır.[262]Bu kullanımlardan birisi de أي شيء anlamında istifham edatı oluşudur. Örnek: وما تلك بيمينك يا موسى[263]. "Ey Musa sağ elindeki nedir?" diye çevirebileceğimiz ayeti kerime de **ما**soru edatıdır.

ما-i istifhamiye mecrur olduğu zaman tahfif maksadıyla elifi hazfe gider. Örnek: يتساءلون **عم**[264] يرجع المرسلون فناظرة **بم** تنصون ميتكم[265]، **علام** ،. Görüldüğü üzere mecrur olan **ما**'ların elifleri kaide gereği sakıt olmuştur.

---

[262] ما' nın Kullanım Şekilleri Şunlardır: 1)**ما**-i Marife-i Tamme; فنعما هي 2) Mavsule: ما عند الله خير من اللهو ومن التجارة 3) Şartiye: ما احسن وما تفعلوا من خير يعلمه الله 4) İstifhamiye: وما تلك بيمنك يا موسى 5) Taaccubiye: مثلا ما بعوضة 8) Nafiye: ما زيدا 6) ما-i Mukadderi bi Şey'in: مررت بما معجب لك 7) Ma-i Nekire-i Mavsufe: هذا بشرا 9) Masdariye-i Ğayri Zarfiyye: بما نسوا يوم الحساب 10) Masadariye-i Zarfiye: ما دمت حيا 11) ما-i Kaffe: انما الله اله واحد 12) Zaide: لا اقسم.

[263] Taha, 17.

[264] Nebe,1.

[265] Neml,25.

Hadisin Sıhhat Derecesi

İbn Hacer hadisimiz hakkında şunları söylemiştir: "Muhammed b. Hasan bu hadisi Ebû Hanîfe'den Hammad, İbrahim tariki ile Hz. Aişe'den rivayet etmiştir.[266]Abdurrezzak *Musannef*'inde ve Ebû Ubeyd *Ğaribu'l-Hadis* adlı eserinde bu hadisi İbrahim en-Nehaî tariki ile muttasıl olarak zikretmişlerdir. Ancak Hadis İbrahim ile Hz. Aişe arasında kopukluk olduğundan munkatı'dır."[267]

İbn Mülakkan hadisin Beyhakî tarafından muallâk olarak zikredildiğini söylemiştir.[268] Zira Hadis Beyhakî'de senedi zikredilmeden وَرُوِيَ، عَنْ عَائِشَةَ şeklinde rivayet edilmiştir.[269]

İmam Muhammed'in Ebû Hanîfe'den rivayet ettiği hadisimizin ricali sika olup İbrahim Nehaî ile Hz. Aişe arasında inkita' olduğundan hadis munkatıdır. Mürseller arasında Nehaî'nin mürselleri sahih kabul edildiğinden mavkuf olan hadisimizin sahih olduğuna hükmedilmiştir.[270]

Değerlendirme

Hadiste geçen **تَنْصُونَ**'den saçın alna doğru uzatılması, saç perçeminin taranması kastedilmiştir. Vefat etmiş bir bayanın yıkandığı esnada saç perçeminin tarandığını gören Hz. Aişe bunu kerih gördüğünden "Ölünüzün saçını neden tarıyorsunuz?" diye sormuştur. Hz. Aişe'nin ölünün saçlarının taranmasından ziyade mübalağalı taranmasını eleştirdiği de yapılan yorumlar arasındadır.[271] Zira ölünce

[266]Bkz: Ebû Abdillah Muhammed b. Hasen eş-Şeybani, **Kitabu'l Âsâr**, Darul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty, hn: 227, c.2 s.25.

[267] İbni Hacer, **ed-Dirâye Fi Tahrîci Ahâdisi'l-Hidâye**, Daru'l-Marife, Beyrut 1403, c.1 s. 230; et-Telhisu'l-Hebir, Daru Edvau's-Selef, y.y,2007, c.3 s.1164.

[268] İbnu Mülakkın, e**l-Bedru'l-Munîr Fi Tahrîci'l-Ehâdisi Ve'l-Asâri'l-Vakiati Fi'ş-Şerhi'l-Kebir**, Daru'l-Hicret, Riyad 2004, c. 5 s. 205.

[269] Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa El-Beyhakî, **es-Sünen-i Kübra**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003**,** c. 3 s. 548.

[270]Kemaluddin, Muhammed b. Abdulvahid İbnu Hümmam el-Hanefi es-Sivasi, **Şerhu Fethu'l-Kadir ale'l-Hidâye Şerhu Bidayetü'l-Mübtedi**, Thk: Abdurrezzak Ğalip El-Mehdi, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, c. 2 s. 112; Zafer Ahmed Osmanî Et-Tehanevi, **İ'lau's-Sünen**, thk: Muhammed Taki Osmanî, Umdetül-Kur'an ve Ulumu'l-İslamiyye, Karaçi 2009, c.8 s. 219.

[271] İbni Hacer, **ed-Dirâye Fi Tahrîci EhÂdisi'l-Hidaye,** Daru'l-Mârife, Beyrut**,** t.y**.** c. s. 230.

gevşeyen vücuttan kılların kopma ihtimali vardır. Şafii de geniş tarak kullanma şartı ile birbirine karışmış saçların taranabileceğini söylemiştir.[272]

İbn Mülakkan *"Gelinlerinize yaptığınız her şeyi ölülerinize de yapın"*[273] anlamındaki hadise hiçbir yerde rastlamadığını ayrıca İbnu Salah'ın Gazali'nin "el-Vesit" adlı eserinde zikrettiği *"Dirilerinize yaptığınız her şeyi ölülerinize de yapın"*[274] anlamındaki hadisi araştırdığını ancak bulamadığını söylemiştir. Bu hadislerin hilafına Beyhakî tarafından muallâk olarak zikredilen hadise istinaden ölülerin saçlarının taranmaması gerektiğini dile getirmiştir.[275]

2.3. ŞERHU KATRÜ'N-NEDÂ'DA İSTİŞHÂD OLARAK ZİKREDİLEN HADİSLER VE BUNLARIN SIHHAT DERECELERİ

2.3.1. İbni Hişam ve Şerhu Katrü'n-Nedâ

Tam ismi Ebû Muhammed Cemaluddin Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişam'dır. Soyu Ensar'ı teşkil eden iki büyük kabileden bir olan Hazrec'e dayandığı için el-Ensari ve el-Hazreci, Mısır'da doğduğu için el-Mısri ve nahiv ilmindeki konumundan ötürü en-Nahvî nisbeleriyle tanınmıştır.[276]

Dedesinin dedesine nispetle İbni Hişam diye tanınan Abdullah b. Yusuf 807/1309'da Mısır, Kahire de doğmuştur. Zekâsı ve çalışkanlığı ile akranları arasında imtiyaz etmiştir. Nahiv ilminin temel bilgilerini İbnu Murahhal'den alan İbnu Hişam ayrıca İbnu Serrac, Tacuddin Ömer el-Fâkihi, İbnu Cemae, Tacuddin Ali et-Tibrizi ve Ebû Hayyan gibi büyük nahiv ulemâsından dersler almıştır. Kısa zamanda hocalarını geride bırakarak nahivde otorite olacak bir seviyeye yükselen İbni Hişam, "en-Nahvî" lakabı ile büyük bir şöhrete sahip olmuştur. Nitekim İbnu Haldun onun nahiv bilgisi hakkında şöyle demiştir; "Biz Mağrip'te iken Mısır'da İbni Hişam adında Sîbeveyhi'den daha âlim bir nahivcinin çıktığını duyardık".

---

[272] Ebû Muhammed Mahmut b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin Bedruddin el-Ayni, el-**Binaye Şerhu'l-Hidaye,** Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, c. 3 s. 189.

[273] Hadisin metni şu şekildedir: «افعلوا بميتكم مَا تَفْعَلُونَ بعروسكم»

[274] Hadisin metni şu şekildedir: «افعلوا بموتاكم مَا تَفْعَلُونَ بأحيائكم»

[275] İbnu Mülakkın, **el-Bedru'l-Munir fi Tahrîci'l-Ehâdisi Ve'l-Asari'l-Vakiâti Fi'ş-Şerhi'l-Kebir**, c. 5 s. 204-205.

[276] İbni Hişam, **Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda**, s. 5

Demameyni ise İbnu Hişam'ın oğluna babası hakkında şunu demiştir; "Şayet Sîbeveyhi yaşasaydı babanın yanında ders okuyup öğrencisi olmaktan başka bir çare bulamazdı." Bu gibi rivayetler İbni Hişam'ın döneminde nahiv ilminin otoritesi olarak kabul edildiğini göstermektedir.[277]

Nahiv ilmindeki mahareti ile tanınan İbni Hişam aynı zamanda fıkıh, tefsir meani ve sarf ilimlerinde de söz sahibi bir âlimdir. Şafiî fakihi ve muhaddis Tacud-Tebrizi Ali b. Abdullah'ın derslerine devam etmiştir. Tacul-Fakihanî Ömer b. Abdillah'tan O'nun Şerhu'l İşare'sini okumuş ve Bedreddin İbniCemae'den Kıraate dair eş-Şatıbiyye'yi okutma icazeti almıştır. Şafiî mezhebinde fakih derecesine ulaşan İbni Hişam daha sonra Hanbelî mezhebine intisap ederek Kahirede'ki el-Medresetül-Hanbeliyye'de fıkıh hocası olarak tayin edilmiştir. Kahire'de Kubbet'ül-Mansuriyye medresesinde de tefsir dersi vermekle görevlendirilmiştir.[278]

İbni Hişam'ın yayımlanan 14, başka kitapların dâhilinde kısa risaleler halinde basılan 4, yazma halinde bulunan 10, mevcudu bilinmeyen 16 olmak üzere nahiv ilminde toplam 44 adet eseri mevcuttur.[279]Bu kitapları arasında Kavaid'ul-İrab ve Şerhu Katrü'n-Nedâ önemine binaen Şark Medreselerinde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Ayrıca Şuzur'uz-Zeheb, İbni Mâlik'in *Elfiyye*'si üzerine yazdığı Evdah'ul-Mesalik ve öğrencilerin başucu kaynağı olan Muğnîl-Lebib an Kütübil Eârib adlı eserleri de büyük bir öneme sahiptir.

Hadislerini ele aldığımız *Şerhu Katrü'n-Nedâ* adlı eserinin tam adı "*Katrü'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ"* dır. Kitabın metni de İbn Hişam'a aittir. İbni Hişam kitabının mukaddimesinde "كافية لمن اقتصر عليها"[280] diyerek kitabının nahiv ilminde doyurucu bir içeriğe sahip olduğunu vurgulamıştır. Diğer nahiv ulemâsının nükteli ve sert ibarelerinin aksine İbni Hişam'ın kullandığı kolay ve anlaşılır dil üslûbu ve konuları ele alış tarzı, mezkûr kitabından iddia ettiği şekilde istifadeyi kolaylaştırmıştır. Kısa

[277] Abdulbaki b. Abdulmecid el-Yemani, **İşâretüt-Ta'yin fi Terâcimi'n-Nühâti Ve'l-Lüğâviyyin**, Melik Faysal İslami İlimler Araştırma Merkezi, Riyad, 1986 s. 403; M. Reşit Özbalıkçı, İbni Hişam En-Nahvî**, DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1999. c. 20, s. 74.

[278] Özbalıkçı, İbni Hişam En-Nahvî**, DİA,** s.74, Yusuf Sancak, **İbn Hişâm el-Ensari**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 14, Erzurum 1999, s. 201-202.

[279] Sancak, **İbn Hişâm el-Ensari**, s. 203-209.

[280] Nahiv ilminde tek bir kitap okumak isyeten kişiye kâfi gelecek bir içerikte olduğu anlamı kastedilmektedir.

sürede büyük bir şöhrete ulaşan bu kitap üzerine, önemine binaen birçok şerh ve hâşiye yazılmıştır. Eserin değerinin farkına varan Oryantalist Gaguver, Fransızcaya tercüme ederek Arapçası ile birlikte (1887-Leiden) neşretmiştir.[281]

İbn Hişam mezkûr eserinde başta Kur'an ayetleri ve hadisler ile istişhâd etmiştir. Hadislerle istişhâda mutlak olarak cevaz veren İbn Hişam Hadislerin bulunmadığı bir konuda Arap şiirine yönelmiştir. Kitabında birçok yerde hadis istişhâdı ile iktifa edip Arap şiirini terk etmesi hadisleri şiire tercih ettiğinin göstergesidir. Kitabında istişhâd ettiği şiir sayısı 149 iken hadis sayısı 18 olması ise şiirle istişhâdı önceliediğine delil sayılamaz. Zira Kitabında konu ile ilgili hadis bulunduğu halde şiirle istidlâl ettiği bir tek örnek mevcuttur.[282]

Biz burada *Şerhu Katru'n-Neda*'da istişhad edilen 18 hadisi tek tek değerlendirmeye çalışacağız.

1. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

حدثنا أبو موسى محمد بن المثنى قال: حدثنا سعيد بن سفيان الجحدري قال: حدثنا شعبة، عن قتادة، عن الحسن، عن سمرة بن جندب، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «**من توضأ يوم الجمعة فبها ونعمتْ، ومن اغتسل فالغسل أفضل**»

Semüre b. Cündeb'ten rivayetle Resulullah (s.a.v.) söyle buyurmuştur: "Her kim Cuma günü abdest alırsa -*sünnet sevabı veya ruhsat*- elde eder ve yaptığı şey pek güzeldir. Ve her kim gusül alırsa gusül efdaldir."

Ebû Dâvûd, Tahâret,125;[283]; Tirmizî, Cuma, 5[284]; Nesâî, Cuma, 9[285]; Ahmed b**.** Hanbel**,** Müsned;33: 344,346,392 (20176,20177, 20259).

---

[281] İman Ferhati, Halime Bukraha, **İbn Hişâm ve İhtiyaratuhu'n-Nahviyye Fi Kitabihi Şerhu Katru'n-Neda,** Şehid Hamme' Üniveristesi, Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, Cezair 2017, s.20-22

[282] Hikmet Abdulkerim Eğzavi Ğariz, **İbn'u Hişâm ve'd-Dersu'n-Nahvî fi Şerhi Katru'n-Neda**, Cereş Üniveristesi, Edebiyat Fakültesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

[283] hn:354.

[284] hn: 497.

[285] hn:1380.

Hadisin İstişhâd Mahalli

نِعْم ve بِئْس kelimelerinin fiil olup olmadıkları nahivciler tarafından tartışılmıştır. Ferra' ve Kufiler'den bir grup والله ما هي بنعم ve نعم السير على بأس العير örneklerinde isimlere has olan harfi cerlerin بِئْس ve نِعْم ye dâhil olduğunu ve dolayısıyla isim olduklarını söylemişlerdir.[286] الولد

İbni Hişam ise kendilerine ta-i tenisi sakine dâhil olduğundan dolayı بِئْس ve نِعْم kelimelerinin fiili mazi olduğunu söylemiştir. Bu görüşüne istişhâd olarak ise yukarıda zikrettiğimiz hadisi göstermiştir. Zira hadiste نِعْم ta-i tenisi sakine ile نِعْمَتْ olarak zikredilmiştir. Kûfîlerin vermiş olduğu örneklerde ise sıfat ve mevsufun hazfedildiğini ve sıfatın mamulünün ise yerlerine kaim olduğunu söylemiştir. Zira cümlelerin aslı ما هي بولد مقولٍ فيه نعم الولد ve نعم السير على عيرٍ مقول فيه بأس العير şeklindedir.[287]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Tirmizî, Mezkûr hadisin hasen olduğunu ve bu konuda Ebû Hüreyre, Enes ve Aişe'den de rivayetlerin bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca mezkûr hadisin tarikleri hakkında şöyle demiştir: Katade'nin ashabından bazıları bu hadisi Katâde, Hasan ve Semüre b. Cündeb tarikiyle rivayet etmiştir. Bazısı ise Katâde'den hasen yoluyla Peygambere ulaştırarak rivayet etmiştir. Yani sahabe olan Semure rivayetten düşülerek Mürsel olarak rivayet edilmiştir.[288]

Zeylaî, Nasbu'r-Râye adlı eserinde hadisimizin Semure b. Cündüb, Enes b. Mâlik, Câbir, Ebû Saîd el-Hudri, Ebû Hüreyre, İbni Abbas ve Abdurrahman b. Semure'den rivayet edildiğini söylemiş ve Hasen'in Semure'den sema' edip etmediği hususunda ihtilâf olduğunu ancak genel itibarla bu sema'ın sahih olduğunu dile getirmiştir.[289]

[286] İbnu Hişam, **ŞerhuKatru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s. 42.
[287] İbnu Hişam, **ŞerhuKatru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s. 42-43.
[288] Tirmizî, **Süneni Tirmizî**, c. 2 s. 370.
[289] Zeylaî, **Nasbu'r-Râye li-Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye**, c.1. s. 89.

Şuayb el-Arnavut ise Ebû Davûd tahkikinde şunları söylemiştir: "Hadisin ravilerinden olan Hasen müdellistir ve Semure'den sema ettiğini açıkça dile getirmemiştir. Bu babta Enes, Câbir, Abdurrahman b. Semure'den de tarikler mevcuttur. Hadisin mevcut tariklerinin hemen hepsinde zaaf bulunmasına rağmen tariklerin birbirini desteklemesi ile hadis, hasen li-ğayrihi mertebesine yükselmiştir."[290]

Değerlendirme

Hadiste geçen فبها'daki müennes zamir سنة veya رخصة kelimelerine raci' olduğundan fiil olan نِعْم'ye ta-i tenis-i sakine dâhil edilerek نِعْمت olarak zikredilmiştir. Bu nedenle biz de hadisin ilgili yerini "*Sünnetin sevabını veya ruhsatı elde eder"* şeklinde çevirdik.

Ashabı kiram ve sonraki dönem âlimleri bu hadisle amel ederek Cuma günü gusletmeyi tercih etmişlerdir. Ancak gusül yerine abdestin de kâfi geleceğini söylemişlerdir. Ulemâ ise sahabe efendilerimizin buamelihakkında ihtilâf etmiştir. Cumhur gusletmenin sünnet, gusül yerine abdest almanın ise ruhsat olduğuna kail iken bir kısım ulemâ ise gusletmenin vacip olduğunu söylemiştir. İmam Şafiî gusül almanın vacip olmayıp sünnet olduğunu ve kişinin abdest veya gusül almakta muhayyer bırakıldığını dile getirmiştir. Zira kendi ifadesiyle gusül almak vacip olmuş olsaydı gusül almadan mescide gelen Hz. Osman'a halife Hz. Ömer "git abdest al" demez "git gusül al da gel" derdi. Ayrıca Hz. Osman vacip olduğunu bilmesine rağmen guslü terk etmezdi.[291] Netice itibari ile Cuma günü gusletmenin sünneti müekkede, gusül yerine abdest almanın ise bir ruhsat olduğu kanaatindeyiz.

2.HADİS.

Hadisin Metni ve Tahrîci

كل الصيد في جوف الفرا

[290] Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as el-Ezdi es-Sicistani, **Sünen-i Ebi Dâvûd**, thk: Şuayb el-Arnavut, Dar'ur-Risalet'il-İlmiyye, Beyrut 2009, c. 1 s. 265.
[291] Tirmizî, **Süneni Tirmizî**, c. 2 s. 370, 371.

" Her av, yaban eşeğinin karnındadır"

Hadisin İstişhâd Mahalli

Eliflam'ı istiğrak, ferd ve sıfatların istiğrakı olarak ikiye ayrılır. Ferd istiğrakına وخلق الانسان ضعيفا[292] ayeti örnek verilebilir. Ayeti "*bütün insan efradı zayıf olarak yaratılmıştır"* şeklinde çevirmek mümkündür. Sıfat istiğrakına ise أنت الرجل örnek verilebilir. Buradaki anlam "*sen erkeklerin övülen bütün özelliklerini kendinde taşıyorsun"* şeklindedir.

Nahivciler ferd ve sıfat istiğrakını tanıyabilmek için şöyle bir kaide öne sürmüşlerdir: Şayet كل kelimesi elif lâm'ın yerine hakiki anlamda geçebiliyorsa o zaman buna "ferd istiğrakı" ve "istiğrakı hakiki" denilir. Bu sebeple ضعيفاوخلق الانسانayetini خلق كل واحد من جنس الانسان ضعيفا şeklinde takdir etmek mümkündür. Şayet كل kelimesi elif lâm'ın yerine mecazî anlamda geçebiliyorsa o zaman "sıfat istiğrakı" ve "istiğrak-ı mecazî" denir. أنت كل الرجل misalinde olduğu gibi. Bu örnekteki kullanım mübalâğa amaçlıdır. Arap dilinde mübalâğa amaçlı sıfat istiğrakı ise bilinen bir şeydir. İbni Hişam yukarıda zikredilen hadisi mübalâğalı istiğraka örnek vermiştir.[293]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Sahavî, *Mekasidu'l-Hasene* adlı eserinde mezkûr hadis hakkında şunları söylemiştir: "Râmhürmüzî (ö. 360/971) bu hadisi *el-Emsâl* adlı eserinde İbni Uyeyne, Vail b. Dâvûd, Nasır b. Asım el-Leysî tarikiyle zikreder. Bu Hadisin senedi ceyyid olmasına rağmen Mürseldir. Bunun bir benzeri Askeri'de جنب الفرا ve جوف الفرا lafızları ile yer almaktadır."[294] Aclunî de Sahavî ile birebir aynı şeyleri söylemiştir.[295]

Araştırmamızda hadisin sıhhati hakkında Sahavî ve Aclûnî'nin yorumları dışında bir şeye rastlayamadık. Ayrıca hadisin Râmhürmüzî'nin *el-Emsal* adlı

[292] Nisa,28.
[293] İbnu Hişam, **ŞerhuKatru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s.111.
[294] Sehâvî, **el-Makâsid'ül-Hasene fi Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-müştehire ale'l-Elsine,** c.1 s. 515.
[295]İsmail b. Muhammed b. Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ Ve Muzîlu'l-ilbâs amme' ştehera min'el-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs,** Mektebetül-Kudsî, Kâhire 1932. c.2 s. 121-122 hn: 1977.

eserinde Sahavî'nin iddiasının aksine في بطن الفرا şeklinde geçtiğini gördük.[296] Sahavî'nin Râmhürmüzî'den جوف الفرا şeklinde nakletmesi ise nüsha farklılığından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Dolayısıyla İbni Hişam'ın istişhad ettiği hadisin manasına muvafık yakın lazıflı rivayetlerin bulunduğuna ancak senedinin zayıf olduğuna kanaat getirdik.

Değerlendirme

Bu hadiste zikredilen كل الصيد في جوف الفرا cümlesibir Arap atasözüdür. Bu atasözüne sebep olan hadise ise şöyledir: Ava giden bir grup, ceylan tavşan ve yaban eşeği avlarlar. Ceylan ve tavşan avlayan ilk iki kişi avları ile övünürken yaban eşeği avlayan kişi çıkagelir ve avının büyüklüğü ile övünüp bütün avlara bedel olduğunu ima ederek كل الصيد في جوف الفرا" Bütün avlar yaban eşeğinin karnındadır"der. Bu söz Araplar arasında yayılır ve efradını cami olan her şey için atasözü haline gelir. Peygamberimiz de kendisini huzuruna geç aldığından şikâyet eden Ebû Süfyan'a kavminin ileri geleni ve hepsine bedel olduğunu ima ederek bu atasözünü kullanmıştır. [297]

3. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

حدثنا عبد الرزاق أخبرنا معمر عن الزهري عن صفوان بن عبد الله عن أم الدرداء عن كعب بن عاصم الأشعري وكان من أصحاب السقيفة قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول **(لَيْسَ مِنْ امْبِرِّ امْصِيامُ في امْسَفَرِ)**

Ka'b b. Âsım el-Eş'arî: Resulullah'ın (s.a.v) şöyle dediğini işittiğini rivayet etmektedir**:** "Seferde oruç tutmak iyilikten-hayırdan değildir."

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*: 39: 84 (23679).

[296]Ebûl-Hasen b. Abdurrahman b. Hellad er-Râmhürmüzî, **Emsâlu'l-Hadîsi'l Merviyyeti anin Nebiyyi Sallahu Aleyhi ve Sellem**, Müessesetü Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1988, c. 1. s. 119. hn: 82.
[297] Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ Ve Muzîlu'l-ilbâs amme' ştehera min'el-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs,** c.2. s.122.

Hadisin İstişhâd Mahalli

Elif lamı tarif'in lam'ının mim'e ibdal edilmesi Himyeri kabilesine ait bir lügat (lehçe-kullanım)tır. İbni Hişam, Peygamberimizin de bu lügat ile tekellüm ettiğini mezkûr hadisi delil göstererek dile getirmiştir.[298]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Zeylaî Nasbur-Raye adlı eserinde; Taberâni'nin mezkûr hadisi Mucem'inde Ahmed b. Hanbel tarikiyle rivayet ettiğini söylemiştir. Ayrıca Abdurrezzak'ın Ma'mer, Zührî, Safvân, Ümmü Derda', Ka'b b. Âsım el-Ensâri tarikiyle rivayet ettiğini ve hadisi aynı tarikle Müsned'e atfettiğini zikreder.[299] Şuayb el-Arnavut Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* tahkikinde mezkûr hadisin sahih olduğunu söylemiştir.[300] Humeydî *Müsned*'inde hadisin Zührî'den لَيْسَ مِنْ امْبِرّ امْصِيامُ في امْسَفَر şeklinde rivayet edildiğini nakletmiştir. Humeydî'nin Müsnedi'ni tahkik eden Hüseyin Selim ed-Dârâni ise hadisin isnadının sahih olduğunu dile getirmiştir.[301]

Hadisimiz Buhârî ve Müslim' de[302] لَيْسَ مِنْ الْبِرّ ان تصوموا فِي السَّفَر şeklinde rivayet edilmiştir. Ayrıca Tirmizî, Ebû Davûd, Nesâî ve Dârimî de لَيْسَ مِنَ الْبِرّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ şeklinde rivayet edilmiştir.[303] Sahih senedlerle zikredilen bu rivayetlerin mezkûr rivayeti mana cihetiyle desteklediklerini- ancak söyleyebiliriz.

Değerlendirme

"Seferde oruç tutmak hayırdan değildir." şeklinde çevirdiğimiz hadis himyeri lügatı versiyonu ile Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde sahih senedle geçmektedir. Aynı Hadis sebebi vürudu ile birlikte ليس من الْبِرّ الصِّيامُ في السَّفر şeklinde -eliflam'lı olarak- Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâcê ve Nesâî de geçmektedir. Buhârî bu hadisi ilgili konuya باب قول النبي صلى الله عليه و سلم لمن ظلل عليه واشتد الحر"ليس من البر الصوم في السفر" şeklinde bab başlığı yapmıştır.

---

[298] İbni Hişam, **Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s. 112.
[299] Zeylaî, **Nasbu'r-Râye li-Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye**, c.2. s. 461.
[300]Ahmed b. Hanbel, **Müsned** thk: Şuayb el-Arnavut, c.39 s. 84
[301]Humeydî, **Müsnedu'l-Humeydî**, 1996, c.2 s. 113. Hn: 888.
[302]Buhârî, Oruç, 35; Müslîm, Oruç, 1115.
[303]Tirmizî: Oruç, 18 (710) ; Ebû Dâvûd: Oruç, 43 (2407); Nesâî: Oruç, 46 (2555); Dârimî, 47 (1751).

Hadis Müslim'de şu şekilde zikredilmiştir:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَرَأَى رَجُلًا قَدِ اجْتَمَعَ النَّاسُ عَلَيْهِ، وَقَدْ ظُلِّلَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: «مَا لَهُ؟» قَالُوا: رَجُلٌ صَائِمٌ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِوَسَلَّمَ: **«لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تَصُومُوافِي السَّفَرِ»**

Cabir b. Abdullah (r.a) şöyle dedi: Peygamber efendimiz bir seferde esnasında insanların üzerine üşüştüğü ve gölgelendirilmekte olan bir adamı gördü ve "Ne'si var" diye sordu. "O oruçlu bir adamdır" cevabını verdiler. Bunun üzerine *"Seferde oruç tutmak iyilikten-hayırdan değildir"* buyurdu.

Bu rivayet sebebi vürudu olmadan mutlak olarak zikredilmiş rivayetleri açıklamaktadır.

Sefer de oruç tutmanın hükmü üzerine ulemâ ihtilâf etmiştir. Bazı zahiriler konu ile ilgili ayet[304] ve hadislerin zahirleri ile amel etmiş ve Ramazan ayında seferi iken oruç tutmanın sahih olmayacağını dolayısıyla geçerli olmadığından kaza edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Cumhur-u ulemâ ve bütün ehli fetva ramazanda yolcunun oruç tutmasının caiz olduğunu dolayısıyla orucun geçerli olduğunu söylemişlerdir. Mâlik, Şafiî ve Ebû Hanîfe zorlanmadan ve zarar görmeden oruç tutabilen yolcunun oruç tutmasının aksi durumda iftar etmesinin efdal olduğunu söylemişlerdir. Saîd b. Müseyyeb, Evzai, Ahmed b. Hanbel zorlansın veya zorlanmasın yolcunun oruç tutmasının efdal olduğunu dile getirmişlerdir. [305]

Konu ile ilgili gerek Kur'an-ı Kerim ayetleri ve gerekse Peygamber efendimizden varid olan hadislere baktığımızda seferde oruç tutmanın bir azimet, tutmamanın ise bir ruhsat olduğunu görmekteyiz. Zira kendisine "Seferde oruç mu tutayım yoksa iftar mı edeyim?" diye soran Hamza b. Amr el-Eslemi'ye "Dilersen tut dilersen tutma" demiştir.[306].

[304] Bakara,183-185
[305] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, c.7 s.229-230.
[306] İbn'ul-Esir el-Cezeri, **Cami'ul Usul fi Ehadisi'r-Resul**, Mektebetül-Hilvâni, Mektebetü Daru'l, Beyân Daru'l Melamih, Dımeşk 1971, hn: 4583, s. 397.

Özellikle günümüz ulaşım araçlarının sahip olduğu sürat ve konfor seferde oruç tutabilmeyi kolaylaştırmıştır. Buna rağmen dileyen iftar edebildiği gibi dileyen de oruç tutabilir. Ancak bu kolaylığa rağmen oruç tuttuğu takdirde zorlanacak veya zarar görecek kimsenin oruç tutması, hadisimizin sebebi vüruduna binaen -nefse eziyet olacağından- hayır olarak nitelendirilemez.

4.HADİS.

Hadisin Metni Ve Tahrîci

أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ عَنْ مَالِكٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ عَنْ ابْنِ مُحَيْرِيزٍ أَنَّ رَجُلًا مِنْ بَنِي كِنَانَةَ يُدْعَى الْمُخْدَجِيَّ سَمِعَ رَجُلًا بِالشَّامِ يُكْنَى أَبَا مُحَمَّدٍ يَقُولُ الْوِتْرُ وَاجِبٌ قَالَ الْمُخْدَجِيُّفَرُحْتُ إِلَى عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ فَاعْتَرَضْتُ لَهُ وَهُوَ رَائِحٌ إِلَى الْمَسْجِدِ فَأَخْبَرْتُهُ بِالَّذِي قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ فَقَالَ عُبَادَةُ كَذَبَ أَبُو مُحَمَّدٍ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ"**خَمْسُ صَلَوَاتٍ كَتَبَهُنَّ اللَّهُ** عَلَىالْعِبَادِ مَنْ جَاءَ بِهِنَّ لَمْ يُضَيِّعْ مِنْهُنَّ شَيْئًا اسْتِخْفَافًا بِحَقِّهِنَّ كَانَ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدٌ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ وَمَنْ لَمْ يَأْتِ بِهِنَّ فَلَيْسَ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدٌ إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ وَإِنْ شَاءَ أَدْخَلَهُ الْجَنَّةَ."

Ebû Muhayrız'dan şöyle rivayet edildiğine göre; Benî Kinane kabilesinden Muhdacî adında bir adam Şam'da Ebû Muhammed künyesi ile bilinen birinden "Vitir vaciptir" dediğini duydu. Muhdacî dedi ki: ben bunu duyunca hemen Ubade b. Samit'e gittim. Onu mescide giderken yakaladım ve ona Ebû Muhammed'in sözünü aktardım. Bunun üzerine Ubade şöyle dedi: "Ebû Muhammed yalan söylemiş(hata etmiş-yanılmış). Ben Resulullah'ı(s.a.v)söyle derken işittim: "Allah (c.c) sadece beş vakit namazı kullara farz kıldı. Her kim bu beş vakit namazı hafife alarak zayi etmezse Allah'ın o kişiyi cennete koyacağına ahdi vardır. Ve her kim bu namazları kılmazsa onun için Allah katında herhangi bir ahd yoktur. Dilerse azap eder dilerse cennete koyar."

Ebû Davûd, Namaz,335[307]; Nesâî, Namaz, 6[308]

Hadisin İstişhâd Mahalli

Mübteda ve haberde asıl olan mübtedanın marife, haberin ise nekre olmasıdır.

[307] hn: 1420.
[308] hn:461.

Ancak mübteda nekre de gelebilir. Bu ise mübtedanın âmm veya has olduğu durumlarda geçerlidir. Âmm olan mübtedaya örnek olarak أءلهٌ مع الله[309] ayetini getiren İbni Hişam, has olan mübtedaya ise ولعبدٌ مؤمنٌ خيرٌ من مشركٍ[310] ayeti ve خَمْسُ صَلَوَاتٍ كَتَبَهُنَّ اللَّهُ hadisi ile istidlal etmiştir. Söz konusu hadisimizde خَمْسُ kelimesi صَلَوَاتٍ kelimesine izafe edildiği için tahsis kazanmış böylelikle mübteda olmuştur.[311]

Hadisin Sıhhat Derecesi

İbni Hibbân *Sahîh*'inde bu hadisi zikretmiş ve *Kitabus-Sikâ* adlı eserinde ravi Muhdaci'nin sika olduğunu ve adının Ebû Refi' veya Rufey' olduğunu dile getirmiştir.[312] Ayrıca bu hadisi İmam Mâlik, Dârimî, Ahmed b. Hanbel, Taberâni, Abdurrezzak, İbnu Asâkir, Tahâvî vb. nice âlim mezkûr sened ile rivayet etmişlerdir.[313]

Şuayb el-Arnavut Hadisin sahih olduğunu ancak senedinde Ebû Refi' diye tanınan Muhdaci'nin meçhul bir ravi olduğundan senedinin zayıf kabul edildiğini söylemiştir. Ancak aynı hadis *Müsned*'de başka bir tarik ile sahih isnadlı olarak zikredilmiştir. Ayrıca İbni Mâce'de de خَمْسُ صَلَوَاتٍ افْتَرَضَهُنَّ اللَّهُ عَلَى عِبَادِهِ şeklinde rivayet edilmiştir.[314] Elbânî de hadisin sahih olduğunu söylemiştir.[315] Hüseyin ed-Darani, Sünen-i Dârimî tahkikinde hadisin isnadının ceyyid olduğunu söylemiştir.[316] Dolayısıyla bu hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Hadisin tercümesinde "Yalan söyledi" diye çevirdiğimiz كَذَبَ kelimesinden "hata etti, yanıldı" anlamları kastedilmekte, sıdk'ın karşıtı olan kasıtlı yalan söylemek anlamı kastedilmemektedir. Ensardan olan Ebû Muhammed Peygamberle

[309] Neml, 60.
[310] Bakara, 221.
[311] İbni Hişam, **Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s.115.
[312] Zeylaî, **Nasbu'r-Râye li-Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye**, c.2. s. 115.
[313]Muvatta, Salat'ül-Leyl, 268; Dârimî, Salât, 208; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 37:366(22693); Taberânî, Müsnedüş-Şamiyyin, 3: 246(2181); Abdurrezzak, Musannef, 3:5(4575); İbnu Asâkir, Mu'cemuş-Şamiyyin, 1:198(227);Tahâvî, Müşkilul-Asar, 8:193(3167).
[314] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, thk: Şuayb El-Arnavut, c. 15. s. 560.
[315] Nesâî: Namaz, 6.
[316] Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman Ed-Dârimî, **Sünen-i Dârimî**, thk: Hüseyin Selim Esed Ed-Darani, Darul-Muğni, Suud 2000,hn: 1618. c.2 s. 985.

beraberliği olan fetva veren görüş sahibi bir zattır ve fetvasında hata etmiştir. Kendisine yalan isnat edilemez. Arap kelâmında كَذِبْ kelimesinin hata anlamında kullanıldığı ise vakidir. Zira كذب سمعي ve كذب بصري gibi cümlelerde "yanlış gördü, gördüğünü idrak edemedi, iyi duymadı, duyduğunu anlamadı" gibi anlamlara gelmektedir. Burada Ubade, Ebû Muhammed'in yanıldığını söyleyerek vitrin farz olmadığını kastetmektedir.[317] Zira hadiste beş vakit namaz kılanın cennete gireceği vaat edilmektedir. Şayet vitir farz olsaydı hadiste سِتُّ صلواتٍ altı namaz ibaresi yer alır ve mükâfat olarak onu kılana da cennet vaat edilirdi. Vitir namazının sünnet olduğunu söyleyenler bu vb. hadisleri delil aldıklarını görmekteyiz.

Hadiste namazın adedinin beş olarak verilmesi cennete girmeye vesile olacak farz namazların beş vakit olduğunu göstermektedir. Şayet beş vakit namaz dışında başka bir namaz farz olmuş olsaydı hadiste bu dile getirilirdi.

Hadiste farziyetini inkâr etmeden beş vakit namazı terk eden kimseyi Allah'ın dilerse affedeceği dilerse de azap edeceği bildirilmektedir. Namazı inkâr ederek terk edenin kâfir olacağı dolayısıyla cennete girmeyeceği ise kesindir. Dolayısıyla Hadiste geçen dilerse azap eder dilerse affeder vaadi, namazı inkâr etmeden terk edenler için geçerlidir.

5. HADİS

Hadisin Metni Ve Tahrîci

أفضلُ ما قلته أنا والنبيون من قبلي:" لا إله إلا الله "

"Ben ve benden önceki Peygamberlerin söylediği en değerli şey la ilahe illallah'tır."

Hadisin İstişhâd Mahalli

Haber cümle olarak geldiği zaman mübteda ile bağlantısını sağlayacak bir rabıt'a ihtiyaç duyar. Bu rabıt zamir, esma-i işaret, mübteda'nın lâfzının iade edilmesi ve umumiyettir. Örnek: نعم الرجل زيد، زيد ابوه قائم، ولباس التقوى ذالك خير ، الحاقة ما

[317] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, thk: Şuayb El-Arnavut, c. 15. s. 560.

الحاقة،

Mübteda ile cümle olan haberin arasındaki irtibatı sağlayacak olan bu dört rabıt'a olan ihtiyaç mübteda ile haberin aynı olmadığı yerlerde geçerlidir. İbni Hişam bu kaideye قل هو الله احد[318] ayeti ile mezkûr افضل ما قلته انا والنبيون من قبلي لا اله الا الله hadisini iştişhad olarak göstermiştir. Zira ayeti kerimedeki mübteda olan Zamir'uş-Şe'n هو ile haber olan isim cümlesi الله احد birebir aynıdır. Hakeza hadiste mübteda olan افضل ما قلته ile لا اله الا الله cümlesi aynıdır. [319]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Biz bu hadise Süyûtî'nin *Ukud'uz-Zeberced* adlı eseri, Nevevinin Müslim şerhi, Mübârekpûrî'nin (ö. 1865/1935) Tirmizî şerhi ve diğer bazı şerhlerde senedi zikredilmeden rastladık.[320]

Tirmizî'nin *Sünen*'inde ve İmam Mâlik'in *Muvatta*'sında hadis senedi ile birlikte şu şekilde zikredilmiştir.

حدثنا أبو عمرو مسلم بن عمرو، قال: حدثني عبد الله بن نافع، عن حماد بن أبي حميد، عن عمرو بن شعيب، عن أبيه، عن جده، أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: **" خيرُ الدّعاءِ دعاءُ يومِ عرفةَ، وخيرُ ما قلْتُ أنا والنبيون من قبلي: لا إله إلا الله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير "**[321]

عن زياد بن زياد عن طلحة بن عبيد الله بن كرَيْز أنّ رسول الله صلّى الله عليه وسلم قال: **أفضل الدعاءِ دعاءُ يومِ عرفةَ وأفضلُ ما قلت أنا والنّبيون من قبلي : ‘‘لا إلهَ إلّا الله وحده لا شريك له’’**[322]

Tirmizî, zikrettiği bu hadisin bu vech ile hasen-garip olduğunu senedindeki Hammad b. Ebi Humeyd'in hadis ehli nazarında kuvvetli bir ravi olmadığını söylemiştir. Elbanî ise Tirmizî ta'likinde hadisin hasen olduğunu söylemiştir. Taberanî aynı manadaki bir hadisi hasen olarak rivayet ederken Ahmed b. Hanbel

---

318 İhlâs, 1.

319 İbni Hişam, **Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s. 116.

320bkz: Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim El-Mübârekpûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Cami'i't-Tirmizî**, Darul-Kütübül-İlmiyye, Beyrut 1990, c. 10, s.33; en-Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, c. 17, s. 18; Süyûtî, **Ukûdu'z-Zeberced ala Müsnedi'l-İmam Ahmed**, Daru'l-Cebel, Beyrut 1994, c. 2, s. 70.

321 Tirmizî, Deâvat, 140.

322 Muvatta, Salât, 726.

"Ricaluhu Sikatun" diyerek sahih kabul etmiştir.[323]

Netice'de söz konusu hadisin birebir aynısına senediyle birlikte muttali'olamasak ta hadisin istişhad edildiği kısmın sahih hadisler içinde mevcut olduğundan sahih olduğuna kanaat getirdik.

Değerlendirme

İmam Nevevî, Müslim şerhinde لا إله إلا الله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد وهو علىكل شيء قدير zikrinin geçtiği bir hadisi şerh ederken, mezkûr hadisi teyit amaçlı zikretmiş ve bunun ismi azam olabileceğini nakletmiştir.[324]

Hadisin ifadesine baktığımız zaman en makbul duanın –ne dua olursa olsun- arefe günü yapılan dua olduğunu anlamaktayız. Hadiste zikredilen ما قلت ibaresini ما لا إله إلاالله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير olarak tevil edip دعوت zikrini arefe günü yapılan en hayırlı dua kabul etmeye gerek yoktur. Zira bu zikir yapılacak olan duaya sena hükmünde bir hazırlıktır. Gerek mezkûr hadisteki zikir gerekse افضل الذكر لا اله الا الله gibi hadisler tevhide konu olduğu için duanın değil zikrin en hayırlısı olarak nitelenmişlerdir.[325]

6. HADİS

Hadisin Metni Ve Tahrîci

حَدَّثَنِي حَرْمَلَةُ بْنُ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ حَرْمَلَةَ بْنِ عِمْرَانَ التُّجِيبِيُّ، أَخْبَرَنِي ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَخْبَرَهُ أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، أَخْبَرَهُ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ انْطَلَقَ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَهْطٍ قِبَلَ ابْنِ صَيَّادٍ حَتَّى وَجَدَهُ يَلْعَبُ مَعَ الصِّبْيَانِ عِنْدَ أُطُمِ بَنِي مَغَالَةَ، وَقَدْ قَارَبَ ابْنُ صَيَّادٍ يَوْمَئِذٍ الْحُلُمَ، فَلَمْ يَشْعُرْ حَتَّى ضَرَبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ظَهْرَهُ بِيَدِهِ، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِابْنِ صَيَّادٍ: «أَتَشْهَدُ أَنِّي رَسُولُ اللهِ؟» فَنَظَرَ إِلَيْهِ ابْنُ صَيَّادٍ، فَقَالَ: أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ الْأُمِّيِّينَ، فَقَالَ ابْنُ صَيَّادٍ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَتَشْهَدُ أَنِّي رَسُولُ اللهِ؟ فَرَفَضَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: «آمَنْتُ بِاللهِ وَبِرُسُلِهِ» ثُمَّ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَاذَا تَرَى؟» قَالَ ابْنُ صَيَّادٍ: يَأْتِينِي صَادِقٌ

[323] Mübârekpûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Cami'i't-Tirmizî**, c. 10, s. 33.
[324] Nevevî **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, c. 17, s. 18.
[325] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, c. 17, s. 18; Ali b. Âdem b. Musa el-isvîbî, **Zahirâtu'l-Ukbâ Fi Şerhi'l-Müctebâ-Şerhu Sünen-i Nesâî**, Daru'l-Mirac,1996 c. 11 s. 555.

وَكَاذِبٌ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خُلِّطَ عَلَيْكَ الْأَمْرُ» ثُمَّ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنِّي قَدْ خَبَأْتُ لَكَ خَبِيئًا» فَقَالَ ابْنُ صَيَّادٍ: هُوَ الدُّخُّ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اخْسَأْ، فَلَنْ تَعْدُوَ قَدْرَكَ» فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: ذَرْنِي، يَا رَسُولَ اللهِ أَضْرِبْ عُنُقَهُ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: **«إِنْ يَكُنْهُ فَلَنْ تُسَلَّطَ عَلَيْهِ،** وَإِنْ لَمْ يَكُنْهُ فَلَا خَيْرَ لَكَ فِي قَتْلِهِ»

Bana Harmele b. Yahya b. Abdillah b. Harmale b. İmran et-Tucibi rivayet etti ve dedi ki bana İbnu Vehb haber verdi. O da dedi ki bana Yunus, o da İbni Şihab'tan, o da Salim b. Abdullah'tan haber verdi. Salim'e de Abdullah b. Ömer haber verdi. Abdullah b. Ömer şöyle dedi: "Ömer b. Hattap, Resulullah (s.a.v) ile birlikte bir topluluğun içinde İbn Sayyâd'a doğru ilerledi. Allah Resûlü (s.a.v), bulûğ çağına yaklaşmış olan İbn Sayyâd'ı Benî Meğâle kalesinin yanında çocuklarla beraber oynarken buldu. Hz. Peygamber, gelişinden habersiz olan İbn Sayyâd'ın sırtına dokunup "Sen benim Allah Resulü olduğuma şehadet ediyor musun?" dedi. İbn Sayyâd, "Ben senin ümmîlerin Resûlü olduğuna şehadet ediyorum" dedi. Sonra İbn Sayyâd, Resulullah'a (s.a.v), "Peki sen benim Allah Resulü olduğuma şehadet ediyor musun?"dedi. Bununüzerine Resulullah (s.a.v) onu reddetti ve "Ben Allah'a ve Resullerine iman ettim" dedi. Sonra, Resulullah (s.a.v.) ona "Ne görüyorsun" dedi. İbnSayyâd "Bana bir sadık ve bir de yalancı geliyor" dedi. Resulullah (s.a.v.)"Bu iş sana karıştırıldı" dedi. Sonra Resulullah (s.a.v.) "Ben senin için bir şey sakladım" dedi. İbn Sayyâd "O dumandır." dedi. Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.v) "Sus! Sendeğerini asla aşamazsın" dedi. Derken Hz. Ömer,"Ey Allah'ın Resulü! Müsaade et de şunun boynunu vurayım" dedi. Resulullah (s.a.v.) Hz. Ömer'e "Eğer bu, o ise sen ona asla musallat olamazsın eğer bu, o değilse onu öldürmende bir hayır yoktur" buyurdu."

Buhârî: Cenaiz,78[326], Cihad ve Siyer, 174[327]; **Müslim,** Fiten, 2930.

Hadisin İstişhâd Mahalli

Ef'âl-ı Nâkısa'dan olan كان'nin muzarisi olan يكون , meczum olması, üzerine vakf edilmemesi, mansub zamire bitişmemesi ve sakin ile iltika etmemesi şartları ile

[326] hn: 1289.
[327] hn:2890.

ahiri (nun'u) hazfedilir. Örnek; لم اك بغيا. Burada damme cezm'den, vav iltika-i sakineyn'den ve nun tahfiften dolayı hazfedilmiştir. Mezkûr hadisimizde altı çizili olan bölümdeki يَكُنْهُ ifadesine mansûb zamir bitiştiğinden dolayı nûn hazfe gitmemiştir.[328]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Bu hadisi Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Abdurrezzak, İbn Hibbân ve Taberâni rivayet etmiştir. Hadisi sahabeden Câbir b. Abdillah, İbn Ömer, İbn Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Zer el-Ğifârî, Ebû Abdirrahman b. Ebi Bekre, Ümmü Seleme, Hüseyin b. Ali, Zeyd b. Hârise rivayet etmiştir. [329]

İbn Sayyâd hakkında rivayet edilen hadislerin senedindeki ravi sayısı 109 olarak tespit edilmiştir. Bu ravilerden 97'si yüksek düzeyde sika, 7'si düşük düzeyde şüpheli, 5'inin ise zayıf olduğu görülmüştür. Ayrıca ravilerin birbirine yetişmeleri açısından da herhangi bir problem söz konusu değildir.[330] Dolayısıyla İbn Sayyâd hadislerinin senet açısından sahih olduklarını söyleyebiliriz.

Senedi açısından sahih kabul edilen İbn c hadisi metni açısından tenkit edilmiştir. Bu tenkitlerin başında İbn Sayyâd'ın Peygamberlik iddiasında bulunmasına rağmen Hz. Peygamber'in (s.a.v) ona müdahale etmemesi, gaybtan haber vermeye çalışması, İbn Sayyâd'ın bu olay esnasında oyun oynayan bir çocuk olması gibi tenkitler gelmektedir. Ayrıca hiçbir tarih kitabında ibn Sayyâd hadisesinin yer almaması vb. tenkitler de söz konusudur. Bu vb. tenkitleri öne süren araştırmacılar hadisin senedinin sıhhatine rağmen sahih olamayacağını dile getirmişlerdir.[331] İbn Teymiyye, İbn Hacer vb. birçok klasik âlim metin açısından ileri sürülen tenkitlere cevaplar vererek hadisin metin açsısından da sâhih olduğunu

[328] İbni Hişam, **Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s. 133.
[329]Yasin Tamgüç, **İbn Sayyâd Hakkındaki Hadislerin Değerlendirilmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara 2006. s.62-71.
[330] Tamgüç, **İbn Sayyâd Hakkındaki Hadislerin Değerlendirilmesi**, s. 72-92.
[331]Detaylı bilgi için bkz: Mustafa Kaplan, **Rivayet Değeri Açısından İbni Sayyad Kıssası**, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 112-166; Tamgüç, **İbn Sayyad Hakkındaki Hadislerin Değerlendirilmesi**, s. 93-111.

söylemişlerdir.[332]

Özetle ibn Sayyâd hadisinin senet açısından sahih olduğu hususunda ittifak edilmesine rağmen metin tenkidi açısından muhalif iki görüşün olduğunu görmekteyiz. Bir görüşe göre metin tenkidi kriterleri açısından bu hadis sahih sayılmazken diğer görüşe göre ise hadis metin açısından da sahih kabul edilmiştir.

Değerlendirme

Bu hadis Müslim'de bir Buhârî'de ise üç ayrı yerde geçmektedir. Buhârî bu hadisi çocuğa İslâmiyet'in arzı, Müslüman olan çocuğun cenaze namazının kılınması ve Allah'ın kişi ile kalbi arasına girebileceği bablarında zikretmiştir.

Yukarıda Müslim'in lâfzı ile naklettiğimiz hadiste Allah Resulü (s.a.v) henüz buluğ çağına girmemiş olan İbn Sayyâd'a, Peygamberliğine şehadet getirmesini isteyerek Müslümanlığı arz etmiş ancak İbnu Sayyâd reddetmekle kalmayıp Peygamber olduğunu iddia etmiştir. Efendimizin (s.a.v) ona sen ne görüyorsun demesine karşılık ben bazen doğru bazen yalancı olan birini görüyorum demesi, ayrıca ben sana bir şey gizledim demesi üzerine kâhinlerden duyduğu eksik şeyleri cevap vermeye çalışması onun bir kâhin olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) "Sus sen değerini asla aşamazsın" diyerek bir nebî gibi davranmaya özenmesini engellemiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bütün bu diyaloga şahit olan Hz. Ömer'in onu deccal zannederek öldürmek istemesi üzerine Peygamberimiz henüz bir çocuk olduğu için buna izin vermemiş ve şayet deccal olsa bile onu öldüremeyeceğini vurgulamıştır.[333]

7. HADİS

Hadisin Metni Ve Tahrîci

حدثنا عبد الله بن يوسف أخبرنا ملك عن أبي حازم عن سهل ابن معاذ قال: جاءت امرأة إلى رسول الله صلى الله عليه و سلم فقالت إني وهبت منك نفسيفقامت طويلا فقال رجل زوجنيها إن لم تكن لك بها حاجة قال (

[332]İbnu Teymiyye, **Mecmû'ul Fetâvâ**, c.11 s.427, İbnu Hacer, **Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, c. 18 s. 228.

[333] Muhammed b. Yusuf El-Kirmani, **el-Kevâkibu'd-Derâri Şerhu Sâhihi'l-Buhârî**, Daru İhya'it-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1981, c. 7, s. 130.

هل عندك من شيء تصدقها) قال ما عندي إلا إزاري فقال (إن أعطيتها إياه جلست لا إزار لك فالتمس شيئا) . فقال ما أجد شيئا فقال **(التمس ولو خاتما من حديد)** . فلم يجد فقال (أمعك من القرآن شيء) . قال نعم سورة كذا سورة كذا لسور سماها فقال (زوجناكها بما معك من القرأن)

Sehl b. Muaz şöyle demiştir: "Bir kadın Allah Resulüne gelerek "Ben nefsimi sana hibe ettim" dedi ve uzun süre ayakta bekledi. Bunun üzerine biradam; "Şayet senin ona ihtiyacın yoksa beni onunla evlendir" dedi. Allah Resulü (s.a.v) bu adama: "Senin ona mehir olarak verebileceğin bir şeyin var mı?" dedi. Adam "Benim, üzerimdeki izarımdan başka bir şeyim yoktur" dedi. Allah Resulü (s.a.v) "Şayet sen ona izarını verirsen izarsız oturup kalırsın, git ve başka bir şey bul." dedi. Adam, "Ben bir şey bulamıyorum" deyince Allah Resulü (s.a.v.) "Git, demirden bir yüzük de olsa bul getir." dedi. Ancak adam onu da bulamadı bunun üzerine Allah Resulü (s.a.v), "Ezberinde Kur'an'dan bir şey var mı?" dedi. O da "Evet falan sure ve falan sure…" diyerek bazı surelerin ismini saydı. Allah Resulü (s.a.v) "Ezberinde bulunan surelere mukabil seni onunla evlendirdik." dedi."

Buhârî, nikâh, 41[334]

Hadisin İstişhâd mahalli

Ef'al-i Nakısa'dan olan كان bazen ismi ile beraber hazfe gider ve haber cümlede baki kalır. Bu ise إن ve لو kelimelerinden sonra vaki olur. إن'den sonrasına örnek: الناس مجزيون بأعمالهم إنخيرا فخير وإن شرا فشر. Bu örnekte كان ismi ile beraber hazfedilmiştir. Zira aslı إن كان عملهم خيرا فجزاءهم خيروإن كان عملهم شرا فجزاءهم شر şeklindedir. İbn Hişam لو'den sonra كان'nin ismi ile beraber hazfedilmesine mezkûr hadisimizde altını çizdiğimiz التمس ولو خاتما من حديد cümlesi ile istişhâd etmiştir. Bu cümlenin aslı التمس ولو كان ما تلتمس خاتما من حديد şeklindedir.[335]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadis, Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, Muvatta ve başka birçok kaynakta

[334] hn: 4842

[335] İbnu Hişam, **Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s. 136.

geçmektedir.[336]Tirmizî, bu hadis hakkında hasen-sahih ifadesini kullanmıştır.[337] Süyûtî, sahih olduğunu söylemiştir.[338] Şuayb el-Arnavut, hadisin senedinin sahih olduğunu ve bir ravisi dışında ravilerin Şeyhayn ricalinden olduğunu söylemiştir.[339] Elbânî de sahih olduğuna kaildir.[340] Bu bilgiler ışığında hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Bu hadisi Buhârî nikâh bölümünde "Sultan Velidir" başlığı altında zikretmiştir. Ulemâ bu hadisten "Velisi olmayan bir bayanın velisi sultandır" hükmünü çıkarmıştır. Zira Allah Resulü kimsesi olmayan bu bayanı isteği ve rızası ile uygun gördüğü biri ile evlendirmiştir. Bu da velisi olmayanın velisinin devlet başkanı (sultan) olduğunu göstermektedir. Bu hadisten demir yüzük gibi çok basit bir eşya üzerine nikâh kıyılabileceği gibi Kur'an öğretme gibi manevî işler üzerine de nikâh kıyılabileceği hükmü istinbat edilmiştir.[341] Ayrıca hadisten bir bayanın beğendiği salih bir erkeğe evlenme teklif etmesinin müstehab olduğu ve şayet erkek bunu reddedecekse sukut ederek veya yumuşak bir eda ile olumsuz cevap vererek reddetmesi gerektiği anlaşılmaktadır.[342]

8. HADİS

Hadisin Metni Ve Tahrîci

...فقال ورقة هذا الناموس الذي أنزل على موسى يا ليتني فيها جذعا أكون حيا حين يخرجك قومك .
فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم(**أومخرجيهم**) . فقال ورقة نعم لم يأت رجل قط بمثل ما جئت به إلاعودي وإن يدركني يومك أنصرك نصرا مؤزرا...

… Varaka b. Nevfel, "Bu, Musa'ya inen Namus'u Ekber'dir. Ah! Keşke

[336] Buhârî, Nikâh,41; Muvatta, Nikâh, 1920; Ebû Davûd, Hatem, 4; Nesaî, Nikâh, 69; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 37:498(22850).
[337] Tirmizî, **Sünen**, c.3, s. 413.
[338] Süyûtî, **el-Câmiu's-Sağîr Fi ehâdisi'l-Beşîrin-Nezîr**, Dar'ul-Kütüb'İl İlmiyye, Beyrut, 2004. c.1 s.98.
[339] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**: thk: Şuayb El-Arnavut, hn:22850. c.37 s. 498.
[340] Nesâî: thk; Elbânî: c. 6 s. 123 hn:3359.
[341] İbnu Mülakkın Siracuddin Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Mısri, **Et-Tevdîh Li Şerhi'l-Camii's-Sâhîh**, Dar'ul-Felah, Katar, 2008 c. 24, s. 414-416.
[342] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, c. 9, s. 212

senin davet günlerinde genç olsam, keşke kavmin seni yurdundan çıkaracakları günde hayatta olsam" dedi. Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.v.) "Onlar beni çıkaracaklar mı?" deyince Varaka: "Evet, senin getirdiklerinin benzerini getirmiş olan hiç kimse yoktur ki kendisine düşmanlık edilmesin, şayet senin tebliğ gününeyetişirsem sana son derece yardım ederim" dedi…

Buhârî, Tefsir, Alak Suresi[343]; Tabir:1[344];**Müslim**, İman, 252.

Hadisin İstişhâd Mahalli

Failin amiline (fiil veya fiile müevvel isim) tesniye ve cem' alameti bitişemez. Dolayısıyla قُمْنَ نِسْوَتُكَ ,قاما أَخَوَاكَ ,قامُو إِخْوَتُكَ denilemez. Bilakis her üç örnekte قام denilmelidir. Yani failin amili olan fiil veya fiil manası taşıyan isimler her daim müfret olmalıdır. Ancak bazı Araplar failin amiline tesni ve cem' alameti bitiştirmişlerdir. İbni Hişam fiile bitişen cem' alametine örnek olarak biraz sonra ele alacağımız hadis olan يتعاقبون فيكم ملائكة بالليل وملاءكة بالنهار hadisini verirken ismi faile bitişen cem' alametine örnek olarak ise أَوَ مُخْرِجِيَّ هُمْ hadisini vermiştir. Çoğunluğun kullanımı ise يتعاقب فيكم ملائكة بالليل وملاءكة بالنهار ve هم مُخْرِجِيَ أَوَ (şeddesiz ya) şeklindedir. İkinci hadisin aslı أو مُخْرِجُويَ هُمْ şeklindedir. i'lal'den dolayı vav ya'ya kalb edilmiş, ikinci ya'da idğam edilmiş ve şeddeli ya'nın ma kabline münasebetten dolayı kesre verilmiştir. Allah Resulü (s.a.v) bu hadisinde az olan kullanımı tercih etmiştir.[345]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadis müttefakun aleyhdir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, Ebi Avâne, Abdurrezzak, Ebi Nüaym, Beğâvî ve başka birçok muhaddis de rivayet etmiştir.[346] Ebû Nuâym isnadının hasen olduğuna kaildir.[347] Elbânî sahih olduğunu

[343] hn: 4670.
[344] hn: 6851
[345] İbni Hişam, **Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s. 169.
[346] Ahmed b. Hanbel, Müsned, 43:52(25865); 43:113(25959); Beyhakî, Sünen-i Kübra, 7: 81(13334), Ebi Avene, Müstahrec, 1: 102(328), Abdurrezzak, Musannef, 5:321(9719); Ebi Nuaym, Mustahrec Ala Sahihi Müslîm, 1:224(405), Beğavi, Mesabih'üs-Sünne, 4: 65.
[347] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-Isfahâni, **el-Müsned'ül Mustahrec ala Sâhîh'il-İmâm Müslîm**, Darul Kütübî'l İlmiyye, Beyrut 1996, c.1 s.224.

söylemiştir.[348] Şuayb el-Arnavut hadisin senedinin Şeyhayn şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir.[349] Neticede hadisin sahih-hasen olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

İlk vahye muhatap olduğundan korkup titreyerek eve gelen ve beni örtün diyen Peygamberimizin gayri tabi'i halini gören Hz. Hatice kendisine görünen şeyin mahiyetini öğrenmek adına Peygamberimizi amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'e götürür. Varaka bunun Musa'ya (a.s.) başka bir rivayette İsa'ya (a.s.) gelen vahiy meleği Cebrail olduğunu, tebliğ günleri gelince kavminin onu dışlayıp düşman kesileceği ve yurdundan çıkaracaklarını söylemiştir. Ve o günlerde hayatta olup onun samimi bir destekçisi olmayı temenni etmiştir. Vahiy meleğini görmüş olmanın verdiği heyecan ve ağırlığı üzerinden henüz atamamış olan Efendimiz (s.a.v) kavmi arasında kendisi gibi saygın bir insanın ülkesinden sürülmesini hayretle karşılar ve أَوَ مُخْرِجِيَّ هُمْ "Beni çıkaracaklar mı?" der. Varaka ise bunun gerçekleşeceğini ifade eder.[350]

Buhârî ve Müslim'de geçen vahyin başlangıcını anlatan bu hadisin uzunluğundan dolayı أَوَ مُخْرِجِيَّ هُمْ cümlesini kapsayan bölümünü vermekle yetindik. Failin amilinin cem alameti almasına istişhâd olarak zikredilen bu hadisi aynı konumda olan İbrahim suresi 22. ayetinde geçen بِمُصْرِخِيَّ kelimesi desteklemektedir. Zira bu ayette şeddeli zikredilen ya'lardan ilki cem' alameti iken ikincisi mütekellim zamiri olup mef'uldür. Peygamberimizin nadir bir isti'mali kullanması o'nun fusha olduğu anlamına gelmektedir. Bu yönden nadir kullanımların fusha olmadığı görüşü reddedilmektedir.[351]

Hadiste geçen الناموس ifadesi ile Cebrail kastedilmiştir. الناموس (namus) lügat'ta "hayırlı bir sırra sahip olan" demektir. Cebrail ise kelâmın en hayırlısı olan Allah'ın kelâmını vahiy yolu ile Peygamberlere ilettiği için bu isimle anılmıştır. Bu

[348] Muhammed El-Ğazali, **Fıkhu's-Sîre**, Mektebetü Daruş-Şuruk, Dımeşk, 1998.c.1 s.70.
[349] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, thk: Şuayb el-Arnavut, c.43 s. 52.
[350] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 2 s. 203-204.
[351] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 2 s. 203-204.

ifadenin karşıtı olan جاسوس(casus) ise kötü bir sırra gizlice sahip olana denir.[352]

9. HADİS

Hadisin Metni Ve Tahrîci

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ،عَنْ أَبِي الزِّنَادِ،عَنِ الْأَعْرَجِ،عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: **" يَتَعَاقَبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةٌ بِاللَّيْلِ، وَمَلَائِكَةٌ بِالنَّهَارِ**، وَيَجْتَمِعُونَ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ، وَصَلَاةِالْعَصْرِ، ثُمَّ يَعْرُجُ الَّذِينَ بَاتُوا فِيكُمْ، فَيَسْأَلُهُمْ رَبُّهُمْ وَهُوَأَعْلَمُ بِهِمْ: كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي؟ فَيَقُولُونَ: تَرَكْنَاهُمْ وَهُمْ يُصَلُّونَ، وَأَتَيْنَاهُمْ وَهُمْيُصَلُّونَ"

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Birtakım melekler geceleyin, birtakım melekler gündüz vakti peşisıra sizin aranıza inerler. Bunlar sabah namazı ile ikindi namazında bir araya gelirler. Sonra sizin aranızda akşamlayanlar semaya çıkarlar. Rableri kullarının hallerini onlardan daha iyi bilmesine rağmen "Kullarımı ne hal üzere bıraktınız?" diye sorar. Melekler, "Onlardan namaz kılarken ayrıldık ve onlara namaz kılıyorlarken varmıştık." derler.

Buhârî, Mevâkîtu's-Salât, 15[353]; Tevhid 23,33[354]; Müslim, Mesacid, 632.

Hadisin İstişhâd Mahalli

Hadisin istişhâdı ile alakalı bilgi bir önceki hadis'te verilmiştir.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadis muttefakun aleyhdir. Hadis Muvatta, Nesâî, Müsned, Bezzâr, Ebû Ya'la, Ebû Avâne, Taberâni, Humeydî, Ebû Nuâym, Beyhakî, İbni Hibbân ve daha nice hadis kaynağında yer almaktadır.[355] İbn Kayyim el-Cevziyye, Beyhakî'nin bu

[352] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 2 s. 203-204.
[353] hn:530.
[354] hn: 6992, 7048.
[355] Muvatta, Nida'us-Salat,590; Nesâî, Salat, 21; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 13:477(8120); Bezzâr, Müsned, 16:70(9118); Ebû Ya'la, Müsned, 11: 228(6342);Ebû Avana, Müsned, 1: 315(1120);Taberânî, Müsned'üş-Şamiyyin, 4:276(3275); Humeydî, El-Cem'u Beynes-Sahihayn, 3:127(2338);İbni Hibbân, Sahih, 5:29(1737); Ebû Nuaym, Mustahrec, 2:231(1410);Beyhakî, Şüabul-İman, 4:321(2577).

hadisi sahih isnadla zikrettiğini söylemiştir.[356] Şuayb el-Arnavut Müsned şerhinde hadisin isnadının Şeyhayn şartlarına göre sahih olduğunu dile getirmiştir.[357] Elbânî *Sahihu't-Terğîb* adlı eserinde hadisin sahih olduğuna hükmetmiştir.[358]

Değerlendirme

Hadiste geçen taâkkabe fiili lügatta takip etmek ard arda gelmek, anlamlarına gelmektedir. Hadiste ise meleklerin müminlerin hallerini tespit edip Allah'a arz etmek üzere sabah ve ikindi vakitlerinde birbirini takip eden taifeler şeklinde geldikleri dile getirilmiştir. Yeryüzüne inen meleklerin müminlerin namazlı hallerini tespit ettikten sonra semaya yükselerek her şeyden haberdar olan Allah'a durumlarını bildirmeleri meleklerin taabbudi yapmış oldukları bir eylemdir. Zira Allah'ın kullarından haberdar olabilmesi için ne melek göndermeye ne gönderdiği meleğe sual etmeye ihtiyacı vardır. Buradaki sualden hikmet Allah'ın müminlerin salih amellerine meleklerin şahit olmalarını istemesidir.[359]

10. HADİS

Hadisin Metni Ve Tahrîci

"تُسَبِّحُونَ وَتحْمدُونَ وَتُكَبِّرُونَ دُبرَ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِين"

"Her namazdan sonra 33 sefer Subhanallah, Elhamdülillah ve Allah'u Ekber demenizdir."

Hadisin İstişhâd Mahalli

Tenazü':Mukaddem iki veya daha fazla âmilin muahher bir veya daha fazla ma'mule talip olmasıdır. Yani ma'mulün kendisine talip olan amillerden kemiyyet cihetiyle az olması durumunda mevcut ma'mülü birisine verip diğerlerine takdir etme işlemidir.

---

[356] İbn Kayyim el-Cevziyye, **Tehzibu Sünen-i Ebi Dâvûd Ve İdahu Müşkilâtihi**, Şamile(matbu değildir) c.2 s.378.
[357] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**: thk: Şuayb El-Arnavut,hn: 8120. c.13 s.477.
[358]Elbânî , **Sahih'ut-Terğib**, Mektebetül-Mearif Riyad 2003, c.1 s. 221.
[359] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 5, s. 133-134.

İki amilin bir ma'mül'de tenazü' etmesine örnek: آتوني أفرغ عليه قطرا

İki amilin birden fazla ma'mül'de tenazü' etmesine örnek:ضرب وأكرم زيد عمرا

İkiden fazla amilin bir ma'mül'de tenazü' etmesine örnek: كما صليت وباركت وترحمت على إبراهيم

İbn Hişâm ikiden fazla amilin birden fazla ma'mül'de tenazü etmesine örnek olarak تُسَبِّحُونَ، وَتُكَبِّرُونَ، وَتَحْمَدُونَ، دُبُرَ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ مَرَّة[360] hadisiyle istişhâtta bulunmuştur.

Hadisin Sıhhat Derecesi

İbn Hişâm'ın istişhad olarak zikrettiği bu hadis, Buhârî ve Müslim'de şu şekilde yer almaktadır: Buhârî'nin rivayeti, تسبحون وتحمدون وتكبرون خلف كل صلاة ثلاثا وثلاثين şeklindedir.[361] Bu hadiste دُبُرَ kelimesi yerine خلف kelimesi kullanılmıştır. Müslim'in rivayeti ise, تُسَبِّحُونَ، وَتُكَبِّرُونَ، وَتحمدُونَ، دُبُرَ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ مَرَّةً şeklindedir.[362] Bu hadiste ise تحمدُونَ cümlesi تُكَبِّرُونَ den sonra zikredilmiştir. İbn Hişâm'ın istişhad ettiği hadisi her iki rivayetten muhtelif olarak تُسَبِّحُونَ وَتحمدُونَ وَتُكبرُونَ دُبُرَ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ şeklinde nakletmiştir.

İbni Hişam'ın hadisi rivayet ederken veya nüssahların kitabını çoğaltırlarken yukarıda verdiğimiz iki versiyondan biri yerine sehven mezkûr versiyonunu yazmış olmaları ihtimal dâhilindedir. Zira nahiv ilmindeki şöhretiyle birlikte Şafiî ve Hanbelî fakihi olan ayrıca tefsir ve hadis ilimlerine de vakıf olan İbni Hişam'ın bu değişikliğe gitmesine sebep olacak hiçbir gerekçe ve dayanağı yoktur.

Neticede istişhad edilen hadisin sahih hadislerden nakledilirken sehven değişikliğe uğradığı kanaatindeyiz. Söz konusu değişikliğin müradif kelimelerle ve takdim tahirlerle olması hadisin manasına bir etki etmediğinden hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

[360] İbnu Hişam, **Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s. 185.
[361]Buhârî, Sıfat'us-Salât, 70.
[362] Müslîm, Mesâcid, 595.

Değerlendirme

İbni Hişâm'ın delil olarak zikrettiği hadisin manasına muvafık hadisler Buhârî ve Müslim'de çokça rivayet edilmiştir. Maddi imkânsızlıktan yakınan bir takım muhacir cihat, sadaka, köle azadı ve hac gibi birtakım ibadetlerin ecrinden mahrum kaldıklarını ve bunları yapanların büyük ecirlere ve mertebelere nail olduklarını dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.v)" Ben size, sizi geçenlere yetiştirecek ve sizden sonrakileri de geride bırakacak bir şey öğreteyim mi?" demiş ve sahabe "Evet ya Resulallah" dediklerinde Allah Resulü (s.a.v) "İşte bu her namazdan sonra 33 sefer subhanallah, elhamdülillah ve Allah'u Ekber demenizdir" buyurmuştur.[363]

Bu hadiste şükreden zengin ile sabreden fakirin derecelerinin eşit olduğu ve fakirliğin Allah katında saygın olmaya engel olmadığı anlaşılmaktadır.[364]

11. HADİS

Hadisin Metni Ve Tahrîci

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «**إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا**، مِائَةً إِلَّا وَاحِدًا، مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ»

Ebû Hüreyre'den rivayetle Peygamber efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın yüzden bir eksik olmak üzere doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları hıfzederse cennete girer."

Buhârî, Şürût,18[365]; Tevhid, 12[366]; Müslim, Zikir ve Dua, 2677.

[363]HadisinMüslim(Mesacid, 595)'de geçen Arapça metni şu şekildedir: "عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - وَهَذَا حَدِيثُ قُتَيْبَةَ - أَنّ فُقَرَاءَ الْمُهَاجِرِينَ أَتَوْا رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ بِالدَّرَجَاتِ الْعُلَى، وَالنَّعِيمِ الْمُقِيمِ، فَقَالَ: «وَمَا ذَاكَ؟» قَالُوا: يُصَلُّونَ كَمَا نُصَلِّي، وَيَصُومُونَ كَمَا نَصُومُ، وَيَتَصَدَّقُونَ وَلَا نَتَصَدَّقُ، وَيُعْتِقُونَ وَلَا نُعْتِقُ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَفَلَا أُعَلِّمُكُمْ شَيْئًا تُدْرِكُونَ بِهِ مَنْ سَبَقَكُمْ وَتَسْبِقُونَ بِهِ مَنْ بَعْدَكُمْ؟ وَلَا يَكُونُ أَحَدٌ أَفْضَلَ مِنْكُمْ إِلَّا مَنْ صَنَعَ مِثْلَ مَا صَنَعْتُمْ» قَالُوا: بَلَى، يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ: «تُسَبِّحُونَ، وَتُكَبِّرُونَ، وَتَحْمَدُونَ، دُبُرَ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ مَرَّةً..."

[364] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 5, s. 92.

[365] hn: 2585.

[366] hn: 6957.

Hadisin İstişhâd Mahalli

İbn Hişâm bu hadisi temyiz bahsinde vermiştir. Temyiz, kelime veya cümleden müphemliği kaldıran nekre, camid ve fudla olan bir isimdir.

Temyiz, çoğunlukla miktar ve adedlerden sonra gelir. İbni Hişam, bu bilgileri verdikten sonra temyizin adedlerden sonra gelişine, أحد عشر كوكبا[367] ayeti ve إن لله تسعة وتسعين إسما hadisi ile istişhad etmiştir. Hadisteki إسما doksan dokuz sayısında bulunan ibhamı temyiz olmak suretiyle kaldırmıştır.[368]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadis müttefakun aleyhdir. Ayrıca İbn Mâce, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Humeydî, Taberâni, İbn Asâkir, İbn Hibbân, İbn Huzeyme ve başka birçok âlim tarafından da rivayet edilmiştir.[369]Tirmizî *Sünen*'inde hadisin hasen-sahih mertebesinde olduğunu söylemiştir.[370] İbn Teymiyye *Mecmû'ul Fetâvâ* adlı eserinde mezkûr hadisin sahih olduğunu, İbn Mâcê'de geçen Muhammed b. Sirin tarikiyle Ebû Hüreyreden rivayet edilen Esma-i Hüsna'nın adedini sayan hadisin ise zayıf olduğunu dile getirmiştir.[371] Çağdaş muhakkiklerden Şuayb el-Arnavut ve Elbânî de hadisin sahih olduğuna kaildirler.[372] Neticede hadisin sahih-hasen hükmünde olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

"En güzel isimler ona aittir, onlar ile Allaha dua edin" ayeti kerimesi[373] Allah'ın Esma-i Hüsna'sının olduğunu bildirmektedir. Ancak bu isimlerin adedi ayeti kerimede belirtilmemiştir. Mezkûr hadisimizdeAllah'ın 99 isminin olduğu bildirilmektedir. Ancak bu, Allah'ın 99'dan fazla isminin olmadığı anlamına

[367] Yusuf,4.
[368] İbnu Hişam, **Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s. 224-225.
[369] İbni Mâce, Dua, 10; Tirmizî, Dualar, 87; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 12:469(7502); Humeydî, Müsned, 2:274(1164); Taberânî, Mu'cemul-Evsat, 1:296(986); İbni Asâkir, Mu'cemuş-Şuyuh, 2:1109(1439); İbni Hibbân, Sahih, 3:87(807).
[370] Tirmizî, **Sünen**, c.5 s. 530.
[371] İbnu Teymiyye, **Mecmû'ul Fetâvâ**, c.8 s.96.
[372] İbni Mâce, **Sünen** thk: Şuayb el-Arnavut, c.5 s. 28.
[373] A'raf, 180.

gelmemektedir. Zira başka bir hadiste "Allah'ım! Kendini isimlendirdiğin, kitabında indirdiğin, kullarından birine öğrettiğin veya ğayb âleminde kendine tahsis ettiğin her ismin hürmetine senden istiyorum" buyrulmuştur.[374] Bu hadisten anlaşıldığı kadarıyla Allah'ın 99'dan başka kendine has kıldığı veya bazı mahlûkatlarına öğretmiş olduğu isimleri mevcuttur.[375]

"Kim bunları hıfzederse" şeklinde tercüme ettiğimiz مَنْ أَحْصَاهَا cümlesinin anlamı hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Buhârî ve diğer bazı muhakkik âlimlerin dediği gibi zahir olan ezberlemek anlamında olmasıdır. Bu hadisin من حفظها şeklindeki rivayeti bu görüşü destekler mahiyettedir. Ayrıca إحصاء'dan kasıt dua esnasında saymak, manalarına riayet etmek, muktezalarına iman edip amel etmek veya Kur'an ezberlemek olduğu da öne sürülmüştür.[376]

Mezkûr hadiste 99 ismi hıfz edenin cennete gireceği müjdelenmiştir. Burada hıfzetmekten kastın Allah'ın isimlerini ezbere okuyabilmek demek değildir. Biz hadiste geçen hıfzdan maksadın Allah'ın sıfatlarını kendisinde barındıran bu isimlerin muktezası ile müstakim bir hayat sürmek olduğu kanaatindeyiz. Zira kişinin Allah'ın hoşnut olmadığı bir durumda olduğu halde bu 99 ismi mücerred ezberinde bulundurmasının kendisini cennete götürmeyeceği aşikârdır. Allah'ın Semî' ve Basîr isimlerini ezberinde tutmakla beraber, her şeyi görüp işittiğinin bilincinde bir hayat sürmesi kişiyi cennete götürecektir.

12. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

عن عباية بن رفاعة عن جده رافع بن خديج رضي الله عنه قال: كنا مع النبي صلى الله عليه و سلم بذي الحليفة من تهامة فأصبنا غنما وإبلا فعجل القوم فأغلوا بها القدور فجاء رسول الله صلى الله عليه و سلم

[374] Bkz: Bezzâr, Müsned, 5:563(1994), Ebi Ya'la, Müsned, 9:198(5297). Hadisin Arapça tam metni şu şekildedir: عن عبد الله قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: " ما قال عبد قط إذا أصابه هم وحزن:**"اللهم إني عبدك وابن عبدك، ناصيتيبيدك، ماض في حكمك، عدل في قضاؤك، أسألك بكل اسم سميت به نفسك، أو أنزلته في كتابك، أو علمته أحدا من خلقك، أواستأثرت به في علم الغيب عندك، أن تجعل القرآن ربيع قلبي، ونور بصري، وجلاء حزني، وذهاب همي"**، إلا أذهب الله همه، وأبدله مكان حزنه فرحا "، قالوا: يا رسول الله، ينبغي لنا أن نتعلم هؤلاء الكلمات؟ قال: «أجل، ينبغي لمن سمعهن أن يتعلمهن»

[375] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 17. s. 5.

[376] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 17. s. 5-6.

فأمر بها فأكفئت ثم عدل عشرا من الغنم بجزور ثم إن بعيرا ند وليس في القوم إلا خيل يسيرة فرماه رجل فحبسه بسهم فقال رسول الله صلى الله عليه و سلم (إن لهذه البهائم أوابد كأوابد الوحش فما غلبكم منها فاصنعوا به هكذا) . قال قال جدي يا رسول الله إنا نرجو أو نخاف أن نلقى العدو غدا وليس معنا مدى فنذبح بالقصب ؟ فقال (اعجل أو أرني **ما أنهر الدم وذكر اسم الله عليه فكلوا ليس السن والظفر** وسأحدثكم عن ذلك أما السن فعظم وأما الظفر فمدى الحبشة)

Abaye b. Rıfâa dedesi Rafi' b. Hadic'ten şöyle rivayet etmiştir: "(Huneyn dönüşünde) Tihame'den sayılan Zu'l-Huleyfe'de Peygamber (s.a.v.) ile birlikte idik. Birçok koyun ve deve ganimet olarak almıştık. Topluluk bu hayvanların etlerini tencerelerde kaynattı. Hz. Peygamber (s.a.v) geldi ve tencerelerin devrilmesini emretti ve tencereler devrildi. Sonra Resulullah (s.a.v) ganimeti taksim ederken on koyunu bir deveye denk saydı. Sonra develerden biri kaçtı. Ve toplulukta çok az at vardı. Derken mücahitlerden bir adam oku ile o deveyi vurdu. Böylece Allah onu durdurdu. Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.v) "Şüphesiz vahşi hayvanların kaçıcıları gibi bu hayvanlarında kaçıcıları vardır. Bunlardan biri size galip gelirse ona bu şekilde muamele ediniz." buyurdu. Abaye dedi ki; dedem şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resulü, biz yarın düşmanla karşılaşmayı umuyoruz- veya karşılaşmaktan korkuyoruz- yanımızda bıçakta yok kamışlarla hayvanı boğazlayabilir miyiz? Hz. Peygamber: "Kanı bolca akıtan her şeyle(olur), hayvanı boğazlamakta acele et! Bununla birlikte üzerine Allah'ın ismi de zikredildiyse o hayvanın etini yiyiniz. Yalnız diş ve tırnak, kesme aleti değildir. Ben size bunun sebebini söyleyeceğim. Dişe gelince o bir kemiktir. Tırnak ise Habeşlilerin kesme aletidir."

Buhârî, Şirket,16[377]

Hadisin İstişhâd Mahalli

İstisna edatları, sadece cer edenler, sadece nasb edenler, bazen nasb bazende cer edenler olmak üzere 3 kısma ayrılırlar.

Sadece cer edenler غير ve سوى kelimeleridir.

[377] hn:2372. Ayrıca bu hadis, Buhârî ve Müslîm'de mezkûr hadise çok yakın lafızlarla geçmektedir.bkz: Buhârî, Şirket, 3; Cihad ve Siyer,187; Zebaih ve Sayd, 187,18,23,36; Müslîm, Edahi, 1968.

Sadece nasb edenler ليس، لا يكون، ما خلا، ما عدا kelimeleridir. Hadisimizde de bu kaideye şahid gösterilmiştir.ما أنهرَ الدَّمَ وذُكِرَ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ فَكُلُوا ليْسَ السِّنَّ ولا الظُفْرَ

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadis Buhârî ve çok yakın lafızlarla Rafi b. Hudeyc tarikiyle Müslim, Tirmizî, İbni Mâce, Ebû Dâvûd, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Avâne, Taberâni, Tahâvî, Beğavî ve başka muhaddisler tarafından rivayet edilmiştir.[378] Irakî ve İbn-Kayyim el-Cevzîyye hadisin Rafi b. Hudeyc tariki ile muttefakun aleyhi olduğunu söylemişlerdir.[379] Şuayb el-Arnavut hadisin isnadının sahih olduğunu söylemektedir.[380] Bu bilgiler doğrultusunda hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Hayvanları boğazlamanın hikmeti damarlardaki kanın akıtılarak etin temizlenmesini sağlamaktır. Boğazlanmadan ölen hayvanların kanı vücutta hapsedildiği için etleri yenmez.[381]

Boğazlanacak hayvanın helal olması için kanını bolca akıtacak demir, taş, tahta, cam, kamış vb.keskin herhangi bir madde ile boğazlanması gerekmektedir. Ayrıca kesim esnasında Allah'ın adının anılması gerekmektedir. Biri maddi diğeri manevî olan bu iki şartı haiz olarak kesilen bütün hayvanların eti helaldir. Ancak keskin olup bolca kan akıtsa bile diş ve tırnak ile hayvanların boğazlanması caiz değildir. Zira Allah Resulü (s.a.v) kesme aleti olmadığı için her türlü kemiğe, gayri Müslim olan Habeşlilerin kesme aleti olduğu için de tırnağa cevaz vermemiştir. Burada müşriklere muhalefet söz konusudur.[382]

---

[378] Müslîm, Edahi, 1968; Tirmizî, Ahkâm, 5; İbni Mâce, Zebâih, 6; Ebû Davûd, Edahi, 15; Nesâî, Dehaya, 20; Ahmed b. Hanbel, Müsned,25: 125(15813); Ebû Avâne, Müstahrec, 5: 54(7769); Taberan, Mu'cemul-Kebir, 2: 269(4382), Tahâvî, Şerhu Meâni'l-Âsar, 4:183(6256), Beğavi, Mesabih'us-Sünne, 3: 123(3109).

[379] Ebûl-Fazl Zeynuddin Abdurrahim el-Iraki, **el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr**, Mektebetüt-Taberiyye, Riyad 1995, c.1 s.446. İbnu'l-Kayyım el-Cevzi, **İ'lam'ul-Muvakkiin An Rabb'il Âlemin**, c. 2 s. 290.

[380] Ebû Dâvûd, **Sünen**, thk: Şuayb el-Arnavut, Hn: 2821, c.4 s. 442.

[381] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 13. s. 23.

[382] Ahmed. b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilmelik el-Kastalani, **İrşadu's-Sâri li Şerhi Sahîh'il-Buhârî**, Matbaatül-Kubra el-Emiriyye, Mısır, 1905 c.5, s.182; Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 13. s. 23.

Hadiste Allah Resulü'nün (s.a.v) kaynamakta olan et kazanlarının dökülmesini emretmesi, henüz paylaşılmamış ganimet mallarını hak sahibi olmadıkları halde kullandıkları için bir nevi ta'zir cezası hükmündedir. Tencerelerin sadece suyu dökülmüş etler telef edilmemiş ve ganimetler arasına geri getirilmiştir.[383]

13. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

اذا قلت لصاحبك والإمام يخطب: صه، فقد لغوت

"İmam hutbe okurken arkadaşına "sus" dersen boş iş yapmış olursun."

Hadisin İstişhâd Mahalli

İsmi fiil, fiilin amelini işleyen 7 isimden biridir. İsmi fiiller mazi, müzari ve emir manasında kullanılırlar. هيهات mazi bir fiil olan بَعُدَ manasında, وَيْ müzari bir fiil olan أتعجب manasında, صه ise emir fiili olan أُسكت manasında kullanılmıştır. İbn Hişâm صه ismi fiiline örnek olarak mezkûr hadis ile istişhâtta bulunmuştur..[384]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Mezkûr hadise lafız cihetiyle en yakın rivayet, Buhârî'de geçen إذا قلت لصاحبك يوم الجمعة أنصت والإمام يخطب فقد لغوت hadisidir.[385] Bu hadiste mezkûr hadisimize muhalif olarak صه kelimesi yerine أنصت kullanılmıştır. İçinde صه kelimesi geçen mezkûr hadisimize en yakın rivayet ise Ebû Davûd'un من قال لصاحبه صه فقد لغا، ومن لغا فليس في جمعته تلك شيءrivayetidir.[386]

İbn Hişâm'ın istişhâd ettiği hadise manasına muvafık sahih hadisler bulunduğundan sahih hükmü verilebilir. Ancak kaynaklarda geçtiği hali ile ismu fiil konusuna delil olma hususunda yeterli değildir. Biz, İbnu Hişam'ın metninde صه

[383] Kastalani, **İrşadu's-Sâri li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, c. 13. s. 23.
[384] İbnu Hişam, **Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s. 242.
[385] Buhârî, Cuma, 34.
[386] Ebû Dâvûd, Salât, 208.

kelimesi geçen sahih bir hadisi konuya delil olarak zikrettiğini ancak nüssahların eserini çoğaltırken sehven mezkûr versiyonu yazmış olabilecekleri kanaatindeyiz.

Değerlendirme

Dinimizde Cuma gününün ayrı bir yeri ve önemi vardır. Cuma günü hakkında üzerine güneşin doğduğu en hayırlı gün olduğu, içinde duaya icabet saatinin bulunduğu, Cuma namazına erken gelmek ve gelmeden önce gusül almak, güzel kokular sürmek gerektiği vb. hasletler hadislerde ifade edilmiştir.[387] Söz konusu hadiste ise hutbe okunduğu esnada sessiz olunması gerektiği vurgulanmaktadır. Hadis kaynaklarında mezkûr hadisin manasına muvafık sahih hadisler mevcuttur.

Hadisten kelâmın her çeşidinin nehyedildiği, hutbe irad edilirken konuşan kimseye Emri bil ma'ruf hükmünde "sus" demenin dahi hutbenin sevabına engel olduğu anlaşılmaktadır. Emri bil ma'ruf hükmünde olan bu amel hutbeye has olarak yasaklanmıştır.[388]

Hutbe esnasında konuşmanın hükmü hakkında ulema ihtilâf etmiştir. Şafiî mezhebinin kavl-ı cedîdine göre hutbeyi dinlemek sünnettir. Sünnetin terki mekruh kabul edildiğinden hutbe esnasında konuşmak da mekruh görülmüştür. Aynı şekilde Urve b. Zübeyr, Saîd b. Cübeyr, Nehaî, Şa'bî,, Sevrî ve Dâvûd bu görüştedirler. Mâlik, Ebû Hanîfe, Ahmed b. Hanbel, Evzai ise hutbe okunurken susmanın vacip, konuşmanın ise haram olduğunu söylemişlerdir. Şafiî mezhebinin kadim görüşü de bu yöndedir. Hutbeyi duyamayan kimsenin konuşması, zikir ve Kur'an ile meşgul olmasında bir beis olmadığı Nehâi, Ahmed b. Hanbel ve Urve tarafından dile getirilmiştir. Ebû Hanîfe hadiste geçen insâtın vaktinin imamın hutbeye çıkması ile başladığını söylemiştir. Ebû Yusuf, Muhammed, Şafiî Mâlik, Sevri, Evzai ise imamın hutbeyi îrad etmesiyle başladığını söylemişlerdir.[389] Neticede hutbe okunurken dinleyip susmak gerektiği anlaşılmaktadır.

[387] Bkz: Müslîm, Cuma, 844,580,854.
[388] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 6. s. 138-139.
[389] İbn Mülakkın, **et-Tevdîh li Şerhi'l-Cami'i's-Sâhîh**, c. 7, s. 566-568.

14. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

عن ابن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم بني الإسلام على خمسة شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة وصوم رمضان **وحج البيت من استطاع إليه سبيلا**

İbn Ömer'den rivayetle Allah Resulü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilah olmadığına Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın Resulü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucu tutmak, gücü yetenlerin hac etmesi."[390]

İbni Asâkir, Mu'cem, 1:23(12); Abdurrezzak, Musannef, 3:125(5012).

Hadisin İstişhâd Mahalli

Fiilinin ameliyle amel eden Masdar; muzaf, tenvinli ve elif lam'lı olmak üzere 3 şekilde amel eder.

Mef'ulüne izafe edilen masdara örnek olarak hadiste geçen وحَجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا. kısmı verilmiştir.

Bu örnekte masdar olan حَجُّ mefulü olan البيت 'e izafe edilmiş fail olan من ise merfu kalmıştır.[391]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Kütüb-i sitte içerisinde İslâm'ın beş şartını sayan onlarca sahih hadis bulunmasına rağmen metninde وحج البيت ibaresinden sonra من استطاع إليه سبيلا kaydı geçen herhangi bir hadise rastlayamadık. Buhârî'nin konu ile ilgili rivayeti şu şekildedir:

حدثنا عبيد الله بن موسى قال اخبرنا حنظلة بن أبي سفيان عن عكرمة بن خالد عن ابن عمر رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم: **(بني الإسلام على خمس شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمدا**

[390] İbn Asâkir, Mucem, 1:23(12); Abdurrezzak, Musannef, 3:125(5012).
[391] İbn Hişâm, **Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s. 251-253.

رسول الله وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة والحج وصوم رمضان)[392]

Görüldüğü üzere hac, oruçtan önce zikredilmiş ve beraberinde من استطاع إليه سبيلا kaydı gelmemiştir. İslâm'ın şartlarını sayan benzer hadislere baktığımız zaman cihad, sadaka, emanete riayet vb. hasletlerin de bazen zikredildiğini görmekteyiz.[393] Hadisi Buhârî'nin zikrettiği tarik ile rivayet eden Tirmizî, bu babta Cerir b. Abdillah'tan da rivayetin olduğunu; İbnu Ömer'den, İkrime, Hanzala, Veki' tarikiyle gelen rivayetin hasen, sahih olduğunu dile getirmiştir.[394]

Hadis, Kütübü sitte dışında Abdurrezzakın *Musannef*'inde, İbnu Asâkir'in *Mu'cem*'inde ve Beyhakî'nin *Şuâb'ul İman*'ında وحج البيت من استطاع اليه سبيلا kaydı ile rivayet edilmiştir.[395] İbn Teymiyye *Mecmû'ul Fetâvâ* adlı eserinde İbni Ömer'den gelen mezkûr hadisin muttefaku aleyhi olduğunu söyleyerek sahih olduğuna işaret etmiştir.[396] Çağdaş muhakkiklerden Elbânî de hadisin sahih olduğunu dile getirmiştir.[397] Netice de hadisin sahih olduğu kanaatindeyiz.

Değerlendirme

Hadis kaynaklarında İslâm'ın şartlarını sayan birçok rivayet mevcuttur. Bu rivayetler arasında farklılıklar görülmektedir. Bazı hadisler de oruç bazısında ise hac zikredilmemiştir. Bu ise hadisin irad edildiği zamanda hac ve orucun farz kılınmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Hadisin bazı versiyonlarında ise beş şarta ilave olarak ganimetlerin beşte birini vermek, cihad etmek, sadaka vermek, emanete riayet etmek de zikredilmiştir.[398]

İslâmiyet'teki sorumluluk, malî ve bedenî olabildiği gibi hem malî hem bedenî olabilmektedir. İhlâs, tevazu, vb. ahlaki sorumluluklar ise sadece kalbîdir. Bu yönden İslâm'ın şartlarını hadislerde zikredildiği üzere birkaç haslete indirmek

---

[392] Buhârî, İman, 1.
[393] Abdurrezzak, Musannef, 3:125(5012); Beyhakî, Şuabul-İman,4: 266(2497).
[394] Tirmizî, **Sünen**, c. 5. s. 5.
[395] Abdurrezzak, Musannef, 3:125(5012); Beyhakî, Şuabul-İman,4: 266(2497); İbni Asâkir, Mu'cemuş-Şuyuh, 1:23(12).
[396] İbn Teymiyye **Mecmû'ul Fetâvâ,** c.7 s.597.
[397] Elbânî, **Tahrîc'u Ehâdisi Müşkileti'l- Fakr Ve Keyfe Alecehâ'l-İslâm**, Mektebet'ül-İslâmî, Beyrut, Dımeşk 1984. S.34.
[398] İbn Teymiyye **Mecmû'ul Fetâvâ,** c.7 s.597; **el-İmânul Evsât**, c.1 s.141.

hadisin yanlış anlaşılmasına sebep olacaktır. Hadislerde İslâm dininin beş temel üzere bina edildiği vurgulanmaktadır. Hadisten bir hasr(kısıtlama) söz konusu değildir. İslâmiyet'in bu büyük beş şartının yanı sıra cihat etmek, anne babaya itaat etmek, helal kazanç elde etmek, adaletli olmak vb. yüzlerce şartı da vardır.Dolayısıyla İslâm'ın şartının beş olduğu ve bu beş şartın diğer dini sorumluluklarının temeli olduğu yönündeki yorum kapsayıcı olacaktır.

15. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " إِنَّمَا الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَلَا تَخْتَلِفُوا عَلَيْهِ فَإِذَا كَبَّرَ فَكَبِّرُوا، وَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا وَإِذَا قَالَ: سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقُولُوا: اللهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، وَإِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا، **وَإِذَا صَلَّى جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا أَجْمَعُونَ** "

Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayetle Allah Resulü(s.a.v) şöyle buyurmuştur: "İmam ancak kendisine uyulması içindir. O halde ona muhalefet etmeyiniz. O tekbir getirdi mi sizde tekbir getiriniz. Rükûya gidince sizde rükûya gidiniz. İmam "semiallahu limen hamideh" deyince "Allahumme Rabbena lekel hamd" deyiniz. Oturarak kıldığı zaman sizde hepiniz oturarak kılınız."

Buhârî: Cemâat, 23[399]; Sıfatu's-Salât, 1[400]; Müslim: Salât, 260.

Hadisin İstişhâd Mahalli

Tevabi'lerden biri olan te'kid, lâfzî ve manevî olarak ikiye ayrılır:

Lâfzî te'kid: İlk kelimenin aynen tekrarlanması ile olur. Örnek: جاء زيد زيد،

Manevî te'kid: Kendisinden önceki kelimeyi mana cihetiyle pekiştiren kelimelerdir: Bunlar نَفْسُ، عَيْنُ، كُلُّ، كِلاَ، كِلْتَا، أَجْمَعُ، جَمْعَاءُ، أَجْمَعُونَ kelimeleridir.

İbn Hişâm te'kîd'in bu kısmına verdiği örnekler içinde hadisten وَإِذَا صَلَّى جَالِسًا

[399] hn: 657.
[400] hn: 701.

" فَصَلُّوا جُلُوسًا أَجْمَعُونَ kısmıyla istişhatta.[401]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadis müttefakun aleyhdir. Ayrıca Mâlik, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Avâne, İbnu Hibbân, Beğavî ve başka muhaddisler tarafından da rivayet edilmiştir.[402]İbn Abdilber bu hadisin Enes, Aişe, Ebû Hüreyre, İbn Ömer, Câbir gibi sahabeden birçok tarik ile mütevatir olarak rivayet edildiğini söylemiştir. Bütün rivayetler Peygambere sahih senedlerle dayandırılmıştır. Hammad b. Zeyd, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye de bu görüştedir.[403] İbn Teymiyye ve Humeydî bu hadisin sahih olduğunu ancak muarız hadislerle hükmünün nesh edildiğini dile getirmişlerdir.[404] Çağdaş muhakkiklerden Şuayb el-Arnavut ve Elbânî de hadisin sahih olduğuna kaildirler.[405] Neticede hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Mezkûr hadisimize mana cihetiyle muvafık başka rivayetlerin de varid olduğunu görmekteyiz. Hz. Aişe'nin rivayetinde oturarak namaz kılan Peygamberin, ayakta namaz kılan cemaati el işaretleri ile oturttuğu bilgisi de geçmektedir. Bu da namazda işaretin ve ameli kalilin namazı bozmayacağına delildir.[406]

Peygamberimizin (s.a.v) "İmam oturarak kılıyorsa siz de hepiniz oturarak kılınız" ifadesi üzerine ulemâ ihtilâf etmiştir. Zahiriler, Evzai ve bir görüşünde İmam Mâlik bu durumda oturarak namaz kılmanın gerekli olduğunu dile getirmişlerdir. Şafiî, Ebû Hanîfe ve selefin cumhuruna göre oturarak namaz kılan imamın arkasında ayakta kılmaya muktedir olan kişilerin oturarak namaz kılması caiz değildir. Zira Peygamber Efendimiz(s.a.v) hasta olduğu bir zamanda oturarak namaz kılmış ve

[401] İbni Hişam, **Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s. 274-276.
[402] Muvatta: Nidaus-Salât, 446; Nesâî: imame, 41; Dârimî: Salât, 71; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 14:469(8889); Ebû Avâne, Mustahrec, 1: 438(1628); İbni Hibbân, Sahih: Salât, 14(2103).
[403] İbni Abdilber, **et-Temhîd lima fil-Muvattai minel-Meâni Vel-Esânid**, Vizaretü Umumu'l-Evkâf ve Şuun'ul-İslâmîyye, Mağrib, 1968, c.6 s.138.
[404] Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud el-Beğavi, **Mesabîhu's-Sünne**, Dar'ul-Marife, Beyrut 1987, c.1 s. 411; Zeynuddin Abdurrahman b. Ahmed İbni Receb El-Hanbelî, **Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Mektebetü'l-Ğuraba'il-Eseriyye, Kahire 1996, C.6. s.151. hn:689.
[405] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**: thk: Şuayb El-Arnavut, hn:8889, c. 14 s.469; Nesâî, **sünen**,thk: Nasuriddin Elbânî , hn:832, c.2 s.98.
[406] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 4. s. 130-131.

sahabeler ayakta tabi olmuşlardır. Her ne kadar bazı âlimler Peygamberimizin o günlerde Hz. Ebû bekir'e tabi olduğunu söyleseler de imam Müslim'in *sahih*'inde Peygamberimizin imam olduğu açıkça rivayet edilmiştir.[407]

Peygamberimizin "İmam ancak kendisine uyulması içindir" ifadesi hakkında ise imam Şafiî bundan kastın me'mum'un imamdan önce namaza başlamaması ve ondan müstakil hareket etmemesi gibi zahiri fiiller olduğunu dile getirmiştir. Dolayısıyla imam ile me'mumun namazları değişiklik gösterebilir. Biri nafile kılarken diğeri farz kılabilir. İmam Ebû Hanîfe ve Mâlik ise bu ifadeden fiiller ve niyetler kastedildiğini dolayısıyla imam ile me'mumun namazlarının sünnet ve farziyyette eşit olması gerektiğini söylemişlerdir.[408]

16. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

حدثني عبد الأعلى بن حماد، قال: قرأت على مالك بن أنس، ح وحدثنا قتيبة بن سعيد، عن مالك، فيما قرئ عليه عن زياد بن سعد، عن عمرو بن مسلم، عن عَنْ طَاوُسٍ، أَنَّهُ قَالَ: أَدْرَكْتُ نَاسًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُونَ كُلُّ شَيْءٍ بِقَدَرٍ، قَالَ: وَسَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**كُلُّ شَيْءٍ بِقَدَرٍ، حَتَّى الْعَجْزِ وَالْكَيْسِ**، أَوِ الْكَيْسِ وَالْعَجْزِ

Bana Abdülâla b. Hammad rivayet etti. (Dedi ki): "Mâlik b. Enes'e okudum. Bize Kuteybe b. Saîd dahi Mâlik'den -ona okunanlar meyanında, o da Ziyâd b. Sa'd'dan, o da Amr b. Müslim'den, o da Tâvus'dan naklen rivayet etti ki: (Şöyle demiş): Allah Resulü'nün ashabından bir grup insana yetiştim ki: "Her şey kaderledir" diyorlar. Abdullah b. Ömer'i de şunu söylerken dinledim: Resulullah:«Her şey kaderledir. Acz ve iktidar yahut iktidar ve acz bile!» buyurdular."

Müslim, Kader, 2655.

[407] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 4. s. 132.
[408] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 4. s. 133.

Hadisin İstişhâd Mahalli

Atıf harflerinden حَتَّى , واو gibi mutlak cem için kullanılır. ثم ve فاء gibi tertip ifade etmez. İbnu Hişamحَتَّى'nın tertip ifade etmediğine كُلُّ شَيْءٍ بِقَدَرٍ، حَتَّى الْعَجْزِ وَالْكَيْسِ hadisini istişhâd olarak göstermiştir.[409]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Müslim, bu hadisi *Sahîh*'inde[410], Buhârî ise *Halk'u Efalil-İbad*[411] adlı eserinde Mâlik, Ziyad b. Sad, Amr b. Müslim, Tavus tarikiyle sahabe Abdullah ibn Ömer'den rivayet etmişlerdir. Ayrıca hadisi İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, Humeydî, İbni Hibbân, Beğavî gibi birçok muhaddis mezkûr tarikle rivayet etmiştir.[412]

İbnu Asâkir *Mucemu'ş-Şuyûh* adlı eserinde hadisin sahih olduğunu söylemiştir.[413] Şuayb el-Arnavut *Müsned* tahkikinde hadisin Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu bir ravisinin Müslim ricalinden diğer ravilerinin ise Şeyhayn ricali olup sika olduklarını söylemiştir.[414] Elbânî sahih olduğuna kaildir.[415] Dârekutnî bu hadisin merfu ve mevkuf olma hususunda ihtilâf olduğunu zikretmiştir.[416] Bu bilgiler ışığında hadisin mezkûr sened ile sahih olduğu kanaatine varmış bulunmaktayız.

Değerlendirme

Kader anlayışı İslâm dininin inanç esaslarından biridir. Sözlükte takdir etmek, güç yetirmek, bir şeyin miktarını ve ölçüsünü belirlemek anlamlarına gelen Kader'in, terim olarak farklı tanımları yapılmıştır. Cebriye, kader konusunda insanı cansız bir

[409] İbni Hişam, **ŞerhuKatru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s. 285.
[410] Müslîm, Kader, 2655.
[411] Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Halk'u Efal'il-İbad, Darul Maarifi's-Suudiyye,** Daru'l-Mearif, Riyad, 1978, s. 104-105.
[412] Muvatta, Cami', 3340; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 10: 134(5894); Beyhakî, Sünen-i Kübra, 10:345(20882); Humeydî, el-Cem'u Beynes-Sahihayn, 2: 303 (1512), İbni Hibbân Sahih, 14:17(6159), Beğavi, Mesabih'us-Sünne, 1:132(59).
[413] İbnu Asâkir, **Mu'cemuş-Şuyuh**, c.2 s. 760.
[414] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**: thk: Şuayb El-Arnavut,hn:5893, c.10 s.134.
[415] Elbânî , **Silsiletü's-Sahîha**,, c.2 s. 517.
[416] Darekutni, **el-İlelü'l-Varide fil-Ehâdisi'n-Nebeviyye**, Daru't-Taybe, Riyad 1985. c.13 s.164.

varlık gibi görerek hür iradesini saf dışı bırakmıştır. Mutezile ise insanın kendi fiillerini yarattığını söyleyerek ona geniş bir irade hakkı tanımış, böylelikle bu konuda Allah ile olan bağını koparmıştır. Öte yandan Eş'ariler, insana zayıf bir irade vererek Cebriye'ye yaklaşırken Maturidiler ise Cebriye ile Mutezile arasında durarak Allah'ın külli iradesinin yanında insanın cüzi iradesinin de olduğunu söylemişlerdir. Eş'ariler, kader anlayışını Allah'ın yaratma sıfatına bağlarken Maturidiler ise ilim sıfatına bağlamaktadırlar. Eşari ve Maturidilerin kader tanımlarından yola çıkarak Ehl-i Sünnet'in kader anlayışı hususunda şunları söylemek mümkündür: Allah ezeli ilmi ile her şeyi bilir kâinattaki nesne ve olayları bir plan ve programa göre tanzim eder. İnsanın özgür iradesi ile yapmış olduğu amelleri yaratır ve iyilik diye nitelediği amellere ödül, kötülük diye nitelediği amellere ise ceza verir.[417]

Hadiste geçen "acz" güç yetirememe, yapması gerekenleri yapamayacak halde olma, ibadetlerini hakkıyla yerine getiremeyecek durumda olma vb. anlamlara gelmektedir. "Acz"in zıddı olan "keys" ise verimli olma, güç yetirebilme anlamlarına gelmektedir. Kişinin güçten kuvvetten düşüp dini dünyevi ihtiyaç ve sorumluluklarını yapmaktan aciz olması ve sağlığının yerinde olması da kader iledir.[418]

İbn Teymiyye hadiste geçen acziyet ve iktidar hakkında şunları söylemiştir: "Bu, insanların çokça dile getirdiği bir sualdir. "Şayet Allah'ın yazmış olduğunu kul ameli ile yerine getirmezse Allah'ın yazdığı vuku bulur mu?" Maktul sualinde olduğu gibi "Şayet katil öldürmeseydi maktul yaşamaya devam eder miydi?" Bu nevi sorulara şöyle cevap verilir: "Allah bir kimsenin şakî veya Saîd olduğunu ezelde bildiğinden dolayı o kimse şaki veya Saîd olmaz Şayet kişi amel-i salih işlemez ise Saîdlerden olmaz ve kötü amel işlemezse şakîlerden olmaz. Katil, öldürmeseydi Allah maktulün ölümüne başka bir sebep halk etmemişse yaşamaya devam eder aksi takdirde yine ölür. Söz konusu acz ve iktidar ise kişinin ameli dışında Allahın takdirine bağlı olan iki haslettir[419]

[417] Orhan Aktepe, **Kaza Kader'in Mahiyeti Ve Değişip Değişmemesi Problemi**, Kelam araştırmaları, 10:2(2012) s.71-72, 87-88.
[418]Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c.16 s.205.
[419] İbn Teymiyye **Mecmû'ul Fetâvâ,** c.8, s.286-288.

Kâinatta vuku bulan her şey Allah'ın ilmi ve takdiri iledir. Hastalık, sağlık, yaşlılık, doğum, ölüm, acziyet ve kudret onun elindedir. Her ne kadar ten ve göz rengimiz, doğduğumuz aile, yaşadığımız çevre vb. hususlarda dahlimiz yoksa da Allah, vermiş olduğu özgür irade ile bizlere kaderimizi tayin etme hakkı vermiştir. İyilik ve kötülük yapacak imkân ve kabiliyet yüce yaratıcı tarafından bizlere verilmiştir. İyi ve kötü olmak Allah tarafından her birey için ayrı ayrı tayin ettiği iki haslet değildir. Zira Allah kötülüğe razı olmaz ve razı olmadığı bir şeyi cebren yaptırarak hesap sormaz. Aksi takdirde Allah'ın adalet sıfatına halel gelmiş olur. Aksine iyi ve kötü olmak bir tercih meselesidir ve tercihlerimiz kaderimizdir. Ancak söz konusu acziyet ve iktidar gibi tercihimizin dışında kalan şeyler de kaderimizden sayılmış ve bu noktada kadere rıza ve başa gelene sabır ve teslimiyet istenmiştir.

17. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

وحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، وَعَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَلَاةِ اللَّيْلِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**صَلَاةُ اللَّيْلِ مَثْنَى مَثْنَى**، فَإِذَا خَشِيَ أَحَدُكُمُ الصُّبْحَ، صَلَّى رَكْعَةً وَاحِدَةً تُوتِرُ لَهُ مَا قَدْ صَلَّى»

Bize Yahya b. Yahya rivayet etti. Dedi ki: "Mâlik'e, Nâfi' ile Abdullah b. Dinar'dan dinlediğim, onların da İbni Ömer'den naklen rivayet ettikleri şu hadîsi okudum: Bir adam Resûlüllah'a (s.a.v) gece namazını sormuş. Resûlüllah (s.a.v.): "Gece namazı ikişer ikişerdir. Biriniz sabah olacağından korkarsa, bir rek'ât kılsın! Bu onun kılmış olduğu namazı vitir yapar." Buyurmuştur.

Buhârî, Vitir, 1[420]; **Müslim**, Salâtu'l-Müsâfirîn ve Kasruha, 749.

Hadisin İstişhâd Mahalli

Ğayrı munsarifin illetlerinden biri olan adl; bir ismin asli manasının baki kalması suretiyle bir haletten diğerine tahvil edilmesidir.

[420] hn: 946,948.

Sıfatlardaki Adl ise sayılarda ve sayıların dışında vaki olmaktadır: Sayılarda vaki olanlar فُعَالَ ve مَفْعَلَ kalıplarıdır. Bu kalıplar ise واحد, اثنان, ثلاثة ve اربعة kelimelerinde kullanılır. Örnek: (أُولِي أَجْنِحَةٍ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ).[421] Ayetin anlamı اثنين اثنين ثلاثة ثلاثة, اربعة اربعة şeklindedir. Yani meleklerin ikişer, üçer, dörder kanatları vardır. İbn Hişâm hadiste geçen ikinci مثنى'nın tekid olduğunu ve tekrar ifade etmediğini dile getirmiştir. Çünkü tekrar zaten birinci مثنى ile hâsıl olmuştur.[422]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadis müttefakun aleyhdir. İmam Mâlik, Ebû Davûd, Tirmizî, İbni Mâce, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel hadisin senedini sahabe İbn Ömer'e dayandırarak rivayet etmişlerdir. Ayrıca bu hadis, Beyhakî, İbni Hibbân, Beğavî, İbni Ebi Şeybe, Taberâni, Abdurrezzak, Ebû Avâne, Ebû Ya'la ve daha nice muhaddis tarafından da rivayet edilmiştir.[423] Gördüğümüz hemen bütün tarikler sahabe İbni Ömer'den merfu olarak gelmektedir. Tirmizî bu hadis hakkında hasen-sahih ifadesini kullanmış, bu babta Ömer b. Abese'den de rivayetin olduğunu söylemiştir.[424] Süyûtî, Münâvî ve Beğavî bu hadisin sahih olduğunu söylemişlerdir.[425] Çağdaş muhakkiklerden Şuayb el-Arnavut isnadının Şeyhayn şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir.[426] Elbânî hadisin sahih olduğuna kaildir.[427]

Değerlendirme

Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'de sahih senedlerle varid olan hadislerde gece ve gündüz kılınan nafile ve sünnet namazların ikişer ikişer kılınması gerektiği bildirilmektedir. Gece veya gündüz vakti kılınan namazları iki rekâtte bir

---

[421] Fatır, 1.
[422] İbnu Hişam, **Şerhu Katru'n-Neda Ve Bellu's-Seda,** S. 295-297.
[423] Muvatta, Nida'us-Salât, 339; Ebû Davûd, Salât, 312; Tirmizî, Sefer, 28; İbni Mâce, İkamet'üs-Salât, 116; Nesâî, Kıyam'ül-Leyl, 26; Ahmed B. Hanbel, Müsned, 8:457(4848); Beyhakî, Marifet'üs-Süneni vel'âsar, 4:27; İbni Hibbân, Sahih, 6:353(2624); Beğavi, Mesabih'üs-Sünne, 1:438(894);İbni Ebi Şeybe, Musannef, 4:442(6686); Taberânî, Müsned'üş-Şamiyyin, 1:370(642); Abdurrezzak, Musannef, 3:28(4675);Ebû Avâne; Müstahrec, 2:61(2311); Ebû Ya'la, Müsned, 5:33,(2623).
[424] Tirmizî: **Sünen**, c.2 s.300.
[425] Süyûtî, **El-Camiu's-Sağir Min Hadis'il Beşir'in-Nezir**, hn:5085, c.2 s.314; Zeynuddin Muhammed b. Ali el-Münavi, **Feyd'ul-Kadir Şerhu Camiu's-Sağir**, Mektebet'üt-Ticariyyet'il-Kübra, Mısır, 1938, c.4 s.222 hn: 5089; Beğavi, **Şerhu's-Sünne**, c.4 s. 74 hn: 956.
[426] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**: thk: Şuayb El-Arnavut, hn: 4848, c.8 s.457.
[427] Elbânî, **el-Silsiletü's-Sahîha**, c.4 s. 551.

selam vermek suretiyle kılmak müstehabtır. Kişinin kılacağı bütün rekâtleri tek selam vererek kılması veya tek bir rekât tetevvu' namazı kılması caizdir. Mezkûr hadisimizde "Biriniz sabah olacağından korkarsa, bir rekât kılsın" ifadesi buna delil mahiyetindedir. Ayrıca "Sabah namazından evvel vitir kılın" hadisinden, vitri bu vakte ertelemenin sünnet olduğu ve vitir namazının vaktinin fecrin doğuşuna kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Şafiî mezhebinin ve cumhuru ulemânın görüşü bu yöndendir. Bazı ulemâ ise vitir namazının fecirden sonra sabah namazının farzını kılana kadar eda edilebileceğini söylemiştir.[428]

18. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

سبحان الله إن ألمؤمن لا ينجس حيا ولا ميتا

"Subhanallah! Mümin ne ölüyken ne de diriyken asla necis olmaz."

Hadisin İstişhâd Mahalli

Taaccüb, şaşırma hayret etme anlamlarına gelir. Arap dilinde ما أفعله ve وأفعل به kalıpları taaccüb kalıplarıdır. Ayrıca bu kalıplar dışında كيف ve سبحان الله gibi hayret ve şaşkınlık içeren hemen bütün lafızlar taaccüb için kullanılır. İbn Hişam, سبحان الله ان المؤمن لا ينجس حيا ولا ميتا،[429] hadisini bu konuya örnek için zikretmiştir.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadisimiz Kütüb'ü Sitte içerisinde Buhârî, Müslim, Nesâî ve Müsned'de حيا ولا ميتا kaydı olmadan rivayet edilmiştir.[430]Ayrıca, Bezzâr, Ebû Avâne, Abdurrezzak, İbni Ebi Şeybe gibi nice muhaddis tarafından da aynı şekilde rivayet edilmiştir.[431] Hadis bu haliyle sahih kabul edilmektedir.

---

[428]Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 6 s.30-32.
[429] İbnu Hişam, **Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda,** s.300.
[430] Buhârî, Gusül, 24; Müslîm, Hayız, 371; Nesâî, Taharet, 176(269), Ahmed b. Hanbel, Müsned, 12: 145(7211).
[431] Bezzâr, Müsned, 7:300(2896); Ebû Avâne, Müstahrec, 1: 230(773); Abdurrezzak, Musannef, 1: 124(456); İbni Ebi Şeybe, Musannef, 2: 226(1835); İbni Hibbân, Sahih, 4: 69(1259).

Hadisin Müslim'de geçen metni şu şekildedir:

عن أبي رافع، عن أبي هريرة، أنه لقيه النبي صلى الله عليه وسلم في طريق من طرق المدينة، وهو جنب فانسل فذهب فاغتسل، فتفقده النبي صلى الله عليه وسلم فلما جاءه قال: «أين كنت يا أبا هريرة» قال: يا رسول الله، لقيتني وأنا جنب فكرهت أن أجالسك حتى أغتسل، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «**سبحان الله إن المؤمن لا ينجس**»[432]

Bu hali ile hadis konuya delil olma yönünden bir problem taşımamaktadır. Zira سبحان الله ifadesi rivayetlerde mevcuttur.

İbni Hişam'ın zikrettiği hadise lafız cihetiyle yakın olan bir başka hadis ise Buhârî'nin *Sahîh*'inde İbnu Abbas'tan ta'lik suretiyle yapmış olduğu rivayetidir.[433]Ayrıca Hâkim bu hadisi *Müstedrek*'inde[434] İbni Abbas'tan mevsul olarak rivayet etmiş ve Şeyhayn şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir.[435]Buhârî ve Hâkim'in söz konusu rivayetleri şu şekildedir:

وحنط ابن عمر رضي الله عنهما ابنا لسعيد بن زيد وحمله وصلى ولم يتوضأ . وقال ابن عباس رضي الله عنهما **المسلم لا ينجس حيا ولا ميتا** . وقال سعيد لو كان نجسا ما مسسته . وقال النبي صلى الله عليه و سلم (المؤمن لا ينجس)[436]

أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عِصْمَةَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْعَدْلُ، ثنا أَبُو مُسْلِمٍ الْمُسَيَّبُ بْنُ زُهَيْرٍ الْبَغْدَادِيُّ، ثنا أَبُو بَكْرٍ، وَعُثْمَانُ، ابْنَا أَبِي شَيْبَةَ، قَالَا: ثنا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**لَا تُنَجِّسُوا مَوْتَاكُمْ، فَإِنَّ الْمُسْلِمَ لَا يَنْجُسُ حَيًّا أَوْ مَيِّتًا**» صَحِيحٌ عَلَى

---

[432] Ebû Rafi' Ebû Hüreyre'den rivayet etti ki; Ebû Hüreyre cünüp olarak Medine yollarından birinde Peygamber'e (s.a.v) cünüp olarak rastlamış ve hemen sıvışarak yıkanmak için gitmiş. Peygamber (s.a.v) onu aramış, Ebû Hüreyre gelince "Nerede kaldın ya Eba Hüreyre?" diye sormuş. Ebû Hüreyre: "Ey Allahın Resulü bana cünüp halimde tesadüf ettin. Ben de yıkanmadan senin yanında oturmayı doğru bulmadım" demiş. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz(s.a.v): "Sübhanallah! Mümin necis olmaz" buyurmuşlar.

[433] Buhârî, Cenaiz, 8.

[434] Hâkim, Müstedrek, Cenaiz, 1:542(1422).Hadisin Müstedrekteki metni şu şekildedir. عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، "قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تُنَجِّسُوا مَوْتَاكُمْ، فَإِنَّ الْمُسْلِمَ لَا يَنْجُسُ حَيًّا أَوْ مَيِّتًا»

[435] Ebû Abdillah El-Hâkim Muhammed b. Abdillah b. Muhammed en-Nisaburi, **el-Müstedrek'u ala's-Sahîhayn**, Darul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, hn: 1422 c.1. s. 542.

[436] Hadisin Türkçe metni şu şekildedir: "İbni Ömer, Said b. Zeyd'in (vefat eden) oğlunu yıkayıp kokulandırdı ve cenazeyi nakledip namazını kıldıktan sonra abdest almadı. İbnu Abbas (r.a) " Mü'min ne ölüyken ne de diri iken asla necis olmaz" demiştir. Sa'd b. ebi vakkas da " eğer ölü necis olsaydı ben ona elimi dokunmazdım demiştir. Ve peygamber (s.a.v) "mümin necis olmaz" demiştir."

شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ، وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ[437]

Görüldüğü üzere her iki rivayette حيا ولا ميتا kaydı bulunmasına rağmen hadisimizin istişhâd mahalli olan taaccüb ifade eden سبحان الله lâfzı bulunmamaktadır. Ayrıca المؤمن yerine المسلم ifadesi kullanılmıştır. Dolayısıyla bu iki hadisi de İbni Hişam'ın hadis diye zikrettiği cümleye kaynak olarak göstermek mümkün değildir.

Özetle: İlk hadiste حيا ولا ميتا kaydı yok iken ikinci verdiğimiz hadislerde ise سبحان الله ifadesi yoktur ve المؤمن yerine المسلم ifadesi kullanılmıştır. Dolayısıyla İbni Hişam'ın istişhad ettiği hadisin manasına muvafık yakın lafızla rivayet edilmiş sahih hadisler mevcut olduğundan sahih olduğuna kanaat getirdik. İbn Hişâm'ın telif esnasında hadisleri kaynağına bakmadan yazmış olabileceği veya nussahların kitabını çoğaltırken yanlış yazmış olmaları da ihtimal dâhilindedir.

Değerlendirme

İlk hadisten müminin cenabet olduğu zaman necis olmayacağı ve gusülden önce her işini yapabileceği anlaşılmaktadır. Seleften bir taife cünüp kişinin günlük işlerini yapabilmesi için namaz abdesti alması gerektiğini söylemiştir. Ata, cünüp olan kişinin namaz abdesti almadan hacamat yapabileceği, saç ve tırnak kesebileceğini söylemiştir.[438]

Hz. Ali, Hz. Ömer, Abdullah b. Amr ve Ata'dan gelen rivayetlerde cünüp kimsenin namaz abdesti almadan yeme ve içmesinin uygun olmadığı zikredilmektedir. Ancak fukahanın çoğunluğuna göre cünüp kimsenin yiyip içmesi veya evinden dışarı çıkabilmesi için namaz abdesti almasına gerek yoktur. Zira gerek mezkûr hadisimizde gerekse diğer hadislerde namaz abdesti alması kaydı zikredilmemiştir. Mâlik, Kûfe ehli, Evzai, Şafiî, İshak ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedirler.[439]

İkinci hadisten ise Müslüman'ın dirisinin temiz olduğu gibi ölüsünün de

[437]Hadisin Türkçe metni şu şekildedir: İbni Abbas'tan rivayetle Allah Resulü (s.a.v) şöyle buyurmuştur. " Ölülerinizi necis saymayınız! Zira Müslüman ne diri iken ne de ölü iken necis olur" Hâkim bu hadisin Şeyhayn şartlarına göre sahih olduğunu ancak Şeyhayn'ın bunu tahrîc etmediğini söylemiştir.
[438] İbn Battâl, **Şerhu Sahîhi Buhârî**, c.1 s. 399.
[439] İbn Battâl, **Şerhu Sahîhi Buhârî**, c. 1 s. 399-400.

temiz olduğu anlaşılmaktadır. Ölünün yıkanmasındaki gaye ise necasetten taharet değildir. Zira insan mükerrem bir varlık olduğundan öldüğünde necis sayılmaz. Ayrıca ölüsü necis kabul edilen hiçbir canlı yıkanmak suretiyle temizlenmez. Ölen kimse, eklemleri gevşediği için kendisinden abdestsizlik zahir olduğundan hadesten taharet kastı ile gusledilir. Ölüm sıradan bir olay olmadığı için namaz abdesti bu abdestsizliği kaldırmaya kâfi gelmemektedir. Bu açıdan cünüplüğe benzetilen ölüm için gusül gerekli kılınmıştır. Irak ulemâsı ise ölüyü vücudundaki akıcı kandan dolayı necis kabul ettiğinden necasetten taharet kastı ile yıkanmasını vacip kılmışlardır. Bu görüşlerini ise su kuyusunda ölen kimsenin kuyudaki suyu necis kıldığı ve cenaze taşıyanın namazının sahih olmadığını söyleyerek desteklemişlerdir.[440] Asah olan ise mümin veya kâfir olsun insanların dirisinin ve ölüsünün necis olmadığıdır. Kur'an'da müşriklerin necis olduğunu bildiren ayetten[441] ise itikadlarının batıl ve onların manen necis olduğu kastedilmektedir. Aksi durumda bedeni bir necasete sahip ehli kitap bir bayanla evliliğin caiz olmaması gerekirdi.[442]

2.4.1. EL-BEHCETÜ'L-MERDIYYE'DE İSTİŞHÂD OLARAK ZİKREDİLEN HADİSLER VE BUNLARIN SIHHAT DERECELERİ

2.4.2. İmam Süyûtî ve el-Behcetü'l-Merdıyye Adlı Eseri

Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayr es-Süyûtî, eş-Şafiî 849 yılında Kahire'de doğmuştur. Dedesi Hümâmüddin Mısır'ın Asyût şehrinden olması sebebiyle Suyûtî, daha evvelinde Bağdat'ın Hudayriye mahallesinde bulunduklarından Hudarî nisbeleri ile anılmıştır. Henüz 5 yaşında iken İbn Hacer el-Askalânî'nin öğrencisi olan babasını kaybetmesi üzerine babasının arkadaşları olan İbni Hümmam ve Celaleddin el-Mahallî onu himayelerine almışlardır. Zekâsı ile imtiyaz eden Süyûtî 8 yaşında Kur'an'ı hıfzettikten sonra Cemaili'nin *Umdetül'Ahkam*'ını, Nevevi'nin *Minhâcu't-Talibin*'ini, Beyzavi'nin *Minhâcu'l-Usûrü*'nü ve İbnu Mâlik'in *Elfiyye*'sini ezberledi. Birçok âlimden sarf, nahiv, belagat vb. alet ilimlerinin yanı sıra fıkıh tefsir ve hadis gibiİslâmi ilimleri

[440] Ayni, **Umdetü'l-Kari' Şerhu Sahîhi'l-Buhârî,** Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, t.y**.** c. 3 s. 240.
[441] Tevbe, 28.
[442]Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 4 s.66.

okuyan Süyûtî 15 yaşına geldiğinde ilk iki te'lifatı olan *Şerhu'l-İstiaze* ile *Şerhu'l Havkale ve Hay'ale*'yi kaleme aldı ve hocası Bulkunî her iki eser için birer takrir yazdı.[443]

İlmi hayatı boyunca birçok hocadan ders alan Süyûtî'nin önde gelen hocaları arasında Bulkunî, Münavî, Eşmunî, Kafiyeci, Şiblî, Celâluddin el-Mahallî vb. birçok büyük âlimi zikretmek mümkündür. Hocası Şiblî'den 4 yıl boyunca Arapça ve hadis okumuş ve el-Kafiyecî'nin yanında 14 yıl boyunca birçok dalda ilim tahsil edip kendisinden genel icazet almıştır. Hadis rivayetinde sema ettiği ve icazet aldığı hocalarının sayısı 150 civarındadır.[444]

Kendisi tahsil ettiği ilimleri sayarken hadis, tefsir, fıkıh, nahiv, meânî, beyân ve bedi' olmak üzere yedi alanda derin bir bilgiye sahip olup otorite olduğunu ve yapmış olduğu araştırmalar sonucu fıkıh hariç diğer altı ilimde hocalarını bile geride bıraktığını söylemiştir. Öğrenciliğinin ilk yıllarında mantık ilmi okuduğunu ancak bu ilimden haz almadığını ve İbnu Salah'ın mantık ilminin haram olduğuna dair fetvası ile karşılaşınca ilimlerin en hayırlısı olan hadis ilmine yöneldiğini dile getirmiştir. Ayrıca hocası Kafiyecî kendisinden Kelâm ilminde telif ettiği *Envarü's-Saâde* adlı eseri üzerine bir şerh yazmasını ısrarla istemesine rağmen, kelâm ilmine ilgi duymadığını gerekçe göstererek bu teklife olumsuz cevap vermiştir.[445]

62 yıllık bir ömre yaklaşık 550 kitap sığdıran İmam Süyûtî, nahiv, tefsir, fıkıh, hadis olmak üzere birçok alanda telifi bulunmaktadır. Hocalarına ve eserlerine nispetle talebelerinin sayısı azdır. Bunun sebebi ise vaktinin büyük bir bölümünü kitap yazmaya ayırması ve henüz kırk yaşında iken Ravza adasındaki evinde inzivaya çekilmesinden kaynaklanmaktadır. İnzivada ibadet ve te'lifat ile meşgul olan İmam Süyûtî, tedrisatı ve fetva vermeyi terk etmiştir. İnziva hayatını vefatına kadar(911) sürdürmüştür.[446]

---

[443] HalitÖzkan, Süyûtî, **DİA**, TDV Yayınları İstanbul 2010, c.38 s.118; Muhammed Mahmut Olçun, **Süyûtî'nin el-Behcetu'l-Mardiyye Adlı Eserinde İstişhâd Ettiği Ayetler**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2017, s. 30, 31.

[444]Süyûtî, **el-İktirâh**, s. 7-11.

[445] Süyûtî, **İktirâh**, s. 9; Özkan, Süyûtî, **DİA**s. 188.

[446] Süyûtî, **Esbâbu'n-Nuzûl**,Çev: Abdulcelil Alpkıray, Semerkant Yayınları, İstanbul 2016, s. 24-27.

Süyûtî hadislerini ele alacağımız "*el-Behcetü'l-Merdıyye*" adlı eserini İbni Mâlik'in bütün nahiv konularını veciz bir ifade ile nazım olarak ele aldığı ve telif edildiği günden bugüne nahiv ilmini teferruatlı ve kalıcı olarak öğrenmek isteyenlerin temel kaynağı olan Elfiyye adlı eseri üzerine şerh olarak yazmıştır. Süyûtî bu eserini İbn Akil'in *Şerhu'l-Elfiyye* adlı eseri üzerine daha önce telif ettiği *es-Seyfu's-Sakîl Alâ Şerhi İbn Âkil*" adlı eserine ekleme ve çıkarmalar yaparak oluşturmuştur. Hemen her nahiv talebesi tarafından ezberlenen *Elfiyye* metni üzerine Süyûtî dışında da birçok âlim şerh yazmıştır. Ancak İmam Süyûtî'nin bu veciz ve nükteli şerhi ulemâ tarafından çok değer görüp ders kitabı olarak okutulmuş ve üzerine birçok hâşiye telif edilmiştir. [447]

İbnu Mâlik'in *Elfiyye'*sini nükteli ve veciz ibareler ile açıklayan imam Süyûtî konu üzerindeki mevcut ihtilâflara değinip kendi tercihini delilleri ile beraber ispatlar. İbarelerinin kısa olduğu kadar nükteli olmasından ötürü bazen bir satırı üzerine hâşiyeler birkaç sayfa izahatta bulunurlar. Süyûtî konuları ele alırken istişhâd olarak ayet, hadis ve Arap şiirini kullanır. Hadisle istişhâda lâfzen rivayet edilmesi şartı ile cevaz verdiğini naklettiğimiz İmam Süyûtî bu eserinde müsamahakâr davranarak hadislerle istişhâd etmiştir.[448] Bu ise mezkûr görüşünden vazgeçmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Günümüzde Şark Medreselerinde *Molla Camî*'den evvel okutulan *el-Behcetü'l-Merdıyye* halen ilk günkü şöhretini korumaktadır. Muhteva ve Tertip açısından İbni Hişam'ın *Katrü'n-Nedâ* şerhine benzeyen bu eserin kullandığı üslûp muhatabının nahiv ilmine vakıf olmasını gerektirmektedir. Gerek Hoca gerekse talebenin iyi bir mütalâa ile istifade edebildikleri bu kitap medrese geleneğinde Molla Camî'nin *el-Fevâidü'd-Diyâiyye* adlı eserinden sonra ikinci büyük nahiv kitabıdır.

[447]Olçun, **Süyûtî'nin el-Behcetu'l-Mardiyye Adlı Eserinde İstişhâd Ettiği Ayetler,** s. 36-36; Özkan, Süyûtî, **DİA**s. 195.
[448]Bkz: sayfa, 45.

Behcetü'l-Merdıyye'de istişhâd olarak 13 hadis zikredilmiştir. Bu hadislerden 4'ü[449]*Şerhu Katrü'n-Nedâ*'nın hadisleri arasında ele alındığından burada tekrara gidilmeyecektir. Dolayısıyla burada geri kalan 9 hadis ele alınacaktır.

1. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

عن واثلة بن الأسقع، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: **«إن الله اصطفى من وُلْدِ إبراهيمَ، إسماعيلَ، واصطفى من وُلْدِ إسماعيلَ بني كنانةَ، واصطفى مِنْ بني كنانةَ قريشا، واصطفى مِنْ قريش بني هاشم، واصطفاني من بني هاشم»**

Vâsile b. el-Eska' dan rivayetle Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur. "Allah İbrahim'in neslinden İsmail'i seçti. İsmail'in neslinden Kinâne oğullarını seçti. Kinâne oğullarından Kureyş'i seçti. Kureyş'ten Haşim oğullarını seçti. Beni de Haşim oğullarından seçti."

Tirmizî, Menâkıb, 1[450].

Hadisin İstişhâd Mahalli

İmam Süyûtî, İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sinde geçen مصليا على النبي المصطفى beytini şerh ederken المصطفى kelimesinin المختار من الناس (insanlar arasında seçilmiş, seçkin) anlamında olduğunu aktarmış ve bu anlama mezkûr hadisi istişhâd olarak göstermiştir.[451]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadis mezkûr şekli ile Tirmizî de hasen-sahih mertebesi ile geçmektedir. İbni Ebi Şeybe, Beğavî, İbnû'l-Esîr'de hadisi aynı tarikle zikretmişlerdir.[452]Müslim de

---

[449] Behcetü'l-Mardiyye ile Şerhu Katrun-Neda'da ortak zikredilen 4 hadis şunlardır:
1) ما انهر الدم وذكر (4 ان يكنه فلن تسلط عليه (3 من توضا يوم الجمعة فبها ونعمت (2 بالليل وملاءكة بالنهاريتعاقبون فيكم ملاءكة اسم الله عليه فكلوا منه ليس السن والظفر.

[450] hn: 3605, 3606.

[451] Süyûtî, **El-Behcetü'l-Merdıyye alâ Elfiyyet İbn Mâlik**, Zevil Kurba Yayınevi, Tahran 2014. c.1 s.22.

[452] İbni Ebi Şeybe, Musannef, 16:465(32389); Beğavi, Mesabih'us-Sünne, 4:32(4461); İbnul-Esir, Cami'ul Usul, 8:535(6337).

hadisimizi çok yakın lafızlarla yine ravi Vâsile b. Eska'dan rivayet etmiştir.[453] Beğavî'de yakın lafızlarla zikrettiği hadisin sahih olduğunu söylemiştir.[454] Neticede hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Safvet, bir şeyin temiz, saf ve katıksız olanına denir. Bu hadiste Allah Resulü(s.a.v) kendisinin İbrahim ve İsmail gibi seçkin Peygamberlerin soyundan geldiğini ayrıca İsmail'in soyundan Kinane'nin, Kinane'den, Benû Haşim'in ve Benû Haşim'den kendisinin seçildiğini dolayısıyla seçkinlerin seçkini olduğunu dile getirmiştir. Tirmizî'nin bu babta zikrettiği diğer hadislerde de Peygamberimiz hakkında bu vb. faziletler zikredilmektedir. Peygamberimiz bu faziletlerini sayarken övünme olmayacağını bunun Allah tarafından verilen bir nimet olduğu için tehaddüsü nimet kabilinden zikrettiğini söylemektedir. Hadislerde Peygamberimiz hakkında seçkin peygamberlerden, seçkin kabilelerden, seçkin bir evden, seçkin biri olarak gönderildiği, peygamberler tarafından örülen bir duvarın son tuğlasını yerleştiren kimse olduğu, kıyamet günü ilk şefaat izni verilecek kişi olduğu vb. hasletler zikredilmiştir. Ele alacağımız bir sonraki hadiste de Peygamberimiz Allah'ın mahlûkatı arasından insanları, insanlar arasından Arapları, Araplar arasından Kureyş'i, Kureyş'ten Haşimoğullarını, Haşimoğulların'dan da kendisini seçtiğini dolayısıyla seçilmişlerin seçilmişi olduğunu dile getirmiştir. Netice itibari ile bu hadislerle Peygamber efendimize soylu bir nesil ve üstün bir ahlak verildiği vurgulanmaktadır.

2. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

"إن الله اختار خلقه فاختار منهم بني آدم ثم اختار بني آدم فاختار منهم العرب ثم اختار العرب فاختار منهم قريشا ثم اختارقريشا فاختار منهم بني هاشم ثم اختار بني هاشم فاختارني منهم فلم ازل خيارا من خيار"

[453] Müslîm, Fezâil, 2276.
[454] Beğavî, **Mesâbihü's-Sünne**, Daru'l-Mârife, Beyrut 1987, c.4 s.32.

“ Allah mahlûkatı arasında bir seçim yapmak istedi ve Benî Âdem’i seçti. Sonra Benî Âdem arasından seçim yapmak istedi ve Arapları seçti. Sonra Araplar arasından seçim yapmak istedi ve Kureyş’i seçti. Sonra Kureyş arasından seçim yapmak istedi ve Benî Haşim’i seçti. Sonra Benî Haşim arasından seçim yapmak istedi ve beni seçti. Ben seçilmişlerin seçilmişi olmaya devam ettim.”

Hadisin İstişhâd Mahalli

مصطفى kelimesinin المختار من الناس (insanlar arasında seçilmiş, seçkin) anlamında olduğunu söyleyen Süyûtî buna delil olarak bir önceki hadisi vermiştir. Zikrettiği birinci hadisin manasına muvafık olan söz konusu hadisimizi ise teyit amaçlı zikretmiştir. Zira bu hadisimizde اختار maddesi ve türevleri geçmektedir.[455]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Süyûtî bu hadisin Taberanî’de geçtiğini söylemiştir. Yaptığımız bütün araştırmalara rağmen Süyûtî’nin zikrettiği hadisin birebir aynısını ne Taberanî’nin mu’cemlerinde ne de başka bir kaynakta bulabildik. Taberanî’de bulduğumuz iki hadis, Süyûtî’nin zikrettiği hadise lafzı cihetiyle çok yakındırlar.

Taberanî’nin *Mu’cem’ül-Evsat* ve *Mu’cemu’l-Kebîr*’inde bulduğumuz hadisler şunlardır:

"...**وَخَلَقَ الْخَلْقَ** فَاخْتَارَ مِنَ الْخَلْقِ بَنِي آدَمَ، وَاخْتَارَ مِنْ بَنِي آدَمَ الْعَرَبَ، **وَاخْتَارَ مِنَ الْعَرَبِ مُضَرَ، وَاخْتَارَ مِنْ مُضَرَ قُرَيْشًا،** وَاخْتَارَ مِنْ قُرَيْشٍ بَنِي هَاشِمٍ، وَاخْتَارَنِي مِنْ بَنِي هَاشِمٍ، **فَأَنَا مِنْ خِيَارٍ إِلَى خِيَارٍ**..."[456]

"...**ثُمَّ خَلَقَ الْخَلْقَ**، وَاخْتَارَ مِنَ الْخَلْقِ بَنِي آدَمَ، فَاخْتَارَ مِنْ بَنِي آدَمَ الْعَرَبَ، **وَاخْتَارَ مِنَ الْعَرَبِ مُضَرَ، وَاخْتَارَ مِنْ مُضَرَ قُرَيْشًا،** وَاخْتَارَ مِنْ قُرَيْشٍ بَنِي هَاشِمٍ، وَاخْتَارَنِي مِنْ بَنِي هَاشِمٍ، **فَأَنَا مِنْ خِيَارٍ إِلَى خِيَارٍ**..."[457]

Suyuti’nin zikrettiği hadis ile Taberanî’de geçen hadisler aynı anlamı ifade etmektedirler. Ancak Taberani’nin hadislerinde altını çizerek işaret ettiğimiz bazı farklılıkların olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Taberânî’nin hadislerinde “Mudar”

[455] Süyûtî, **El-Behcetü’l-Merdıyye alâ Elfiyyet İbn Mâlik**, c.1, 23.
[456] Taberânî, Mu’cem’ul-Kebîr, 12:455(13650).
[457] Taberânî, Mu’cem’ul-Evsat, 6:199(6182).

kabilesi de zikrolunmuştur. Mezkûr farklılıkların hadisin anlamına etki etmediğinden ve aynı anlamda zikredilen sahih hadislerin varlığından dolayı hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Hadisimiz ile alakalı gerekli izahat bir önceki hadiste verilmiştir.

3. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

عن أنس بن مالك، عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: " لا تزال جهنم يلقى فيها وتقول: هل من مزيد، حتى يضع رب العزة فيها قدمه، فينزوي بعضها إلى بعض وتقول: **قط قط، بعزتك** وكرمك، ولا يزال في الجنة فضل حتى ينشئ الله لها خلقا، فيسكنهم فضل الجنة.

Enes b. Mâlik'ten rivayetle Peygamber efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Cehennem kendisi dolmakta iken daha fazla var mı? demeye devam edecek nihayet Rabb'ul-İzze Cehennem'e ayağını koyacak ve cüzleri birbirine karışacak. Cehennem "İzzetin ve keremin hakkı için yeter yeter!" diyecek. Cennette ise fazlalık devam edecek hatta Allah onun için yeni halk yaratacak ve onları cennetin fazlalıklarına iskân edecek."

Buhârî, Tefsir, 48, 50[458]; el-Eymânu ve'n-Nüzûr, 11[459]; Müslim, Cennet, 2846, 2848. "

Hadisin İstişhâd Mahalli

وفي لدني لدني قل وفي قدني وقطني الحذف ايضا قد يفي

Süyûtî, zamir bahsinde geçen bu beyti şöyle açıklamaktadır: "Zamir olan ya-i mütekellim fiile bitiştiğinde ya ile fiil arasına fiili kesre'den koruyacak bir nun gelmesi icap eder. Zira ya, ma kablinin meksur olmasını isterken fiil kesre kabul etmez. Fiili kesre'den koruduğu gibi ya'nın ma kabline vermek istediği kesre'yi

[458] hn: 4559,4568,4569.
[459] hn: 6248.

alarak aradaki niza'ı kaldırdığı için bu nun'a vikaye nun'u denilmiştir. لدن kelimesine Nun'u vikayenin bitişerek لَدُنِّي olarak kullanımı fazla, nun'suz muhaffef olarak لَدُنِي şeklinde kullanılması ise azdır. حسب anlamında ismi fiil قد ve قط kelimeleri de aynı لدن gibi nun'lu kullanımları çoktur. Nun'suz nadir kullanılırlar.[460]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadis, Müslim'de geçmektedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel, Humeydî, Ravdani, Beğavî, İbnu'l-Esir tarafından da rivayet edilmiştir.[461]Şuayb el Arnavut isnadının Müslim şartlarına göre sahih olduğunu, bir ravisi hariç ricalinin Şeyhayn ricali olup sika olduğunu dile getirmiştir.[462] Elbânî hadisin muttefakun aleyh olup sahih olduğunu söylemiştir.[463]Hadis Buhârî ve Tirmizî'de yine Enes b. Mâlik'ten rivayetle قَطْ قَطْ وَعِزَّتِكَ şeklinde geçmektedir. Tirmizî hadis hakkında hasen, sahih, garip ifadelerini kullanmıştır.[464] Neticede hadisimizin hasen-sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Allah(c.c) Kâf sûresi 24-26. ayetlerde kıyamet günü Sur'a üfürüldükten sonra bazı zümrelerin cehenneme atılacağını bildirir. O gün cehenneme atılacak kimseler; inatçı kâfirler, iyiliği engelleyip hak tanımayanlar, insanları şüpheye düşürenler ve Allahın gerisinde başka ilah edinenlerdir. Devamında Allah hiç kimseye zulmetmeyeceğini herkesin kendi ameliyle muamele göreceğini söylemiştir. 30. Ayette ise Allah'ın Cehennem'e "Doldun mu?" diye sorduğunda Cehennem'in هل من مزيد (daha fazla yok mu?) diye cevap vereceğini bildirir. Bu hakikat mezkûr hadisimiz vb. hadislerde daha detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

Mezkûr hadisimizde insanların Cehennem'e her atılışında Cehennem'in dile gelerek "Daha fazla yok mu?" diyeceğini, nihayetinde Allahın Cehennem'e ayağını

---

460 Süyûtî, **El-Behcetü'l-Merdıyye alâ Elfiyyet İbn Mâlik**, c.1 s.203.

461 Ahmed b. Hanbel, 19:373(12380); Humeydî, El-Cem'u Beyne's-Sahihayn, 2:576(1944); Ravdani, Cemu'l-Fevaid, 4:221(10049); Beğavi, Mesabihu's-Sünne, 4:15(4420), İbnu'l-Esir, Camiu'l Usul, 10: 522(8072).

462 Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, thk: Şuayb El-Arnavut, c. 19 s.373.

463 Muhammed b. Abdillah el-Hatip et-Tibrizî, **Mişkâtü'l-Mesâbih**, thk: Nasıruddin Elbânî, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut 1979, c.3 s.237.

464 Tirmizî, **Sünen**, c.5 s. 590.

koyduktan sonra Cehennem'in çalkalanacağı ve "İzzetin ve keremin hakkı için yeter yeter!" diyeceği aktarılmaktadır. Kanaatimizce bu hadis Kâf sûresi 30. ayeti açıklar mahiyettedir.

Diğer bir taraftan bu hadis, Allah'ın sıfatları hakkında rivayet edilen meşhur hadislerden biridir. Benzer bir hadiste قدم kelimesi yerine رجل zikredilmiştir.[465] Hadislerde zikri geçen "Allah'ın ayağı" hakkında ulema farklı görüşler ileri sürmüştür. Cumhur ve bazı kelâmcılar Allah'a nisbet edilen ayağın zahirine göre anlaşılamayacağı ancak herhangi bir şekilde te'vil de edilemeyeceğini söylemişlerdir. Allah'ın kastettiği ve ona yaraşır şekilde ayağının sabit olduğunu ve buna iman etmenin gerekli olduğunu dile getirmişlerdir. Burada zikredilen ayak kesinlikle bir organ ismi değildir. Aksi takdirde tecsim söz konusu olur ki; Allah bundan münezzehtir. Kelâmcıların çoğu ise hadiste Allah'a nispet edilen ayağın Allah'a yaraşır bir şekilde te'vil edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine hadiste zikredilen ayak hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bir görüşe göre ayaktan maksad (mütekaddimun) "önde olanlar"dır. Yani Allah'ın önceden hazırladığı bazı azap ehli kimseleri cehenneme koyacağı kastedilmiştir. İkinci bir yorum ise Allah'ın bazı mahlûkatın ayağını cehenneme sokacağıdır. Ayrıca ayaktan kastın insan topluluğu olduğu da yapılan yorumlar arasındadır. Zira رِجْلٌ مِنْ جَرَادٍ örneğinde çekirge sürüsü kastedilmiştir. Hadisimizin son cümlesinde Allahın cennet için özel olarak bazı kimseler yaratacağı ve cennete koyacağı anlatılmaktadır. Ehl-i Sünnet'in itikadına göre sevap amellere bağlı değildir. Yani Allah dilediğini amelsiz de cennete koyabilir. Hakeza mükellef olmayan küçük çocuklar ve deliler de cennete gireceklerdir.[466]

Sonuç olarak Kur'an ve Sünnet'te Allah'a nispet edilen el, yüz, göz ve ayak gibi bazı şeylerin -te'vil edilsin veya edilmesin- Allah'ın zatına yaraşır bir şekilde anlaşılması gerektiğini söyleyebiliriz. Selef ve halef, Allah'ın sıfatlarını tevil etme konusunda ihtilâf etseler de Allah'ı takdis ve tenzih etme konusunda ittifak halindedirler. Selef, Allah'a ait olan sıfatların yanlış yorumlanmasına engel olmak kastıyla tevilden kaçınırken; halef, bu nevi sıfatların zahirini Allah'a nispet etmemek

[465] Buhârî, Tefsir, Kaf Suresi; Müslîm, Cennet, 2846; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 13:500(8164).
[466] Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 17, s.182-184.

için tevile başvurmuştur. Dolayısıyla her iki tarafın bu hususstaki nihaî maksadı Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih etmektir.

4. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

حدثنا حفص بن عمر حدثنا شعبة عن عمرو عن أبي وائل عن عبد الله رضي الله عنه قال: (**لا أحد أغير من الله** ولذلك حرم الفواحش ما ظهر منها وما بطن ولا شيء أحب إليه المدح من الله ولذلك مدح نفسه) قلت سمعته من عبد الله ؟ قال نعم قلت ورفعه ؟ قال نعم.

Ebû Vâil Abdullah b. Mes'ûd'dan şöyle rivayet etmiştir: "Allah'tan daha gayret sahibi(kıskanç) kimse yoktur. Bundan dolayı kötülüğün açık ve gizlisini haram kılmıştır. Allah'tan daha fazla övülmeyi seven kimse yoktur. Bundan dolayı kendisini övmüştür." Ömer dedi ki; ben Ebû Vail'e "bu hadisi Abdullah b. Mes'ûd'dan işittin mi?" diye sordum. O da "Evet" dedi ben "bu hadisi Peygambere ref' etti mi?" diye sordum o da "Evet" dedi."

Buhârî**,** Tefsir,6[467], 7[468];Müslim, Tevbe, 2760.

Hadisin İstişhâd Mahalli

وشاع في ذا الباب اسقاط الخبر اذا المراد مع سقوطة ظهر

Süyûtî, nefyi cins "Lâ"sı bahsinde geçen bu beyti şu şekilde açıklamıştır:

Hicazîler'e göre lâ nefyi cinsin haberinin hazfı caiz olmakla birlikte çokça rastlanılan bir durumdur. Çünkü genellikle haberi hazfe gittiğinde, haberin ne olduğu anlaşılmaktadır. Örnek:[469] لا اله الا الله، (لا ضير). Bu vb. örneklerde genellikle موجود gibi umum ifade eden bir haber takdir edilmektedir.

Beni Temim kabilesi ise lâ nefyi cinsin haberinin hazfının vacip olduğunu dile getirmişlerdir. Şayet haber hazfedildiğinde haberin ne olduğu anlaşılmıyorsa o

[467] hn: 4358.
[468] hn: 4361.
[469] Şuara, 50.

zaman haberin hazfedilmesi caiz olmaz. Caiz ve vacip hükmü, habere delalet eden bir karine olduğu zaman söz konusudur. Aksi takdirde haberi izhar etmek vaciptir. Örnek: لاَ أحدَ أغيرُ مِنَ الله[470]

Görüldüğü üzere haber olan أغيرُ hazfedildiği takdirde cümlede ona delâlet edecek hiçbir şey olmadığı için haber zahir gelmiştir.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadis muttefakun aleyhdir. Tirmizî *Sünen*'inde hadisin hasen, sahih mertebesinde olduğuna hükmetmiştir. Şuayb el-Arnavut *Müsned* tahkikinde, Elbânî ise Tirmizî tahkikinde sahih olduğunu söylemişlerdir.[471] Ayrıca hadisi Nesaî, İbni Ebî Şeybe, Bezzâr ve başka muhaddisler tarafından da rivayet edilmiştir.[472]. Neticede hadisimizin sahih-hasen olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Deyyûs kelimesinin zıddı olan ğeyyûr, mahremi olan bayanları namahrem erkeklerden kıskanıp sakınan kimseye denir. Beşerin Allah'a karşı ğeyur olması ise menhiyata düşmekten nefsini korumasıdır. Hadiste geçen gayretullah'tan kasıt; Allah'ın kullarına herhangi bir zararın, eziyetin dokunmasına razı olmamasıdır.

Allah, kullarının canlarını, mallarını, nesillerini, akıllarını korumak için bazı yasaklar tayin etmiştir. Ve bu yasakların gizli ve aşikâr şekilde çiğnenmesine gayretinden dolayı rıza göstermemiştir. Ancak buna rağmen, her şeyde mutlak hüküm sahibi olan Allah, yasakları çiğnendiği zaman yine kendi hükümleri ile cezalandırma yöntemine gidilmesini istemiştir. Söz konusu hadisimizle aynı anlamda olan başka bir hadiste "Ben karımın yanında bir adam görürsem onu kılıcım keskin tarafı ile ikiye bölerim" diyen Sa'd b. Ubâde'yi kastederek, Peygamber efendimiz "Siz Sa'd'ın gayretine hayret mi ediyorsunuz? Vallahi ben Sa'd'den daha

[470] Süyûtî, **El-Behcetü'l-Merdıyye alâ Elfiyyet İbn Mâlik**, c.1, s. 419.
[471] Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6:113(3616), Tirmizî, Deâvat, 103(3530).
[472] Nesâî, Sünen-i Kübra, 10:99(11119): İbni Ebi Şeybe, Müsned, 1:164(236); Ahmed b. Hanbel Müsned, 6:36(3616); Bezzâr, Müsned, 5:109(1688).

gayretliyim, Allah ise benden daha gayretlidir." buyurmuştur.[473] Bu vb. hadislerden Müslüman'ın günah işleyen kimselerle karşılaştığı zaman bu günahların cezasını kendisi vermeye kalkışmaması, delil ile yetkili merci'ye başvurması gerektiği anlaşılmalıdır. Zira eşsiz bir gayrete sahip olan Allah, kullarının günahlarından her daim haberdar olmasına rağmen onları cezalandırmakta acele etmez. Mümin kimse de Allah'ın kendisinden daha gayretli olduğunu hatırlayarak fevrî davranmaktan içtinap eder.[474]

5. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

عن أبي سعيد، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «**ذَكَاةَ الْجَنِينِ ذَكَاةَ أُمِّهِ**»

Ebû Saîd'den rivayetle Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "**Ceninin kesimi annesinin kesimi(gibi)dir.**

Tirmizî: Et'ime,2[475], Ebû Dâvûd: Edâhî, 19[476]

Hadisin İstişhâd Mahalli

قد ينوب عن مكان مصدر * وذاك في ظرف الزمان يكثر

Süyûtî, mef'ulü fihi bahsinde geçen bu beyti şu şekilde açıklamıştır: Bazen cümlede masdara izafe edilen zarfı mekân hazfedilir ve masdar bu zarfı mekânın yerine naib olur. Örnek: جلست قرب زيد.

Zarfu zamanın hazfe gidip kendisine izafe edilen masdarın onun yerine naib olması ise daha çoktur. Örnek: اِنْتَظَرْتُهُ صَلَاةَ الْعَصْرِ،أَمْهَلْتُهُ نَحْرَ الجَزُورَيْنِ.

Bazen de masdar hiçbir takdir olmadan zarf olabilir. Örnek: ذَكَاةُ الْجَنِينِ ذَكَاةَ أُمِّهِ.[477]

---

[473] Hadis için bkz: Buhârî, Muharibin min Ehlil-Küfri ve'r-Ridde, 26(6454), Müslîm, Talak, 1499.
[474] Ebû'l-Hasen Ali b. Halef, b. Abdilmelik, İbnu Battal, **Şerhu Sahihi Buhârî**, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003, c. 10 s. 422; İbni Hacer, **Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, c. 18 s. 228.
[475] hn: 1476.
[476] hn: 2827.

Görüldüğü üzere Süyûtî masdar'ın hiçbir takdir olmadan zarf oluşuna mezkûr hadisimizle istişhâd etmiştir.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadisimiz başta Tirmizî ve Ebû Dâvûd olmak üzere, Muvatta, İbni Mâcê, Müsned, Dârimî, Darekutni, Beyhakî, Bezzâr, İbni Hibbân ve başka hadis kaynaklarında geçmektedir.[478]

Tirmizî *Sünen*'inde hadisin hasen olduğunu bu bab'ta Cabir, Ebû Ümame, Ebû Derda' ve Ebû Hüreyre'den rivayetlerin olduğunu söylemiştir. Elbânî ise sahih olduğuna kaildir.[479]

Şuayb el-Arnavut, Ebû Dâvûd'ta Ubeydullah b. Ebi Ziyad, Ebû Zubeyr, Câbir b. Abdillah tarikiyle rivayet edilen hadisimiz hakkında şunları söylemiştir: "Hadis sahih'un li ğayrihi hükmündedir. Hadisin isnadı zayıftır. Zira Ubeydullah b.Ebi Ziyad zayıf bir ravidir, Ebû Zübeyr ise müdellestir ve asıl ismi Muhammed b. Müslim b. Medrüs el-Mekkî'dir."

Netice itibari ile tarikleri farklı olsa da hadis kitaplarında onlarca defa rivayet edilen bu hadisin hükmünün sahih olduğu kanaatine varmış bulunmaktayız.

Değerlendirme

Bir hayvanın etinin helal olabilmesi için İslâmi usullere göre kesilmesi gerekir. Atardamarların kesilmesi ile vücuttaki kanın dışarı akıtılması ayrıca soluk borusunun da kesilmesi gerekir.

Kesilen hayvanın karnındaki yavrunun hükmü hakkında ise ulemâ ihtilâf etmiştir. Şafiî, Süfyân-ı Sevrî, Hasan b. Ziyad, Ebû Yusuf ve Muhammed; ölü olan cenin'in kesiminin annesinin kesimine tabi olduğunu dolayısıyla yeni bir kesime

---

[477]Süyûtî, **El-Behcetü'l-Merdıyye alâ Elfiyyet İbn Mâlik,** s. 549.
[478] Muvatta, Dahâya, 650; İbni Mâce, Zebâih, 15; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 17:442(11343); Dârimî, Edâhi, 17; Darekutni, 5:494(4737); Beyhakî, Sünen-i Kübra, 9: 561(19488); Bezzâr: Müsned, 10:53; İbni Hibbân, Sahih, 13: 206(5889).
[479] Tirmizî, **Sünen**, c.4 s. 72.

ihtiyaç duymadığına kaildirler. İmam Mâlik ise yavrunun kıllanmış olması şartı ile yenilebileceğine hükmetmiştir. Ebû Hanîfe, ölü olan cenin için annesinin kesiminin yeterli olmayacağını dolayısıyla etini yemenin haram olduğunu söylemiştir. Sahabeden ve ulemâdan cenin'in etinin haram olduğunu söyleyen hiç kimse yoktur. Bu hükümde Ebû Hanîfe teferrüd etmiştir.[480] Sahîh hadisten anlaşılan odur ki annesinin kesimi ile cenin de kesilmiş sayılır.

6. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

دعوت ربي أن لا يسلط عليهم عدوا من سوى أنفسهم

"Rabbimden ümmetime kendilerinden başka bir düşman musallat etmemesini diledim"

Hadisin İstişhâd Mahalli

وِلِسِوىً سُوًى سَوَاءٍ اجْعَلَا عَلَى الأَصَحِّ مَا لِغَيْرٍ جُعِلَا

Süyûtî müstesna bahsinde geçen bu beyti şöyle açıklamıştır: İstisna edatlarından olan سوى nın سِوىً-سُوًى-سَوَاءٍ olmak üzere 3 lügati bulunmaktadır. Bu her 3 lügatı ile سوى edatının hükmü asah görüşe göre yine edat-ı istisnadan olan غير'nun hükmü gibidir. غير ise kendisinden sonraki ismi mecrur eder ve kendisi de cümlede الا kullanıldığında müstesnanın irabı ne ise o irab ile irablanır. Dolayısıyla سوى da غير gibi الا dan sonra gelen müstesnanın irabı ile irablanırlar. Asah olmayan görüşe göre ise سوى zaruret dışında sürekli zarf olarak kullanılır. Musannif(İbnu Mâlik), Sîbeveyhi'ye ait olan bu görüşü سوى nın من ile mecrur oluşunu gerekçe göstererek reddetmiştir. Ve buna دعوت ربي أن لا يسلط عليهم عدوا من سوى أنفسهم hadisini delil göstermiştir.[481]

[480] Muhammed Şemsulhak Azim Abadi, **Avnul-Ma'bud Şerhu Sünen-i Ebi Davud**, Darul Kütüb'il İlmiyye, Beyrut 1990. c.8 s.26-29.
[481] Süyûtî, **El-Behcetü'l-Merdıyye alâ Elfiyyet İbn Mâlik**, c.1 s.569.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Mezkûr hadise lafız cihetiyle en yakın versiyon Müslim'de geçen şu hadistir:

عَنْ ثَوْبَانَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِنَّ اللهَ زَوَى لِي الْأَرْضَ، فَرَأَيْتُ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا، وَإِنَّ أُمَّتِي سَيَبْلُغُ مُلْكُهَا مَا زُوِيَ لِي مِنْهَا، وَأُعْطِيتُ الْكَنْزَيْنِ الْأَحْمَرَ وَالْأَبْيَضَ، **وَإِنِّي سَأَلْتُ** رَبِّي لِأُمَّتِي أَنْ لَا يُهْلِكَهَا بِسَنَةٍ عَامَّةٍ، **وَأَنْ لَا يُسَلِّطَ عَلَيْهِمْ عَدُوًّا مِنْ سِوَى أَنْفُسِهِمْ**، فَيَسْتَبِيحَ بَيْضَتَهُمْ، وَإِنَّ رَبِّي قَالَ: يَا مُحَمَّدُ إِنِّي إِذَا قَضَيْتُ قَضَاءً فَإِنَّهُ لَا يُرَدُّ، وَإِنِّي أَعْطَيْتُكَ لِأُمَّتِكَ أَنْ لَا أُهْلِكَهُمْ بِسَنَةٍ عَامَّةٍ، وَأَنْ لَا أُسَلِّطَ عَلَيْهِمْ عَدُوًّا مِنْ سِوَى أَنْفُسِهِمْ، يَسْتَبِيحُ بَيْضَتَهُمْ، وَلَوِ اجْتَمَعَ عَلَيْهِمْ مَنْ بِأَقْطَارِهَا - أَوْ قَالَ مَنْ بَيْنَ أَقْطَارِهَا - حَتَّى يَكُونَ بَعْضُهُمْ يُهْلِكُ بَعْضًا، وَيَسْبِي بَعْضُهُمْ بَعْضًا"[482]

Görüldüğü üzere hadiste دعوت kelimesi yerine aynı anlamda olan سَأَلْتُ kelimesi yer almış ve bazı takdim ve ta'hirler yapılmıştır.

Ayrıca hadisimiz aynı anlamı ifade eden çok yakın lafızlarla İbn Mâce Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ve başka birçok muhaddis tarafından rivayet edilmiştir. Tirmizî hadisin hasen-sahih olduğunu bu babta Sa'd ve İbn Ömer'den de rivayetlerin bulunduğunu söylemiştir. Çağdaş muhakkiklerden Şuayb el-Arnavut ve Elbanî de sahih olduğunu dile getirmişlerdir. Bu bilgiler ışığında hadisimizin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Hadistegeçen زَوَى maddesi lügatta bir "araya getirmek, toplamak, elde etmek" anlamlarına gelir. Bu kelimenin geçtiği yer ise "Allah bana yeri topladı, bir araya getiridi" şeklinde tercüme edilmiş ve bundan Peygamber Efendimize (s.a.v)

[482] Müslîm, Fiten, 2889; Hadisin Türkçe metni şu şekildedir: Sevban'dan rivayetle Resulüllah (s.a.v) şöyle buyurdular : "Gerçekten Allah bana yeri topladı da, onun doğusunu batısını gördüm. Hiç şüphe yok ki, ümmetim bana toplanan yerlerin mülküne ulaşacaktır. Bana kırmızı ve beyaz iki define de verildi. Ben Rabbimden ümmetim için onu kıtlık senesiyle helak etmemesini diledim. Bir de onların üzerine kendilerinden başka bir düşman musallat edip de çoğunluğunu helak etmemesini istedim. Rabbim: "Yâ Muhammed! Ben bir hüküm verirsem, o geri çevrilmez. Ben ümmetin için sana onları umumî kıtlıkla helak etmeyeceğime ve üzerlerine kendilerin dışında, onların çoğunu helak edecek bir düşman musallat etmeyeceğime söz verdim. Velev ki, üzerlerine yerin her tarafındakiler -yahut yerin memleketleri arasındakiler demiştir- toplanmış olsunlar. Tâki, birbirlerini helak edip, birbirlerini esir alıncaya kadar." Buyurdu."

uzağın yakın gibi açıkça gösterildiği ve doğusu ve batısı ile yeryüzünün tamamını gördüğü anlatılmaktadır.[483]

"Ümmetimin hükümranlığı bana gösterilen yerlere kadar olacaktır" ifadesinden müslümanların yeryüzünün tamamınahâkim olacağı anlaşılmaktadır. Zira peygamberimize doğusundan batısına kadar bütün yeryüzü gösterildiği ifade edilmiştir. Irakî, hadiste geçen منها'daki مِنْ kelimesinin baziyet ifade ettiğinden dolayımüslümanların yeryüzünün tamamına değil de bir kısmınahâkim olacaklarını bir gruptan nakletmiştir. Oysa buradaki مِنْ baziyat değil tafsil anlamı taşımaktadır. Bir şeyin peyderpey tamamlanması anlamında olan tafsil ise o işin bütününe zıt değildir. Aksine o işin merhale merhale kemale ereceğini ifade etmektedir. Hadisten yeryüzünün tamamının Allah Resulü'ne (s.a.v) tek sefer de gösterildiğini ve ümmetinin zamanla ülke ülke fetihler yapmak suretiyle bütün dünyaya hâkim olacağı anlaşılmaktadır.[484]

Hadiste geçen kırmızı ve beyaz hazinelerden altın ve gümüş veya kisra ve kayserin hazineleri kastedilmektedir.[485]

Peygamberimiz Allah'a ümmetinin kıtlık ve kuraklık ile helak etmemesi ve Müslümanların kökünü kazıyacak kâfir düşmanlardan koruması için dua etmiştir. Allah, Hz. Peygamberin bu duasına icabet etmiş, ancak müslümanlar birbirlerinin kanını döküp birbirlerini esir aldıkları zaman helak olacaklarını bildirmiştir. Hadis Bütün dünyaya hâkim olacağı müjdelenen Müslümanların, birbirleri ile savaşmamalarını aksi takdirde Enfal suresi 46. ayette bildirildiği üzere Allah ve Resulüne itaatsizlik yapıp birbirleri ile çekiştikleri içingüçlerini kaybedip dağılacakları ifade edilmiştir.

[483] Mübârekpûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Cami'i't-Tirmizî**, c.6 s.332.
[484]Aliyyu'l Kâri, **Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâtu'l-Mesâbih,** Daru'l-Fikr, Beyrut 2002, c. 9 s. 3677.
[485]Aliyyu'l Kâri, **Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâtu'l-Mesâbih,** c. 9 s. 3677.

7. HADİS

Hadisin Metni Ve Tahrîci

حدثنا عبد الصمد حدثنا حماد عن موسى بن عقبة عن سالم عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: **(أسامة أحب الناس إلي ما حاشا فاطمة ولا غيرها)**

İbn Ömer'den rivayetle Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur. "Üsame bir tek Fatıma hariç, insanlar arasından en çok sevdiğim kişidir."

Ahmed b. Hanbel, Müsned: 9:18(5707).

Hadisin İstişhâd Mahalli

وكخَلاَ حاشا ولا تَصْحَبُ ما * وقِيلَ حاشَ وحَشا فاحْفَظْهُما

Süyûtî müstesna bahsinde geçen bu beyti şu şekilde açıklamıştır: İstisna edatlarından olan حاشا, müstesnayı mensup ve mecrur edebilme ve diğer hükümlerde خَلاَ gibidir. Müberrid Mazini, Musannif(İbni Mâlik) ve Sîbeveyhi'ye göre خَلاَharfi cer olup sadece cerra ameli yapabilir. Bu görüş حاشا قريشا فان الله فضلهم * على البرية بلإسلام والدين beytiile reddedilmiştir. Zira حاشاdan sonra قريشا mensub olarak zikredilmiştir.

حاشا nın خَلاَ dan farklı olarak ما ile kullanımı yoktur. أسامة أحب الناس إلي ما حاشا فاطمة ولا غيرها hadisinde ise حاشا , İstisna edatı değil, أستثني anlamında fiili mazidir. ما ise nafiye değil masdariyedir ve ravinin kelâmındandır. حاشا 'nın حاشَ ve وحَشا diye iki farklı kullanımı da mevcuttur.[486]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Müslim'in şartlarına göre bu hadis sahihtir. Ricali sika olup Hammâd dışındakiler Şeyhayn'in ricalindendir. Tayalisî de bu hadisi tahrîc etmiştir. Ayrıca Taberâni *Mu'cem'ul-Kebir*'inde Hudbe b. Hâlid'den, Hâkim ise Affân ve Haccâc tariki ile tahrîc etmişlerdir. Her dört ravi(Tayalisî, Hudbe, Affân, Haccâc) hadisi bu isnad ile Hammâd b. Seleme'den rivayet etmişlerdir. Hâkim ve Zehebî hadisin Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu ancak Sahih'inde tahrîc etmediğini dile

[486]Süyûtî, **el-Behcetü'l-Merdıyye Ala Elfiyyeti İbni Mâlik,** s. 574.

getirmişlerdir. Buhârî mezkûr hadisi قد بلغني أنكم قلتم في أسامة وإنه أحب الناس إلي versiyonu ile zikretmiştir.[487] Bu da ما حاشا فاطمة ولا غيرها ibaresinin ravi Abdullah b. Ömer'in kelâmından olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.[488]

Değerlendirme

Usâme, Hz. Peygamberin (s.a.v) azadlı kölesi olan Zeyd b. Hârise'nin oğludur. Annesi Peygamberimizin dadısı olan Ümmü Eymen'dir. Peygamber efendimiz (s.a.v) Usâme'yi küçüklüğünden beri çok severdi. Bir dizine onu diğer dizine de torunu Hasan'ı koyar ve "Allah'ım ben bunları seviyorum sen de onları sev!" diye dua ederdi. Üsame, "*hibbu Resulillah*" veya babasından dolayı "*hibbu hibbi Resulillah*" diye şöhret kazanmıştır. Peygamberimiz yaşı küçük olduğu için Usâme'nin Uhud savaşına katılmasına müsaade etmemiştir. Hendek savaşından önce boyunu daha uzun gösterebilmek için parmak uçlarında yürüyerek Peygamberimize gelince Peygamberimiz ona şefkat göstererek savaşa katılmasına müsaade etmiştir. Usâme birçok savaşa katılmıştır. Mûte'de babasının şehit olduğunu görmüş, Huneyn'de Peygamberimizin yanından bir an olsun ayrılmayan çok az sahabi arasında yer almıştır. Mekke fethi dâhil birçok seferde Peygamber efendimiz(s.a.v) onu terikesine almıştır. Bu da Resulullah'ın ona olan sevgisinin bir tezahürü olarak yorumlanmıştır.[489]

Hz. Peygamber hicretin 11. yılında safer ayında Usâme'yi Suriye bölgesine komutan olarak göndermek üzere bir ordu hazırladı. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi büyük sahabelerin de içinde bulunduğu bir orduya azatlı bir köle olan Zeyd'in genç ve tecrübesiz oğlu Usâme'nin komutan tayin edilmesi bazı sahabeler tarafından eleştirilmeye başlandı. Bunu duyan Allah Resulü(s.a.v) mescidde Usâme'nin babası Zeyd'in Mute'de komutan olduğu hatırlatarak, Usâme'nin de babası gibi komutanlığa layık olduğunu ve insanlar arasında en çok sevdiği kimse olduğunu dile getirdi. Resulullah'ın (s.a.v) vefatından dolayı ordu yola çıkamadı. Hz. Ebû Bekir

[487] Buhârî, Meğâzi, 81.
[488] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Şuayb el-Arnavut, c.9. s. 518.
[489] Mehmet Salih Arı, Usâme b. Zeyd, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2012, c.42 s. 361-363.

hilafetinin ilk icraatı olarak Usâme'yi ordusunun başında Hz. Ali ile birlikte Suriye'ye gönderdi.[490]

Sebebi vüruduna değindiğimiz hadisin farklı versiyonları da bulunmaktadır. Buhârî'de قد بلغني أنكم قلتم في أسامة وإنه أحب الناس إلي ibaresi ile geçmekte olup, *Müsned* başta olmak üzere birçok kaynakta ما حاشا فاطمة ولا غيرها ziyadesi ile birlikte bulunmaktadır. Bir görüşe göre bu ziyade ravinin bir açıklamasıdır. Ravi, "*İnsanların en sevimlisi Usâme'dir*" hadisini "Peygamber ne Fatıma ne de bir başkasını istisna etmedi" ziyadesi ile rivayet etmiştir. Dolayısıyla burada Süyûtî'nin iddiasının aksine ما nafiyedir. Ancak yukarıda değindiğimiz gibi Süyûtî ما'nın masdariye olduğunu ve cümlenin hadisten olduğunu söylemiştir. Süyûtî'ye göre hadisin anlamı "Bir tek Fatıma hariç Usâme bana en sevimli olandır" şeklinde olmalıdır.

8. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

عن عائشة أم المؤمنين أنها قالت: صلى رسول الله صلى الله عليه و سلم في بيته وهو شاك **فصلى جالسا وصلى وراءه قوم قياما** فأشار إليهم(أن اجلسوا) . فلما انصرف قال(إنما جعل الإمام ليؤتم به فإذا ركع فاركعوا وإذا رفع فارفعوا وإذا صلى جالسا فصلوا جلوسا)

Müminlerin annesi Hz. Aişe şöyle demiştir**: "**Allah Resulü(s.a.v) hasta olduğu halde iken evinde namaz kıldı. Oturarak namaz kıldı ve onun arkasında bir takım insanlar ayakta namaz kıldılar. Allah Resulü (s.a.v) onlara (namazın içindeyken) oturunuz diye işaret etti. Namazdan çıkınca şöyle buyurdu: "İmam ancak kendine uyulması içindir. İmam rükûya gidince siz de rükûya gidin, başını kaldırdığı vakit siz de başınızı kaldırın, oturarak kıldığı vakit siz de oturarak kılın."

Buhârî: el-Cemâe vel-İmâme, 23[491]; Taksîr'us-Salât, 17[492]; Sehiv, 9[493]

[490] Arı, **Usâme b. Zeyd**, DİA, c. 42 s. 361-363.
[491] hn: 656.
[492] hn: 1062.
[493] hn: 1179.

Hadisin İstişhâd Mahalli

ولم ينكر غالبا ذو الحال ان لم يتاخر او يخصص او يبن

من بعد نفي او مضاهيه فلا يبغ امرؤ عل امرئ مستسهلا

Süyûtî, Hâl bahsinde geçen bu beyitleri şu şekilde açıklamaktadır:

Zülhâl (hal sahibi) genellikle nekre olarak gelmez. Zülhâl, Hâl'den sonra gelmesi, sıfat ve izafe yoluyla tahsis edilmesi veya nefiy, nehiy ve istifhamdan sonra gelmesi durumlarında nekre olarak gelebilir.

Örnekler: (ولما جاءهم **كتاب** من عند الله مصدقا) :لمية موحشا **طلل**

(وما اهلكنا من **قرية** الا ولها كتاب معلوم) (في **اربعة** ايام سواء للسائلين) لا يبغ **امرؤ** على امرء مستسهلا

Örneklerde altı çizili yerler muhassas nekre olduklarından zülhâl olabilmişlerdir.

Bazen de Zülhâl hiçbir muhassıs olmadan nekre olarak gelebilir: Hadiste olduğu gibi: صلى (رسول الله) جالسا وصلى وراءه **قوم** قياما[494]

Süyûtî muhassıs olmadan nekre olarak gelen Zülhâl'e mezkûr hadisimizde geçen قوم ile istişhâd etmiştir.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Süyûtî kitabında istişhâd olarak zikrettiği hadisin metni صلى رسول الله جالسا وصلى وراءه **قوم** قياما şeklindedir. Yaptığımız araştırmada bu metne en yakın metnin yukarıda Buhârî'den naklettiğimiz Hz. Aişe'ye ait olan فصلى جالسا وصلى وراءه قوم قياما ibaresidir. Kanaatimize göre Süyûtî hadisin ortasından nakilde bulunarak istişhâd ettiği için صلى nın faili olan zamirin mercii olan رسول الله kelimesini izhar etmiş ve صلى nın başında bulunan fa-ı takibi zikretme ihtiyacı hissetmemiştir. Bizce olabilecek en yakın tevil budur. Aksi takdirde Süyûtî'nin zikrettiği metnin birebir

[494] Süyûtî, **el-Behcetü'l-Merdıyye alâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, c. 1 s. 22.

aynısı hadis külliyatında bulunmamaktadır. Gerek sahihayn'da gerekse diğer hadis kitaplarında bu hadis genellikle sahih olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla aynı anlamda yakın lafızlarla rivayet edilmiş sahih hadislerin varlığından dolayı hadisimizin sahih olduğuna kanaat getirmiş bulunmaktayız.

Değerlendirme

Hadisimiz muhteva açısından İbn Hişâm'ın *Şerhu Katrü'n-Nedâ* adlı eserinde te'kid konusunda istişhâd ettiği **" وَإِذَا صَلَّى جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا أَجْمَعُونَ** hadisi ile aynıdır. Hadis hakkında gerekli açıklamaları daha önce yaptığımız için burada konuya değinme ihtiyacı hissetmiyoruz.

9. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

دخلت اِمْرَأَة النَّارَ فِي هِرَّةٍ حبستها

"Bir kadın hapsettiği bir kedi yüzünden ateşe girdi."

Hadisin İstişhâd Mahalli

Mef'ulu fihi, eylemin kendisinden sebep yapıldığı mef'uldür. Mef'ulu fihi'nin mensub olabilmesi için masdar olup fiil ile vakit ve fail açısından müttahid olması gereklidir. Ayrıca fiile sebeb olması da gerekir. Şayet bu şartlardan herhangi biri eksik olursa o zaman mefulu fihi, lam ve lam gibi ta'lil bildiren مِنْ ve فِي ile mecrur olur. Örnek: (كلما ارادو ان يخرجوا منها من غم) سرى زيد للماء،[495]
دخلت اِمْرَأَة النَّارَ فِي هِرَّةٍ حبستها ، [496]

Görüldüğü üzere mezkûr hadisimizde mefulu fihi olan هرة masdar olmadığı için talil anlamı taşıyan في harfi cerri ile mecrur olmuştur.

[495] Hac, 22.
[496] Süyûtî, **El-Behcetü'l-Merdıyye alâ Elfiyyet İbn Mâlik**, c. 1 s. 622.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Kediyi açlıktan öldürdüğü için ateşe giren kadın hakkında yüzden fazla rivayet bulunmasına rağmen hiçbir rivayette حبستها ifadesi yer almamaktadır. Sadece bazı şerhlerde senedsiz olarak malum hadise atıf yapılırken حبستها ifadesi kullanılmıştır.[497] Ancak hadislerde mana cihetiyle aynı olan ،ربطتها ،امسكتها ،سجنتها ve اوثقتها ifadeleri çokça bulunmaktadır.[498]

Hadis, mana cihetiyle başta Buhârî ve Müslim olmak üzere birçok yerde zikredilmektedir.[499] Hadisimize lafız cihetiyle en yakın rivayet Ahmed b. Hanbelî'n *Müsned*'inde geçen şu hadistir:

حدثنا يزيد أخبرنا هشام عن محمد عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم **"أن امرأة دخلت النار في هرة ربطتها فلم تدعها تصيب من خشاش الأرض ولم تطعمها ولم تسقها حتى ماتت"**[500]

Süyûtî'nin, eserinde hadisleri senetsiz zikretmesinden dolayı ravilerden yola çıkarak bir araştırma yapamadık. Ancak bu konuda bulunan sahih hadislere istinaden hadisimizin manasının sahih olduğunu söylemek isabetli bir karar olacaktır. Netice itibari ile rivayette yer alan حبستها kelimesi müellifin manayla rivayetinden veya kâtiplerin bir hatası olabileceği ihtimal dâhilindedir.

Değerlendirme

Bir kediyi aç ve susuz bırakarak öldüren kadının cehenneme girdiğini bildiren hadisimizden zulmün her çeşidinin haram olduğunu büyük günahlar gibi küçük günahların da cehenneme girmeye sebep olacağı anlaşılmaktadır. Hadisin zahirinden bu kadının müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hz. Aişe, Ebû Hüreyre'nin bu hadisi rivayet ettiğini duyunca "Ey Ebû Hüreyre o kadın işlediği günahın yanı sıra kâfirdi ve Allahın katında Müslüman bir kediden dolayı azap görmeyecek kadar

[497] Ayni, **Umdetü'l-Kâri'Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, c. 2 s. 73.
[498] Müslîm, Birr, 2242; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 13:240(7847); Buhârî, Bed'ul-Halk, 16.
[499]Buhârî, Enbiya,52; Müslîm, Selem, 2242; İbni Mâce, Zühd, 30; Nesâî, Küsuf, 14; Dârimî, 3:1856(2856); Ahmed b. Hanbel, Müsned, 12:509(7547); Bezzâr, Müsned, 12:149(5743); Ebû Ya'la, Müsned, 10:341(5935): Ebû Avâne, Müstâhrec, 2:97(2445); İbni Hibbân, Sahih, 2:305(546); Beyhakî, Şüab'ül-İman, 2:339(1016).
[500]Ahmed b. Hanbel, Müsned, 16:344(10584).

değerlidir, hadis rivayet ederken nasıl rivayet ettiğini bil!" diyerek Ebû Hüreyre'yi tenkit etmiştir.[501] Hz. Aişe'nin bu görüşünü benimseyen Kadı İyaz küfründen dolayı Cehenneme girecek olan bu kadının kediyi öldürdüğü için azabının arttırılacağını söylemiştir. Nevevi ise hadisin zahirinden yola çıkarak kadının Müslüman olduğunu ve öldürdüğü kedi yüzünden cehennem girdiğini söylemiştir. Zira bu kadının kediyi hapsetmekle kalmayıp haşeratları yemesine engel olması küçük günahta ısrar sayılır, küçük günahta ısrar ise büyük günahtır. Ayrıca hadiste kadının kâfir olduğuna delalet edecek cehennemde ebedi kalacağı gibi bir alamet de yoktur.[502]

Hadiste zikredilen kadının kâfir veya Müslüman olması ihtimal dâhilindedir. Her iki ihtimalden de hayvanlara merhamet gösterilmesi gerektiği, canlılara merhamet etmenin Allah'ın merhametine sebep olacağı, hayvanların yemlerinin ve sularının aksatılmadan verilmesi gerektiği ve pişmanlık duyulmadan terk edilen günahların affedilmeyeceği anlaşılmaktadır.[503]

Ameller kişinin samimiyetine göre değerlenir. Susuz kalan bir köpeğe su veren kadının veyoldan bir dikeni kaldıran kişinin cennet girmesi bu küçük amellerindeki büyük samimiyetlerinden kaynaklanmaktadır. Her köpeğe su veren ve yoldan zararlı şeyleri defeden kimse bu amelleri ile cennete girmezler. Burada ihlâs ve samimiyet söz konusudur. Aksi takdirde aynı ameli işleyen herkesin aynı derecede olması gerekirdirdi.Oysa aynı safta namaz kılan iki kişinindereceleri arasında doğu ve batı kadar fark olabilir.[504] Dolayısıyla her kedi öldüren cehenneme girmez ancak hadisteki kadın gibi günahta ısrar eden ve pişMâlik duymayıp tövbe etmeyenin cehenneme girebileği söz konusudur.

---

[501] Ahmed b. Hanbel Müsned.16:424(10727). Hadisin Arapça metni şu şekildedir: عن علقمة قال كنا عند عائشة فدخل أبو هريرة فقالت أنت الذي تحدث أن امرأة عذبت في هرة لها ربطتها فلم تطعمها ولم تسقها فقال سمعته منه يعني النبي صلى الله عليه وسلم قال عبد الله كذا قال أبي فقالت هل تدري ما كانت المرأة إن المرأة مع ما فعلت كانت كافرة وإن المؤمن أكرم على الله عز وجل من أن يعذبه في هرة فإذا حدثت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فانظر كيف تحدث

[502]Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 14 s. 240.

[503]Ebû'l Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Ensari el-Kurtubî, **El-Müfhim Lima Uşkile Min Telhisi Kitabi Müslim**, Daru İbni Kesir-Daru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1996, c. 2 s. 108.

[504] İbni Teymiyye**, Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelâmi'ş-Şîati'l-Kaderiyye,** c. 6 s. 221.

2.5. EL-FEVÂİDÜ'D-DİYÂİYYE (MOLLA CÂMÎ)'DE İSTİŞHÂD OLARAK ZİKREDİLEN HADİSLER VE BUNLARIN SIHHAT DERECELERİ

2.5. Abdurrahman Molla Câmî ve el-Fevâidü'd-Diyâiyye Adlı Eseri

Tam adı Nuruddin Abdurrahman b. Nizamuddin Ahmed b. Muhammed el-Câmî'dir. 817/1414 Horasanın Cam şehrinin Harcird kasabasında doğmuştur. Molla Câmî unvanıyla tanınan müellif, bu nisbesinin Câm şehrine ve Ahmed Cameki-yi Câmî'nin hatırasına saygı ifadesi olarak aldığını birinci divanında dile getirmiştir.[505]

İlk eğitimini babasından alan Molla Câmî, babasının Herat Nizamiye medresesine müderris olarak görevlendirilmesinden sonra eğitimine orada devam etti. Devrin büyük âlimlerinden olan Mevlâna Cüneyd-i Usulî'den Arap diline ait temel eserleri okudu. Daha sonra Seyyid Şerif el-Cürcani'nin talebesi Ali es-Semerkandi ve Teftezani'nin talebesi Muhammed el-Cacermi gibi meşhur âlimlerden dersler aldı. Eğitimine devam etmek üzere Semerkant'a giden Câmî burada 9 yıl kaldı. Keskin zekâsı, kabiliyeti, anlatma yeteneği ve özgüveni ile kısa sürede tanınan Molla Câmî, genç yaşında döneminin bütün ilimlerinde üstad derecesinde olmasına rağmen, ilmin manevî boyutuna erişmek adına Nakşibendî şeyhi olan Sadeddin Kaşgâri'ye ardından halefi Ubeydullah el-Ahrâr'a intisap ederek tasavvuf yolunu seçti. Tasavvuf yolunu seçmesine rağmen bir âlimin asli meşgalesi olan ilim tahsilini hiç ihmal etmemiştir. Vefatından 2 ay evvel telif ettiği *el-Fevâidü'd-Diyâiyye* adlı eseri bunun bir delili sayılır. Câmî, ilmi hayatı boyunca birçok talebe yetişmiştir. Talebeleri arasında en tanınanları Abdulğafur el-Lârî (ö. 912/1502) ve el-İsferâyînî'dir (945/1538). Nazım ve nesir olmak üzere tasavvuf, edebiyat, nahiv, tefsir, siyer alanlarında Farsça ve Arapça eserler yazmıştır. 45'in üzerinde olan eserlerinin bazıları günümüze ulaşmamıştır.[506] 898/1492 yılında vefat etmiştir.

[505] Ömer Okumuş, Cami, **DİA**, TDV yayınları, İstanbul 1993, c. 7 s. 94.

[506] Okumuş, Cami, **DİA,** s. 94-97; İsam İslamoğlu, **Molla Cami ve Tefsirinden Fatiha Suresi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995, s. 8-19.

İbnu Hâcib'in (ö.646/1249) *Kâfiye*'sini memzuc bir metodla şerh eden Molla Câmî, öğrencilerin istifadesini ön planda tuttuğundan genelde kolay bir dil tercih etmiş ve metinde kapalı kalan problemli yerleri açıklamıştır. Kendisinden önceki eserlerden faydalı gördüğü bilgileri alıp ilaveler yaparak öğrencinin istifadesine sunmuştur. Kendi ifadesi ile cem ve telif yöntemini kullanan Molla Câmî, gereksiz teferruata girmeden gerekli gördüğü yerlerde i'rab tahlilleri ve örneklendirmeler ile geniş açıklamalarda bulunmuş, tartışmayı delilleri ile serdetmiş ve itirazlara cevap mahiyetinde bir üslûp kullanmıştır. Dilinin kolay olmasına rağmen nükteli bir yapıya sahip olan eser üzerinde birçok hâşiye yazılmıştır. Öğrencilerinden Abdulğafur el-Larinin ve İsam el-İsferaini'nin yazmış oldukları hâşiyeler en meşhur olanlarıdır. istişhâd olarak genellikle ayet, hadis ve Arap şiirini kullanmıştır. [507]

Molla Câmî, hadislerini ele alacağımız mezkûr eserini, hayatta kalan tek oğlu Diyauddin Yusuf için telif etmiş ve kitabına "*Diyauddin için Faideler*" anlamına gelen "*el-Fevâidü'd-Diyâiyye* " adını vermiştir. İbnu Hacib'in Kafiye'si üzerine şerh olarak yazdığı bu eser zamanla çok büyük şöhrete sahip olmuştur. Kitabın orijinal ismi neredeyse unutulup kendisine nisbet edilerek anılmıştır. Molla Câmî veya Câmî diye tanınan bu eser Şark Medreselerinde nahiv ilminde son okutulan en kapsamlı ve en değerli kitaptır. Birçok açıdan takdire şayan olan eser, okuyucusuna iyi bir müktesebatın yanı sıra eleştirel bakış açısı vermektedir. Üzerine birçok hâşiye yazılan ve 1865 yılında Farsçaya çevrilen bu eser günümüzde halen bu prestijini korumakta ve ders kitabı olarak okutulmaktadır.[508]

Tespitlerimize göre Molla Câmî mezkûr eserinde 7 hadisle istişhâd etmiştir. Bu hadislerden 2'si ele aldığımız diğer kaynaklarda da zikredildiğinden burada tekrar ele alınmamıştır.[509] Dolayısıyla burada geri kalan diğer 5 hadis incelenecektir.

---

[507] İclal Arslan, **Abdurrahman el-Cami ve el-Fevaidü'z-Ziyaiyye Adlı Eseri**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008, s.76-78.

[508] Okumuş, Cami, **DİA,** s. 98.

[509] Bu iki hadisten biri Süyûtîde diğeri ise şerhu katrun-neda da geçmektedir. Bunlar ان امرءة دخلت النار ليس من امبر امصيام في امسفر في هرة ve hadisleridir.

1. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ , أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: **" مَنْ قَتَلَ قَتِيلًا فَلَهُ سَلَبُهُ "**

Enes b. Mâlik (r.a) rivayet etmiştir: "Peygamber efendimiz(s.a.v); "Her kim (savaşta) bir düşmanı öldürürse öldürdüğü kimsenin selebi (elbise, silâh ve diğer eşyası) onundur" buyurdu."

Nesaî, Sünen-i Kübra, 6:500(12763)

Hadisin İstişhâd Mahalli

İbnu Hacib, *Kâfiye*'sinde kelimenin tanımını الكلمة لفظ وضع لمعنى مفرد şeklinde yapmıştır. Molla Câmî bu tanımı açıklarken مفرد kelimesinin irab-ı selase'yi[510] alabilecek konumda olduğunu dile getirmiştir. مفرد kelimesi mecrur kabul edildiğinde معنى'ya sıfat olur. Ancak bu durumda lâfzın vaz' edilmeden evvel mana ve terkib ile muttasıf olduğu anlaşılır ki durum bunun aksidir. Bu durumda lâfzın vaz'ından önce مفرد'in معنى'ya sıfat olabilmesi bir nevi mecaz olarak addedilir. من قتل قتيلا فله سلبهhadisi de bu mecaza örnektir. Zira قتيل öldürülmüş olana denir. Ancak ilerde öldürülecek düşman askerine de savaştan evvel قتيل denmiştir ki buna "mecaz'ul evl" denilir. Söz konusu tanımımızda da henüz müfredlik ile nitelenmemiş olan bir kelime ilerde o vasfı alacağı düşünülerek şu an nitelenmiş gibi zikredilmiştir.[511]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadis mezkûr şekli ile Nesai, İbn Ebî Şeybe, Taberâni, İbn Hibbân, Beyhâkî ve daha nice muhdadis tarafından rivayet edilmiş ve sıhhati hakkında olumsuz bir şey söylenmemiştir. İbn Abdilber hadisin sika raviler tarafından rivayet edildiğini ve

[510] İrab-ı Selase raf'a nasbe ve cerre olmak üzere 3 irab alameti için kullanılan bir tabirdir.
[511] Abdurrahman b. Ahmed Molla Cami, **el-Fevâidü'd-Diyâiyye**, Mektebet'ül-Medine, Pakistan Karaçi, 2014, c.1 s. 11,12.

sıhhati hakkında bir ihtilaf olmadığını söylemiştir.[512]Ayrıca hadisimiz Buhari, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve birçok âlim tarafından مَنْ قَتَلَ قَتِيلًا لَهُ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ فَلَهُ سَلَبُهُ versiyonu ile rivayet edilmiştir.[513]Bu ise mezkûr hadisimizin sıhhatini güçlendirmektedir.

Tirmizi ve Dârimî bu hadisi bab başlığı olarak kullanmışlardır. Bab başlığında mezkûr hadisimizi kullandıktan sonra مَنْ قَتَلَ قَتِيلًا لَهُ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ فَلَهُ سَلَبُهُ hadisini rivayet eden Tirmizî, bu hadisin hasen-sahih olduğunu ve bu konuda Avf b. Mâlik, Halid b. Velid, Enes ve Semure'den de rivayetlerin olduğunu söylemiştir.[514] Çağdaş muhakkiklerden Şuayb el-Arnavut ve Elbânî de sahih olduğuna kaildirler.[515] Bu bilgiler ışığında hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Birçok rivayeti bulunan hadisimiz bir kıssaya dayandırılmaktadır. Hadisin konusu özetle şudur: Ebû Kâtâde Huneyn savaşında bir düşman askerini öldürmüş, bu askerin selebini ise bir başkası almıştır. Savaş zafer ile sonuçlanınca Allah Resulü(s.a.v) öldürülen düşmanın selebinin öldürene ait olduğunu ilan etmiştir. Bunun üzerine Ebû Kâtâde mezkûr selebi kendisinden önce alan kişiden almış ve bununla bir baston satın almıştır. [516]

Bu hadisin manası üzerine ulemâ ihtilâf etmiştir. Şafiî, Evzâi, Leys, Sevrî ve Ahmed b. Hanbel'in öncüsü olduğu bir grup âlim, ordu komutanı من قتل قتيلا له عليه بينة فله سلبه hükmünü ilan etsin veya etmesin savaşta her Müslüman öldürdüğü kişinin bütün malına sahip olacağını, bunun Allah Resulünün(s.a.v) bir fetvası olduğundan hiç kimsenin sözü ile değişmeyeceğini dile getirmişlerdir. Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'in görüşleri ise şu şekildedir: Kişi savaşta öldürdüğü kimsenin malına komutanın من قتل قتيلا له عليه بينة فله سلبه hükmünü ilan etmesi durumunda sahip olur.

---

[512] Nesaî, Sünen-i Kübra, 6:500(12763); İbni Ebi Şeybe, Musannef, 17: 555(33756); Taberanî, Mu'cemu'l-Kebir, 7:245(6995); İbni Hibbân, Sahih, 11:171(4840); Beyhakî, Marifetu'süneni Ve'l-Asar, 9:223(12935).

[513] Buharî, Humus,18, Meğazi 51; Müslim, Cihad, 1751; Ebû Dâvûd, Cihad, 145; Tirmizi, Siyer, 13.

[514] Tirmizî, **Sünen**, c.4 s. 131.

[515] Ebû Dâvûd, **Sünen**, Thk: Şuayb El-Arnavut, C.4 S. 350; Tirmizî, **Sünen**, thk: Nasıruddin Elbânî, c. 4 s. 131.

[516] Buharî, Humus,18, Meğâzî, 51.

Aksi durumda seleb diye adlandırılan mallar da Müslümanların ortak ganimeti arasına dâhil edilir. Bu ise Allah Resulü'nün (s.a.v) fetvası değil mutlak anlamda bir bildirisidir. Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'in görüşü zayıf görülmektedir. Zira Peygamber Efendimiz(s.a.v) savaş bitip ganimetler toplandıktan sonra bu hadisi irad etmiştir. Ayrıca hadisten seleb'in sabit olabilmesi için bir kişinin şahitliği ile dahi olsa beyyinenin şart olduğu anlaşılmaktadır.[517]

2. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

عن زيد بن أسلم قال سمعت ابن عمر يقول : جاء رجلان من المشرق فخطبا فقال النبي صلى الله عليهو سلم **(إن من البيان لسحرا)**

Zeyd b. Eslem şöyle demiştir: "Ben İbn Ömer'in şöyle dediğini işittim: "(Medine'nin) doğu tarafından iki adam geldi ve birbirine hitap edip ettiler. Bunun üzerine Nebi (s.a.v.) "Şüphesiz beyân'ın bazısı sihirdir. (sihir gibi etkileyicidir)" buyurdu."

Buhârî, Nikâh, 48,[518], Tıp, 54[519]

Hadisin İstişhâd Mahalli

Huruf'u müşebbeh'u bil-fiil'den olan "İnne"nin haberi bütün hükümlerinde mübteda'nın haberi gibidir. Ancak mübteda'nın haberinin mukaddem olabilmesine mukabil inne'nin haberi ismi üzerine takdim edilemez. Zira fer'i amele sahip olan bir amil, asli amil gibi olamaz. Dolayısıyla انَّ قائمٌ زيداً şeklinde bir kullanım yanlıştır. Ancak zarflar tevassu' sahibi oldukları için İnne'nin haberi zarf olduğunda ismi üzerine takdim edilebilir. Bu takdim bazen caiz iken bazen de vacip olur.

Caizi olarak takdim edilmesine örnek: (إنَّ الينا ايابَهم)[520]

[517]Nevevî, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 12 s. 58-60.
[518] hn: 4851
[519] hn: 5434.
[520] Ğaşiye, 25.

Vacibi olarak takdim edilmesine örnek: إن من البيان لسحرا

Nekre olan سحرا şayet tehir edilmezse kendisinden sonra gelecek olan car-u mecrur من البيان haber ve sıfat olabilme ihtimallerini taşıyacağından iltibasa sebep olacaktır. Bu sebeple İnne'nin ismi vucuben takdim edilmiştir. Hakeza ele alacağımız bir sonraki hadis olan **إن من الشعر لحكمة** hadisinde de haberin takdimi mezkûr sebebten dolayı vaciptir.[521]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadis, Buhârî'de iki sefer zikredilmiştir. Ayrıca Mâlik, Ebû Dâvûd, İbn Hibbân, Beğavî ve başka muhaddisler de zikretmişlerdir.[522] Hemen bütün rivayetler İbni Ömer'den mervidir. Beğavî hadisin sahih olduğunu söylemiştir.[523] Çağdaş muhakkiklerden Şuayb el-Arnavut isnadının sahih ve muttasıl olduğuna kaildir.[524] Elbânî hadisin sahih olduğuna hükmetmiştir.[525]Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel hadisi aynı tarikle إنمنالبيان سحرا şeklinde (lam'sız olarak) rivayet etmişlerdir.[526]Tirmizî; hadisin zikrettiği lamsız versiyonunun hasen, sahih olduğunu, ayrıca bu babta İbni Mes'ûd ve Ammâr'dan da rivayetlerin olduğunu söylemiştir.[527]

Değerlendirme

Hadiste geçen iki kişi Zübürkân b. Bedr ve Amr b. Edhem'dir. Bu iki kişinin Hz. Peygamber'in (s.a.v) huzurunda beliğ bir üslûp ile karşılıklı atışarak konuşmaları dinleyenleri çok etkilemiş bunun üzerine Allah Resulü(s.a.v) "Beyanın bir kısmı sihirdir" buyurmuştur.

Allah Resulü'nün (s.a.v) bu ifadesi övgü mü ya da yergi mi olduğu hususunda ihtilâf edilmiştir. İmam Mâlik'in ashabından bir grup bu hadisin zem ifade ettiğini

---

[521] Molla Cami, **el-Fevâidü'd-Diyâiyye**, s. 191-192.
[522] Muvatta, Kelam, 1783; Ebû Dâvûd, Edeb, 93; Sahihi İbni Hibbân, 13:112; Beğavi, Mesabih'us-Sünne, 3: 311.
[523] Beğavi, **Şerhus-Sünne,** el-Mektebet'ül-İslami, Dimeşk-Beyrut, 1983, c.12 s.363.
[524] Ebû Dâvûd, **Sünen**, thk; Şuayb el-Arnavut, c.7 s.354.
[525] Elbânî, **Sahîhu ve Daîf'u Camiu's-Sağîr ve Ziyadetuhu**, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut-Dımeşk 1988, c. 1 s. 398.
[526] Tirmizî, Birr, 81; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4:486(2761).
[527] Tirmizî, **Sünen**, c.4 s. 376.

söylemiştir. İmam Mâlik'in bu hadisi konuşulması mekruh olan kelâm babında zikretmesi ve hadiste beyanın haram ve mezmum olan sihre benzetilmesi zem olduğuna delildir. İfade gücü kuvvetli olan bir insanın haksız olduğu halde toplumu etkileyerek kendini haklı çıkarması sihirbazın batılı hak olarak göstermesine benzetilerek zem edilmiştir. Diğer bir grup ise Allah Resulü'nün bu ifadesinin bir medh olduğunu dile getirmiştir. Zira insanlar ancak güzel şeyleri beğenip etkilenirler. Burada sihrin etkileyiciliğine bir benzetme yapıldığından herhangi bir zem söz konusu değildir. Zira Ömer b. Abdülaziz huzurunda yumuşak ve etkileyici şekilde konuşan bir kişiye hitaben "Bu helal olan sihirdir" demiştir.[528]

Bu konuda söylenebilecek en güzel şey hadisin ne tamamıyla zem ne de tamamıyla medh olduğudur. Hadisteki harfi cer olan من ba'diyet ifade ettiğinden bizde hadisi *"beyanın bazısı sihirdir"* diye çevirdik. Dolayısıyla Beyanın bazısı mezmum olduğu gibi bazısı ise memduhtur. Zira Allah insanlara vermiş olduğu nimetleri sayarken خلق الانسان علمه البيان[529] buyurmasından beyanın külli anlamda mezmum olamayacağı anlaşılmaktadır.. Dolayısıyla kullanımına göre hükmü değişkenlik gösteren beyan, hadiste memduh ve mezmum olan iki kısma da delalet etmektedir diyebiliriz.[530]

3. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

عن أبي بن كعب أن رسول الله صلى الله عليه و سلم : قال (**إن من الشعر لحكمة**)

Ubey b. Ka'b'dan rivayetle Allah Resulü şöyle buyurdu: "Şiirin bazısı hikmettir."

İbni Mâce, Edeb, 41[531], Beyhakî, Sünen-i Suğra, 9:206[532]

[528] İbnu Battâl, **Şerhu Sahîh'il-Buhârî**, c. 9 s. 446-448
[529] Rahman, 4.
[530] İbnu Battal, **Şerhu Sahîh'il-Buhârî**, c. 9 s. 446-448.
[531] hn: 3755.
[532] hn: 4346.

Hadisin İstişhâd Mahalli

Hadisin istişhâd mahalli ile alakalı bilgi bir önceki hadiste verilmiştir.

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadis mezkûr şekli ile Sünen-i İbni Mâce'de[533] Ubey b. Ka'b'ın rivayeti ile ve Beyhakî'nin Sünen-i Suğra'sında yer almaktadır.[534] Elbânî, İbn Mâcê tahkikinde sahih olduğunu söylemiştir.[535] Hadisin lam'sız rivayeti olan إن من الشعر حكمة versiyonu Ubey b. Ka'b'ın rivayeti ile Buhârî'nin Sahih'inde, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde, Ebû Davûd ve daha başka kaynaklarda sahih olarak nakledilmiştir.[536] Her iki versiyonda senetlerin birebir aynı oluşu da hadisin sahih olduğunu göstermektedir.

Değerlendirme

Hadiste geçen hikmet hakka mutabık doğru söz, insanların ders çıkaracağı öğütler, örnekler anlamında kullanılmıştır. Hikmetin aslı men'dir. Yani şiirin bir kısmı güzel öğütler vermek suretiyle kişiyi sefehten, cehaletten meneder. Cehaletten uzak olan kimse ise yerli yerinde iş yapar ki bu da hikmetin ta kendisidir.[537]

Allah (c.c.) Şuâra suresinde şairlerin yapmadıkları şeyleri söylediklerini ve kendilerine yoldan sapmış kimselerin tabi olduğunu söylemiştir.[538] Hakeza Hz. Peygamber (s.a.v.) de "Sizden birinizin karnının irin ile dolması şiir ile dolmasından daha hayırlıdır"[539] buyurarak şiiri yermiştir. Ancak ayetin devamında iman edip salih amel işleyen ve Allah'ı çokça anıp haksızlık karşısında hakkı savunan şairler istisna edilmiştir. Peygamberimizin az önce zikrettiğimiz tehdit içeren hadisi ise إن من الشعر لحكمة hadisi ile beraber anlaşılmalıdır. Neticede gerek ayetlerde gerekse hadislerde

[533] Hadis mezkûr şekli ile Sünen-i İbni Mâce'nin Fuad Abdulbaki tahkiki ile basılan nüshasında yer almaktadır. Başka nüshalarda aynı bab ve hadis no'da إن من الشعر حكمة şeklinde geçmektedir.
[534]Beyhakî, Sünen-i Suğrâ, 9:206(4346).
[535] Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid El-Kazvini İbni Mâce, **Sünen-i İbn Mâce**, thk: Fuad Abdulbaki mea Ahkam'il Elbânî, Daru İhya-i'l-Kütübi''l-Arabiyye, y.y. t.y. c. 2. s. 1235(3755)
[536] Buhârî, Edeb, 90; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 35: 88.(21154); Ebû Dâvûd, Edeb, 94.
[537] İbni Hacer, **Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, c. 10 s. 540.
[538] Şuara, 224-227.
[539] Müslîm, Kitabu'ş-Şiir, hn: 2257,2258,2259.

zemmedilen şiirlerin hikmet ve istikametten uzak ve kişiyi hakka ulaştırmayan şiirler olduğunu söyleyebiliriz.

4. HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّين

"Âdem su ile toprak arasında bir halde iken ben Nebi idim."

Hadisin İstişhâd Mahalli

Hâl, fail ve mef'ulün durumunu açıklayan nekre isimdir. Hâl bazen cümle olarak da gelebilir. Bu durumda cümle olan Hâl ile zilhâl arasında irtibatı sağlayan bir rabıt'ın bulunması gerekir. Bu rabıt ise zamir ve vav'dır. Şayet Hâl isim cümlesi ise o zaman جأت وأنا راكب örneğinde olduğu gibi vav ve zamir ile gelmesi evlâ dır. Bazen sadece vav ile geldiği de vakidir. Molla Câmî bu hükme كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّين hadisi ile iştişhad etmiştir.[540]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Sahavî *Makasid'ul-Hasene* adlı eserinde bu hadisin mezkûr lafız ile bir aslının olmadığını söylemiştir.[541] Ayrıca İbn Teymiyye mevzu olduğunu söylerken İbn Hacer hadisin manasının sahih ancak lâfzının zayıf olduğunu dile getirmiştir. Zerkeşi ise hadisin lâfzının bir aslı olmadığını ancak Tirmizî'de sahih senedle varid olan مَتَى كُنْتَ نَبِيًّا؟ قَالَ وَآدَمُ بَيْنَ الرُّوحِ وَالْجَسَدِ hadisinin mevcut olduğunu dile getirmiştir. Süyûtî söz konusu hadisin ve beraberinde zikredilen وَكُنْتُ نَبِيًّا وَلَا مَاءَ وَلَا طِينَ ziyadesinin de avâmın ziyadesinden olup bir aslının olmadığını dile getirmiştir.[542] Aclunî ise hadisin manasının sahih olduğunu söylemiştir.[543]

---

[540] Molla Camî, **el-Fevâidü'd-Diyâiyye,** s. 279, 295-299.
[541] Sehâvî, **el-Makâsid'ül-Hasene fi Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-müştehire ale'l-Elsine**, s. 521.
[542] Mübârekpûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Cami'i't-Tirmizî**, c. 10 s. 55.
[543] Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ Ve Muzîlu'l-ilbâs amme' ştehera min'el-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs**, c. 2. s. 129.

Sonuç olarak mezkûr rivayetin lâfzen bir aslının olmadığını dolayısıyla uydurma olduğunu, ancak manasına yakın sahih hadislerin bulunduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

"Âdem su ile toprak arasında bir halde iken ben Nebi idim" şeklinde çevirdiğimiz cümlenin uydurma olduğu kanaatine varmış bulunmaktayız. Ancak Hâkim, *Müstedrek*'inde, Buhârî *Tarih*'inde, Ebû Nuaym *Hilyetü'l-Evliyâ'da*, Ahmed b. Hanbel *Müsned*'de Tirmizî *Sünen*'inde yakın anlamda sahih hadisler rivayet etmiş olmaları uydurma olan rivayetin manasının sahih olduğunu göstermektedir. Bu hadislerde "Sen ne zamandan beri Peygambersin?" sualine karşılık Allah Resulü وَآدَمُ بَيْنَ الرُّوحِ وَالْجَسَدِ (Âdem ruh ile cesed arasında bir halde iken) vb. ifadeler ile cevap vermiştir. Ayrıca aynı anlamda birçok hadis mevcuttur.[544]

Âdem'in ruh ile cesed arasında olması balçıktan kendisine suret verilip ruh üfürülmediği zamana denk gelmektedir. Arapça da فلان بين الصحة والمرض cümlesinden kişinin iyileşmek üzere olduğunu anlamaktayız. Dolayısıyla mezkûr hadislerde Âdem'e henüz ruh üfürülmediği ancak üfürülmek üzere olduğu anlaşılmaktadır.[545]

Peygamber Efendimizin(s.a.v) kırk yaşına geldiğinde hiç beklemediği halde nübüvvetle şereflendiği bilinen bir gerçektir. Mezkûr rivayetlerde Âdem'e ruh üfürülmeden önce Nebi olduğu ifadesi, Kâlu bela'da Allah'ın ezeli ilmi ve takdiri ile Hâtem'un-Nebiyyin olarak seçildiği ifade edilmiştir. Nitekim hadiste "ben o zaman insan idim veya var idim" gibi ifadeler kullanılmamış, sadece nübüvvetinin sabit olduğu zikredilmiştir. Ayrıca "Bir tek ben o zaman Nebi idim diğer Peygamberler sonradan Nebi tayin edildiler" gibi bir kısıtlama da yoktur. Bu hadisten Hz. Peygamberin ruhaniyetinin Hz. Âdem'den önce yaratıldığı hususuna delil olması söz konusu değildir. Zira bunu destekleyecek sahih bir delil mevcut değildir.

[544] Sehâvî **el-Makâsid'ül-Hasene fi Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-müştehire ale'l-Elsine,** s. 521.
[545] Muhammed Abdurrâuf el-Münâvi, **Feyd'ul-Kadîr Şerhu Camiu's-Sağîr**, c. 5, s. 54.

Bu konuda zikredilen hadislerin ifadeleri ayrı olsa da mana cihetiyle aynı şey kastedilmiştir. Bu ise uydurma olan rivayetin sahih olan ruh ve cesed hadisinden üretildiğini bizlere göstermektedir.

5.HADİS

Hadisin Metni ve Tahrîci

...[546]قَالَ: فَإِن الله قد أدّى عَنْك الَّذِي بعثته فِي الْخَشَبَة. فَانْصَرِف **بِالْألف الدِّينَار** راشداً "

…(Alacaklı) "Şüphesiz ki, Allah senin odun içinde göndermiş olduğun borcunu senin adına ödemiştir. Bana vermek için getirdiğin bu bin dinarı, sevinçle götür." dedi.

Buhârî, Kefalet, 1[547]

Hadisin İstişhâd Mahalli

Manevî izafe'nin şartı muzafın marifelikten tecrid edilmesidir. Şayet muzaf, marife olursa muzafun ileyhi nekre veya marife olsun izafenin maksadına ters bir durum hâsıl olur. Marifenin nekreye izafe edilmesi evlâ'nın edna'ya talip olmasını gerektirir.[548] Marifenin, marifeye izafe edilmesi ise Tahsil'ul-Hâsıl'a sebep olur.[549]

Kufilerin cevaz verdiği الخمسة الدراهم ve والمأة الدينار benzeri örnekler ise kıyas ve istimal açısından zayıftır. Zira marifenin marifeye izafe edilmesi Tahsil'ul-Hâsıl

[546] Hadisin tam metni şu şekildedir: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه، عَنْ رَسُولِ اللهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ ذَكَرَ رَجُلًا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ: "سَأَلَ بَعْضَ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنْ يُسْلِفَهُ أَلْفَ دِينَارٍ، فَقَالَ: ائْتِنِى بِالشُّهَدَاءِ أُشْهِدُهُمْ. فَقَالَ: كَفَى بِاللهِ شَهِيدًا. قَالَ: فَأْتِنِي بِالكَفِيلِ. قَالَ: كَفَى بِاللهِ كَفِيلًا. قَالَ: صَدَقْتَ. فَدَفَعَهَا إِلَيْهِ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى، فَخَرَجَ فِي البَحْرِ، فَقَضَى حَاجَتَهُ، ثُمَّ التَمَسَ مَرْكَبًا يَرْكَبُهَا، يَقْدَمُ عَلَيْهِ لِلأَجَلِ الَّذِي أَجَّلَهُ، فَلَمْ يَجِدْ مَرْكَبًا، فَأَخَذَ خَشَبَةً، فَنَقَرَهَا فَأَدْخَلَ فِيهَا أَلْفَ دِينَارٍ، وَصَحِيفَةً مِنْهُ إِلَى صَاحِبِهِ، ثُمَّ زَجَّجَ مَوْضِعَهَا، ثُمَّ أَتَى بِهَا إِلَى البَحْرِ، فَقَالَ: اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنِّي كُنْتُ تَسَلَّفْتُ فُلاَنًا أَلْفَ دِينَارٍ، فَسَأَلَنِي كَفِيلًا، فَقُلْتُ: كَفَى بِاللهِ كَفِيلًا، فَرَضِيَ بِكَ، وَسَأَلَنِي شَهِيدًا، فَقُلْتُ: كَفَى بِاللهِ شَهِيدًا، فَرَضِيَ بِكَ، وَأَنِّي جَهَدْتُ أَنْ أَجِدَ مَرْكَبًا، أَبْعَثُ إِلَيْهِ الَّذِي لَهُ فَلَمْ أَقْدِرْ، وَإِنِّي أَسْتَوْدِعُكَهَا. فَرَمَى بِهَا فِي البَحْرِ حَتَّى وَلَجَتْ فِيهِ، ثُمَّ انْصَرَفَ، وَهُوَ فِي ذَلِكَ يَلْتَمِسُ مَرْكَبًا، يَخْرُجُ إِلَى بَلَدِهِ، فَخَرَجَ الرَّجُلُ الَّذِى كَانَ أَسْلَفَهُ، يَنْظُرُ لَعَلَّ مَرْكَبًا قَدْ جَاءَ بِمَالِهِ، فَإِذَا بِالخَشَبَةِ الَّتِي فِيهَا المَالُ، فَأَخَذَهَا لأَهْلِهِ حَطَبًا، فَلَمَّا نَشَرَهَا وَجَدَ المَالَ وَالصَّحِيفَةَ، ثُمَّ قَدِمَ الَّذِي كَانَ أَسْلَفَهُ، فَأَتَى بِالأَلْفِ دِينَارٍ، فَقَالَ وَاللهِ مَا زِلْتُ جَاهِدًا فِي طَلَبِ مَرْكَبٍ لآتِيَكَ بِمَالِكَ، فَمَا وَجَدْتُ مَرْكَبًا قَبْلَ الَّذِي أَتَيْتُ فِيهِ. قَالَ: هَلْ كُنْتَ بَعَثْتَ إِلَيَّ بِشَيْءٍ؟ قَالَ: أُخْبِرُكَ أَنِّي لَمْ أَجِدْ مَرْكَبًا قَبْلَ الَّذِي جِئْتُ فِيهِ. قَالَ فَإِنَّ اللهَ قَدْ أَدَّى عَنْكَ الَّذِي بَعَثْتَ فِي الخَشَبَةِ. فَانْصَرِفْ بِالأَلْفِ الدِّينَارِ رَاشِدًا"

[547] hn: 2291.

[548] Evla olan marifelik edna olan tahsise talip olur.

[549] Tahsil'ul-Hâsıl ifadesi; Elde edilmiş sahip olunan bir şeyi bir daha elde etmeye çalışma anlamında kullanılan bir tabirdir.

olur ve fasih Arapların kullanımına da terstir. Hadiste geçen بِالْأَلف الدِّينَار terkibi ise bedel ve mübdelü minhu'dur. Muzaf ve muzafun ileyhi değildir.[550]

Hadisin Sıhhat Derecesi

Hadis mezkûr şekli ile Buhârî'de geçmektedir.[551]Hadisimiz, Buhârî'nin şarihlerinden Kirmanî, Ayni, İbnu Hacer, Kastalanî, İbn Mülakkın ayrıca *Sahihayn'*ı cem eden Humeydî vb. âlimlerin nüshalarında da بِالْأَلف الدِّينَار şeklinde zikredilmiştir.[552] Bu hali ile hadis Molla Câmî'nin istişhâdına uygundur. Ayrıca hadisimiz, mezkûr versiyona çok yakın lafızlarla ve aynı tarikle, Beyhakî, Revdanî, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, İbnu'l-Esir ve başka muhaddisler tarafından da rivayet edilmiştir.[553] Bu rivayetlerin hemen hepsinde hadis Leys, Cafer b. Rabia, A'rec, Ebû Hüreyre tarikiyle zikredilmiş ve hadisin kaynağı Buhârî olarak gösterilerek sahih olduğu kastedilmiştir. Şuayb el-Arnavut Müsned tahkikinde hadisin Şeyhayn şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir.[554]Buhârî'nin bazı nüshalarında geçen بالألف دينار versiyonu ise konumuza delil olmamaktadır. Netice hadisimizin sahih olduğuna kanaatini taşımaktayız.

Değerlendirme

Hadiste zikredilen kıssa İsrailoğulların'dan iki salih kişi arasında geçmektedir. Kıssa'da geçen alacaklının Necaşi olduğu da rivayet edilmektedir.[555]

Hadisin Türkçe tam metni şu şekildedir:

Ebû Hüreyre'den şöyle rivayet edilmiştir: "Rasulullah(s.a.v) İsrailoğullarından bir adam zikretti. O adam İsrâîloğullarının birisinden ödünç olarak

[550] Molla Cami, **el-Fevâidü'd-Diyâiyye,** c. 1 s. 388-390.
[551] Buhârî, Kefalet, 1.
[552] Kirmani, Kevakib'ud-Derâri, 10:118, İbnu Mülakkın, 15:132(2291); İbn Hacer, Fethu'l Barî 4:471; Aynî, Umdet'ül-Kârî, 12:116; Kastalânî, İrşâdu's-Sârî, 4149(2292); Humeydî, el-Cem'u Beyne's-Sahihayn 3: 293(2506).
[553] Beyhakî, **Sünen-i Kübrâ**, 6:126(11413); Revdâni, **Camiu'l-Fevâid**, 4:34(9163); Nesâî, **Sünen-i Kübrâ**, 5:354(5800), Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 41:247(8587), İbnu'l-Esîr, **Camiu'l-Usûl**, 10:323(7826).
[554] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, thk: Şuayb el-Arnavut, c. 14 s.247.
[555] Ahmed b. Muhammed el-Kastalâni, **İrşâdus-Sârî li Şerhi Sahîh'il-Buhârî**, Matbaâtül- Kübrâ el-Emiriyye, Mısır 1906, c.4 s.2292.

bin dînâr vermesini istedi. Para vermek isteyen zât: “Buna şâhid yapacağım şâhidleri getir” dedi. Ödünç isteyen: “Şâhid olarak Allah yeter”[556]dedi. Ödünç verecek olan bu sefer de: “Haydi bana kefil getir” dedi. O adam: “Kefil olarak Allah yeter” dedi. Para sahibi: “Gerçekten doğru söyledin” dedi ve belirlenen bir vade ile ona bin dinar verdi. Parayı alan adam deniz seferine çıktı. İşlerini gördü. Sonra kendisine ödünç para veren zata gelmek üzere bineceği bir gemi aradı. Belirlenen müddet geliyordu. Fakat bir gemi bulamadı. Bunun üzerine bir odun parçası alıp, onun içini oydu. İçine bin dinarı ve bir de kendisinden o arkadaşına yazdığı bir mektup sahifesini koydu. Sonra o oyuğu sıkıca kapatıp düzeltti. Sonra o odun parçasını deniz kenarına getirdi de şöyle dua etti: “Rabbim! Sen bilmektesin ki, ben falan kimseden bin dinar ödünç istedim. O benden bir kefil istedi. Ben "Kefil olarak Allah kâfidir" dedim. O, Sen'in kefilliğine razı oldu. Bir de benden şâhid istedi. Ben yine “Şâhid olarak Allah kâfidir” dedim. O Sen'in şahitliğine de razı oldu (ve bin dinarı verdi. Ben vadesinde borcumu ödemek kaygısına düştüm de) ona bu parayı göndereyim diye bir gemi bulmaya çalıştım. Fakat bulmaya muktedir olmadım. Artık ben şu bin dinar borcumu Sen'in koruyuculuğuna emanet ediyorum!” dedi ve o odunu denize attı. Odun denize bıraktıktan sonra kendisi geri döndü. Borçlu bu hususta kendisini beldesine çıkaracak gemi bulmaya çalışırken, alacaklı da onun dönmesini umarak deniz kenarına çıktı da belki bir gemi malını getirmiş olabilir diye gözetliyordu. Bu sırada birdenbire sahilde içinde mal bulunan o odunu gördü. Onu ailesine yakacak bir odun olarak aldı. Evde onu parçalayınca içindeki paraları ve mektup sahifesini buldu. Sonra borçlu kimse kendisine borç verene geldi ve ona bin dinarı getirdi de: “Allah'a yemin ederim ki, malını sana getirmem için bir gemi arayıcısı olmakta devam ettim. Fakat sana geldiğim şu zamandan önce bir gemi bulamadım” dedi ve borcunu verdi. Alacaklı: “Sen bana bir şey gönderdin mi?” dedi. Borçlu: “İçinde sana geldiğim şu günden önce bir gemi bulamadığımı sana haber veriyorum” dedi. Alacaklı: “Şüphesiz ki, Allah senin odun içinde göndermiş olduğun borcunu senin adına ödemiştir. Bana vermek için getirdiğin bu bin dinarısevinçle götür” dedi.”[557]

Bu hadiste geçen kıssa Allah’ın kendisine hakkıyla tevekkül edenlere sunmuş

[556]Nisa, 65.
[557] Buhârî, Kefâlet, 1(2169).

olduğu lütuf ve ikramına güzel bir örnektir. Zira Allah, kendisine tevekkül edenlere kâfidir. İhtiyaçların giderilmesinde, sıkıntıları bertaraf edilmesinde Allah'a karşı gösterilen hüsnü zannın ve tevekkülün önemli bir yeri vardır.

SONUÇ

Asr-ı saâdette Mekke'de Daru'l Erkâm ile başlayan medrese serüveni İslam devleti olan Medine'de resmi olarak Suffeile vücut bulmuştur. Daha sonraki dönemlerde fetihler ile başka coğrafyalara yayılan İslam dini bu coğrafyalarda varlığını ilim ile sağlıklı bir şekilde sürdürebilmiştir. İlim tedrisatı için camileri seçen Müslümanlar daha sonraki dönemlerde ilme olan rağbetin artmasıyla ilim için hususi mekânlar inşa etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Hemen her dönemde var olan medreseler Selçuklularda Nizamiye, Osmanlılarda Sahn-ı Semân günümüzde ise Şark Medreseleri ile vücut bulmuştur.

XVI. yüzyıldan bu yana var olduğu bilinenŞark Medreseleri öteden beri kaliteli dini eğitim veren kurumlar olmuştur. Coğrafi olarak Türkiye'nin doğu ve güneydoğusu, Suriye ve Irak'ın kuzeyi ve İran'ın batısında varlığını sürdüren bu medreselerkendine has yapısı ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Hoca ve öğrencilerin gönüllülüğü, sıra kitaplarını okumaya dayalı eğitim sistemi, sınıf ortamında toplu ders sistemi yerine birebir ders verme metodu, müzakere, mütalaâ, ders dinleme ve metin ezberleme gibi ders çalışma yöntemleri, resmi bir hüviyete sahip olmama, öğrencilerin ilmi eğitimi ile beraber edep ve ahlaka azami önemverme vb. özellikler Şark Medreselerinin ayırt edici özellikleri arasında sayılabilir.

Modelini Nizamiye medreselerinden alan Şark Medreseleri, Nizamiyeler gibi geniş imkânlara, devlet desteğine ve ilmi bir ortama sahip olamamıştır. Bu sebeple Cüveynî ve Gazalî'lerin yetiştiği bir kurum ile Şark Medreselerini kıyaslamak adil olmayacaktır. Ancak buna rağmen Şeyh Ahmed El-Cezerî, Ahmed-i Hânî, Molla Halil Siirdî gibi birçok büyük âlim yetiştiren Şark Medreselerinin öteden beri kaliteli dinî eğitim veren kurumlar olduğunu söylemek mümkündür.

Son yüzyılda yapılan tüm engellemelere karşı varlığını sürdürmeyi başaran Şark Medreseleri, dış dünyaya kapalı kalmak zorunda kalmış neticede geniş ilim yelpazesinden birçok şey kaybetmiştir. Kırsal bölgelerde çok zor şartlar altında eğitim veren seydalar elde olanı korumaya yönelik bir refleks ile alet ilimlerine yönelmişlerdir. Alet ilimleri arasında ise nahiv ilmine ayrı bir önem vermişlerdir. Zira nahiv ilmi diğer islami ilimlere anahtar hükmünde kabul edildiğinden bu ilmi elde eden talebenin diğer ilimleri ferdi olarak elde edebileceği düşünülmüştür. Nahiv ilminde deliller arasında tercih yapabilecek seviyede mezun yetiştiren Şark Medreseleri günümüzde dış dünya ile irtibatlarının güçlenmesi ile İslami ilimlerdeki eksiğinin farkına varmış ve bir nebze de olsa bu eksiğini kapatmak için bir adım atmıştır.

Peygamber Efendimizin (s.a.v) Arapların en fasihi olduğu hususunda ittifak olmasına rağmen hadisler ile istişhâd konusu dilciler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Hadislerin mana ile rivayeti ve meydana gelen lahn olayları bu ihtilafa sebep olmuştur. Bu ihtilaf neticesinde hadislerle istişhâda mutlak olarak cevaz verenler ve mutlak olarak menedenler olduğu gibi hadislerle istişhâdı şarta bağlayanlarda olmuştur. Peygamber Efendimizden bizlere lâfzen veya manen sağlam senedlerle ulaşan hatadan berî her hadisle istişhad edilebileceği görüşünün en mâkul görüş olacağı kanaatine varılmıştır. İstişhad hususunda cahili Arap şiirlerine ve bedevi Arap kelamına duyulan itimadın Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadislerine duyulmaması bizce insaflı bir yaklaşım değildir.

Şark Medreselerinde okutulan nahiv kitaplarının müellifleri de diğer nahiv ulemâsı gibi hadislerle istişhâd etmiştir. Büyük bir yekûna ulaşmayan bu hadislerin sıhhati öteden beri medrese ehli tarafından merak konusu olmuştur.

Çalışmamız neticesinde Şark Medreselerinde okutulan beş temel nahiv eseri olan *Şerhu'l-Muğnî, Şerhu Katrü'n-Nedâ, Hallu'l-Meakîd, Behcetü'l-Merdıyye ve Fevâidü'd-Diyâiyye* adlı eserlerde iştişhad olarak zikredilen hadislerin tekrarsız 45 adet olduğunu, bu hadislerden 27'sinin sahih-hasen hükmünde olduğunu tespit ettik. Geriye kalan 18 hadisten 13'nün mezkûr eserlerde zikredildiği şekli ile kaynaklarda geçmediğini ancak çok yakın lafızlarla sahih ve hasen hükmünde olduğunu gördük. 2 hadisin zayıf, 2 hadisin uydurma olduğunu, bir hadisin ise senedinin sahih olup

metninin tenkid edildiğini gördük. Neticede istişhad edilen 45 hadisten 40 tanesinin hasen-sahih olduğu kanaatine vardık.

Lâfzen asıllarını bulamadığımız hadislerin hemen hepsinin hadis külliyatında yakın lafızlarla varid oluşu müelliflerin, hadislerin asıl kaynaklarına inmeden mutavval nahiv eserlerinden direkt nakilde bulunmuş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca nüssahların bu eserleri çoğaltırken hatalı yazmış olmaları da ihtimal dâhilindedir

Medreselerde Seydaların ibarede vaki olan gramer hatalarını tashih ettikleri gibi istişhâd olarak zikredilen hadisleri tahrîc ve tashih etmelerinin gerekli ve faydalı olacağını düşünmekteyiz. Bu tashih işlemi ile talebelerin hadis üsülüne olan ilgi ve alakalarının artacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs amme' ştehera min'el-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs**, Mektebetü'l-Kudsi, Kahire, 1932.

AFGÂNÎ, Saîd, **fi Usûli'n-Nahv**, El-Mektebetü'l İslâmîyye, Beyrut 1987.

AKSOY, Mehmet Abdullah, **Suffa Ashabı Ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri**, (Yayımlanmamış Doktora tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010.

AKTEPE, Orhan**, Kaza Kader'in Mahiyeti Ve Değişip Değişmemesi Problemi**, Kelam araştırmaları yy. ty.

AKYÜZ Ali, **Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri- Bir Yetişkin Eğitim Kurumu Olarak Suffa**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.

ARI, Mehmet Salih, Usâme b. Zeyd, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2012.

ARSLAN, İclal, **Abdurrahman El-Camî ve El-Fevaidü'z-Ziyaiyye Adlı Eseri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008.

ASKALÂNÎ, İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'l-Mârife Beyrut,1956.

_____,**Buluğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm**, Darul-Felâk, Riyad 2004.

_____,**ed-Diraye fi Tahrîci Ehâdisi'l-Hidaye**, Dâru'l-Marife, Beyrut 1403, c.1 s. 230.

_____,**et-Telhisu'l-Hebîr, Daru Edvâu's-Selef**, y.y, 2007.

_____, **ed-Diraye Fi Tahrîci Ahadisi'l-Hidaye**, Dâru'l-Marife, Beyrut, t.y.

ATALAY Talip, **Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'da Geleneksel Cami Eğitimi**, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Diyarbakır-2006.

AYNİ, Bedruddin, **el-Binâye Şerhu'l-Hidâye**, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

_____,**Umdetü'l-Kari' Şerhu Sâhîhi'l-Buhârî**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

AYYILDIZ, Mehmet Nuri, **Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv Sarf) Ortaya Çıkış Süreci**, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi S. 13, Nisan 2019.

AZİMÂBÂDÎ, Muhammed Şemsü'l-Hak, **Avnu'l-Ma'bud Şerhu Sünen-i ebi Dâvûd**, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1990.

BAĞDÂDÎ, Abdulkâdir b. Ömer, **Hizânetü'l- Edeb ve Lübbü Lübâb'ı Lisani'l-Arab**, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire 1997.

BAKTIR, Mustafa "Suffe'' **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2009.

BALA, Sabahattin, **Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri (Mardin Örneği)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Diyarbakır 2012

_____,**Şark Medreselerinin Öğretim Yöntem-Teknikleri ve Pedagojik Değerlendirmeleri,** Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler (Uluslararası Sempozyum), 29 Haziran - 1 Temmuz 2012.

BAYRAM Kayhan, **Klasik Medreselerin Kurumsal Yapısı: Tillo Medresesi Örneği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Isparta 2014.

BEDEVA, Abdullah, **Şark Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemlerinden Biri Olarak Şiir'in Yeri Ve Önemi**, Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum), Bingöl 2012.

BEĞÂVÎ, Hüseyin b. Mes'ûd, **Mesâbihu's-Sünne**, Daru'l-Marife, Beyrut 1987.

BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin, **Es-Sünen-i Kübra**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

BEZCİ, Ramazan, **İbnû Mâlik Ve Nahiv Metodunda Hadisle İstişhâdın Yeri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014.

BEZZÂR, Ebû Bekir Ahmed b. Ömer, **El-Behru'z-Zehhâr- Müsnedu'l Bezzâr**, Mektebetü'l Ulûmi vel-Hikem, Medine, 1988.

BOLELİ, Nusrettin, **Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi S. 5-6, İstanbul 1987.

BOZKURT, Nebi ''Medrese", **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2003.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, **Halku Efâli'l-İbâd**, Daru'l Maârifi's-Suudiyye, Dâru'l-meârif, Riyad, 1978.

CÂSİM, Abdülaziz Ahmed, **Hükmü Rivayeti'l Hadîsi bi'l-ma'na**, Mecelletü Merkezi Buhusi's-Sünneti ves-Sîreti, Kuveyt Üniversitesi İlahiyat Ve İslami İlimler Fakültesi, Kuveyt 2001.

CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, Tâcul-Lüğâti ve Sihâh'il-Arabiyyeti (es-Sihâh), Daru'l İlmi li'l-Melâyin, Beyrut Lübnan,1984.

CEVZÎYYE, İbnu'l-Kayyim, **İ'lâmu'l-Muvâkkı'in an Rabbi'l-Âlemîn**, Daru'l ibni'l-Cevzî, Riyad, 2002.

_____,**Zâdu'l-Meâd fi Hedyi Hayril-İbâd**, thk: Şuayb el-Arnavut, Abdulkadir el-Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1998.

_____, **Tehzibu Sünen-i ebi Dâvûd Ve İdâhu Müşkilâtihi**, Şamile(matbu değildir)

CEZERÎ, İbnu'l-Esîr, **Camiu'l Usûl fi Ehadîsi'r-Resul**, Mektebetü'l-Hilvânî, Mektebetü Dâru'l-Beyân Dâru'l Melâmih, Dımeşk 1971.

ÇELİK Mehmet, **Şark Medreseleri**, Sosyal Bilimler Genç Akademisyenler Sempozyumu, (Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), ty. Mardin 2015.

ÇİÇEK, M. Halil, **Şark Medreseleri Serencamı**, Beyan Yayınevi, İstanbul 2009.

DÂREKUTNÎ, Ali. b. Ömer, **el-İlel'ül Vâridetü fil-Ehâdîsi'n-Nebeviyye**, Daru't-Taybe, Riyâd 1985.

DÂRİMÎ, Abdullah b. Abdurrahman, **Sünen-i Dârimî**, thk: Hüseyin Selim Esed Ed-Dârâni Daru'l-Muğnî, Suud 2000.

DEMİREL, Muhsin, **Evrensel Peygamber Hz. Muhammedin Hayatı**, Seyda Yayınları, Diyarbakır 2018.

DÜNDAR, Mahmut, **Şark Medreselerinde Ezber ve Tekrar Metodu**, Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler (Uluslararası Sempozyum) Bingöl 2012.

EBÛ YA'LA, Ahmed b. Ali, **Müsned'u Ebi Ya'la**, Daru'l-Me'mun lit-Türâs, Dimeşk, 1984.

EFENDİOĞLU, Mehmet, **Yardımlaşma Ve Dayanışma Açısından Hz. Peygamber Ve Ashabı-Hz. Peygamber Ve Ashab-ı Suffe**, (Tartışmalı İlmi Toplantı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi) İstanbul 2018.

EKİNCİ, Muhammed İkbal, **Tillo Mücahidiyye Medresesi'nde İcazet Ve İcazetname,** Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.4, S:2, 2017.

ELBÂNÎ, Muhammed Nâsuriddin, **Silsiletu Ehâdîsi's-Sâhîha**, Mektebetü'l-Arîf, Riyâd, 2002.

_____,**es-Sâhihu't-Terğîb**, Mektebetü'l-Meârİf Riyâd 2003.

_____,**Tahrîcu Ehâdîsi Müşkileti'l- Fakr Ve Keyfe Alecehâ'l-İslâm**, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, Dımeşk 1984.

_____,**Sahihu ve Daifu Camiu's-Sağîr ve Ziyadetuhu**, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut-Dımeşk 1988.

_____,Muhtasaru İrvâu'l-Ğalîl fi Tahrîci Ehâdîsi Menâru's-Sebîl, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1985.

ELÇİ, Mehmet Sadık, **Medrese Ve Modern Öğretim Kurumları Arasında Bir Mukayese(Cumhuriyet Dönemi Şark Medreseleri),** Medrese Ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler (Uluslararası Sempozyum), 29 Haziran - 1 Temmuz 2012.

ENSÂRÎ, Abdullah b. Yusuf İbni Hişam, **Şerhu Katrü'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ**, thk; Sebil'ul-Huda, el-Mektebetül-Asriyye, Beyrut, 1994.

ERGÜVEN, **Şehabettin, Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri**, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007.

ERMAN, Uğur, **Özellikli Yöresel Kur'an Kursları (Tillo Örneği)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu-I, Ankara 2012.

_____, **Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.

FERHATÎ, İman, BUKRAHÂ, Halime, **İbni Hişam ve İhtiyaratuhu'n-Nahviyye Fi Kitabihi Şerhu Katrü'n-Nedâ**, Şehid Hamme' Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, Cezâir 2017.

GAZÂLÎ, Muhammed, **Fıkhu's-Sîre**, Mektebetü Daru'ş-Şurûk, Dımeşk, 1998.

GÜNDOĞDU, Yusuf Bahri, **Mescidlerin Ayrılmaz Bir Unsuru Olarak Eğitim**, yy, ty.

HACI HALİFE, Mustafa b. Abdullah, **Keşf'uz-Zunun an Asâm'il-Kutubi ve'l-Fünûn**, Daru İhyai't-Türasi'l Arabî, Beyrut 1941.

HARRÂNÎ, İbrahim, **Tuhfetu'l-İhvâni'l-Medresiyye fi Terâcimi Ba'di Musannifi'l-Kütübi'd-Dirâsiyye**, yy. 2006.

HAKÇIOĞLU, Muhammed **Şehit, Ebû Saîd Es-Sirafinin Sîbeveyhi'nin İstişhâd Metoduna Getirdiği Eleştiriler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2018.

HAMİDULLAH, Muhammed, **İslam Peygamberi**, Beyan Yayınları, İstanbul 2014.

HANBEL, Ahmed, **el-Müsned**, thk: Şuayb El-Arnavut, Müessesetür-Risale, Beyrut, 1999.

HANBELÎ, İbn Receb, **Fethu'l-Barî Şerhu Sâhîhi'l-Buhârî**, Mektebetü'l-Ğurâba el-Eseriyye, Kahire 1996.

HÜSEYİN, Muhammed el-Hıdır, **Dirasatu'n fi'l- Arabiyyeti ve Târihuhâ**, Mektebetü'l-İslâmî Ve Mektebetu Daru'l-Feth, Dımeşk 1960.

HUMEYDÎ, Muhammed b. Fetuh, **el-Cemu Beyne's-Sâhîheyn**, Daru İbn Hazm, Beyrut 2002.

IRÂKÎ, Zeynuddin Abdurrahim, **el-Muğnî an Hamlî'l-Esfâr**, Mektebetü't-Tâberiyye, Riyâd 1995.

İSFAHÂNÎ, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, **el-Müsnedü'l Mustahrec alâ Sâhîhi'l-İmâm Müslim**, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1996.

İBN ABDİLBER, Yusuf b. Abdillah En-Nemiri, **Et-Temhîd lima fil-Muvattai min'el-Meâni vel-Esânid**, Vizâretü Umumu'l-Evkâf ve Şuûn'ul-İslâmîyye, Mağrib, 1968.

_____,**el-İstizkâr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

İBN ASÂKİR, Ali b. Hasen Hibetüllah, **Mucemu'ş-Şuyûh**, Dârul-Beşâir, Dımeşk 2000.

İBN BATTÂL, Ali b. Halef, b. Abdilmelik, **Şerhu Sâhîhi Buhârî**, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2003.

İBN HAZM el-Endelüsî, **Cevâmiu's-Sîre ve Hamsu Resâile Uhra**, Dârul Maârif, Mısır ty.

İBN HİŞÂM, Abdullah b. Yusuf el-Ensârî, **Şerhu Katrü'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ**, thk; Sebilu'l-Hudâ, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1994.

İBN HÜMMÂM, Kemaluddîn, **Şerfu Fethu'l-Kadîr Ale'l-Hidâye Şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrem, **Lisanu'l Arab**, Daru'l-Meârif, yy, ty.

İBN MÜLAKKIN, Ömer b. Ali b. Ahmed, **et-Tevdîh Li Şerhi'l-Camii's-Sâhîh**, Daru'l-Felâh, Katar, 2008.

_____,**el-Bedru'l-Munîr fi Tahrîci'l-Ehâdîsi ve'l-Asari'l-Vakiati fi'ş-Şerhi'l-Kebîr**, Daru'l-Hicret, Riyâd 2004.

İBN TEYMİYYE, Takıyyuddin Ahmed. b. Abdulhakim, **Minhâcü's-Sünne ti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelami'ş-Şîati'l-Kaderiyye**, Mektebetü Camiatil-İslâmîyye y.y, t.y.

_____, **Mecmû'ul Fetâvâ**, Mecma'u'l-Melîk Fehd, Medine 2004.

İNALKAÇ Mustafa, **El-Çarpurdi ve el-Muğnî Adlı Eseri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Za'îm Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

İSLAMOĞLU, İsam, **Molla Cami Ve Tefsirinden Fatiha Suresi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.

İSVÎBÎ, Ali b. Âdem b. Musa, **Zahirâtu'l-Ukbâ fi Şerhi'l-Müctebâ-Şerhu Sünen-i Nesâî**, Daru'l-Mirâc, 1996.

KAPLAN, Mustafa, Rivayet **Değeri Açısından İbni Sayyâd Kıssası**, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

KARDAŞ, Abdurrahman, **Medrese Öğrencilerinin Eğitimsel Tercihlerine İlişkin Bir Araştırma – Batman İli Örneği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Zirve Üniversitesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2015.

KARADAŞ Cafer, **Nizamiye Medreseleri Ve Gazâlî, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler**, Uluslar Arası Sempozyum, Muş Alparslan Üniversitesi, 5-7 Ekim, 2012 s. 546.

KAVAL, Selim, **Ashabu's-Suffe ve Hadis Rivayetindeki Yeri** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2018

KAYRETLİ, Rafet, **Eğitimde Ezber Yönteminin Yeri Yönetici Ve Öğretmen Görüşleri,** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Sabahattin Za'îm Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

KASTALLÂNÎ, Ahmed. b. Muhammed, **İrşadü's-Sârî li Şerhi Sâhîhi'l-Buhârî**, Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîrîyye, Mısır, 1905.

KAZVÎNÎ, Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, **Sünen-i İbni Mâce**, Dâru İhyâ-il-Kütübi''l-Arabiyye, y.y. t.y.

KİRMÂNÎ, Muhammed b. Yusuf, **el-Kevâkibu'd-Derâri Şerhu Sâhîhi'l-Buhârî**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1981.

KUHHÂLE, Ömer b. Rıza, **Mu'cemu'l-Muellifîn**, Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut. ty.

KURTUBÎ, Ahmed b. Ömer b. İbrahim, **el-Müfhim lima Uşkile min Telhîsi Kitâbi Müslim**, Dâru İbn Kesîr-Dâru'l-Kelîmi't-Tayyîb, Beyrut, 1996.

KUŞEYRÎ, Müslim b. Haccâc, **el-Müsned'us-Sâhîh'il-Muhtasar bi Naklil Adli Ani'l Adli İla Resulillahi Sallallahu Aleyhi ve Sellem**, Dâru İhyâi't-Türâsil-Arabî, Beyrut 2010.

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, BOZKURT, Nebi "Mescid-i Nebevi" **DİA**, TDV Yayınları, Ankara 2004.

LUBDÎ, Muhammed Semîr Necîb, **Mu'cemu Mustalâhâti'n-Nahvîyye ve's-Sarfîyye**, Muessesetu'r-Risâle, Dâru'l-Furkân, Beyrut, 1985.

MÂTURÎDÎ, Muhammed b. Muhammed, **Te'vilâtu Ehli's-Sünne- Tefsiru Mâturîdî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

MENEKŞE, Ömer, **Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizâmiye Medreseleri**, Diyanet İlmî Dergi c. 39 S. 3 Temmuz-Ağustos-Eylül 2003.

MEYLÂNÎ Muhammed b. Abdurrahim, **Şerhu'l-Muğnî**, İstanbul, Salâh Bilici Kitabevi, t.y.

MOLLA ALİ el-KÂRÎ, Nureddin Ali b. Muhammed, **el-Mevduât'ul-Kübrâ**, Daru'l-Emâne-Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1971.

_____, **Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtu'l-Mesâbîh**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2002.

MOLLA CÂMÎ, Abdurrahman b. Ahmed, **el-Fevâidü'd-Diyâiyye,** Mektebet'ül-Medine, Pakistan Karaçi, 2014.

MÜBÂREKPÛRÎ, Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, **Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Camii't-Tirmizî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1990.

MÜNÂVÎ, Zeynuddin Muhammed b. Ali, Feydu'l-Kadîr, **Şerhu Câmiu's-Sağîr,** Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır, 1938.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyya Muhyîddîn Yayha b. Şeref, **el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, el-Matbaâtül-Mısrıyye, Beyrut 1929.

NÎSÂBÛRÎ, Muhammed b. Abdillah el-Hâkim, **el-Müstedreku Ala's-Sahihayn**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut, 1990.

OKUMUŞLAR Muhyiddin, **Ehl-i Sünnetin Kurumsallaşmasında Nizâmiye Medreselerinin Etkisi** (Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi) Marife Dergisi, Yıl. 8 S. 1 Bahar 2008.

OLÇUN, Muhammed Mahmut, **Süyûtî'nin el-Behcetü'l-Merdıyye Adlı Eserinde İstişhâd Ettiği Ayetler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2017.

OSMÂNÎ, Zafer Ahmed, **İ'lau's-Sünen**, thk: Muhammed Takî Osmanî, Umdetü'l-Kur'an ve Ulûmu'l-İslâmîyye, Karaçi 2009.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Nizâmülmülk" **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2007.

ÖZBALIKÇI, M. Reşit, İbn Hişâm en-Nahvî, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1999.

ÖZKAN, Halit, Süyûtî, **DİA**, TDV Yayınları İstanbul 2010.

RÂMHÜRMÜZÎ, Abdurrahman b. Hellâd, **Emsâlu'l-Hadîs'il Mervîyyeti anin Nebiyyî Sallahu Aleyhi ve Sellem**, Müessesetü Kütüb'is-Sekâfiyye, Beyrut 1988.

RÎMİ, Cemal Ferhân Mes'âd, **Ehlu's-Suffe**(Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Camiâtu Vadî'n- Nîl, Külliyyetü'l Ulûmi'l-İslamîyyeti ve'l-Arabiyye, Kismu Usuli'd-Dîn, Sudan 2006.

RÜVEYTÎ', Halid b. Müsaîd b. Muhammed, **Rivayetü'l-Hâdîsi ve'l-Eseri bil-Ma'na**, Suud Fıkıh Kurumu Dergisi, y.y, t.y.

SALİH, Suphî, **Ulûmu'l -Hadîs ve Mustalâhu'hu**, Dâru'l İlim lilmelâyîn, Beyrut 1965.

SEHÂVÎ, Muhammed Abdurrahman, **el-Makâsid'ül-Hasene fi Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehire ale'l-Elsine**, Dâru'l Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1985, s. 521.

SANCAK, Yusuf, **İbn Hişâm el-Ensâri**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 14, Erzurum 1999.

SİCİSTÂNÎ, Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as, **Sünen-i Ebi Dâvûd**, Dâru'r-Risâleti'l-İlmîyye, Beyrut 2009.

SÜYÛTÎ, Celâleddin, **el-İktirâh fi İlmi Usûlin-Nahv**, Dâru'l Marifeti'l-Camiiyye, İskenderiye 2006.

_____,**Ukudu'z-Zeberced ala Müsnedi'l-İmâm Ahmed**, Dâru'l-Cebel, Beyrut 1994.

_____,**el-Câmiu's-Sağîr Fi Ehâdisi'l-Beşîrin-Nezîr**, Daru'l-Kütübi'l İlmîyye, Beyrut, 2004.

_____,**Esbâbu'n-Nuzûl**, Çev: Abdulcelil Alpkıray, Semerkant Yayınları, İstanbul 2016.

_____, **el-Behcetü'l-Merdıyye Ala Elfiyyeti İbni Mâlik**, Zevil Kurba Yayınevi, Tahran 2014.

TAHİR EFENDİ, Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaâ-i Âmire, İstanbul 1915.

TAMGÜÇ, Yasin, **İbni Sayyâd Hakkındaki Hadislerin Değerlendirilmesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara 2006.

TEBRÎZÎ, Muhammed b. Abdillah el-Hatip, **Mişkâtü'l-Mesâbih**, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut 1979, c.3 s.237.

TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa, **Sünen-i Tirmizî**, Mektebetü Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır 1977.

TURAL Hüseyin, Arap **Dilinde Şiir Ve Hadisle İstişhâd Meselesi**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.9, Erzurum 1990.

YAĞAN DOĞRU, Sümeyye, **Ebû Hayyan el-Endelusi'ye Göre Arap Dilinde İstişhâd**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.

YAHYAOĞLU Abdülbaki, **Tillo Medresesinde Sosyal Hayat**, (Medrese Geleneği Ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum), Muş Alparslan Üniversitesi, Muş 2012.

YEMÂNÎ, Abdulbaki b. Abdulmecid, **İşâretüt-Ta'yîn Fi Terâcimi'n-Nühâti Ve'l-Lüğâviyyin**, Melik Faysal İslâmî İlimler Araştırma Merkezi, Riyâd, 1986.

ZEYLÂÎ, Abdullah b. Yusuf, **Nasbu'r-Râye li-Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye**, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 1997.

ZİRİKLÎ, Hayruddin. b. Mahmud, **el-A'lâm**, Dâru'l-İlm lil-Melâyîn, Beyrut 2002.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed b. Abdulbaki, b. Yusuf, **Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta**, el-Mektebetü's-Sekâfeti't-Dinîyye, Kâhire 2003.